

dettek stb. Ennek jeles igazolását a következőkben is találjuk.

A »Történelmi Tár« 1879-ik évfolyama 407—409. l. egy Kőszegen 1594-ben kiadott horvát nyelvű oklevél áll, mely szerint az ottani horvát község birája és tanácsosai előtt a megnevezett felek egy darab földet adnak-vesznek örököbe, »Annál jelen valának jó tiszteességes emberek mint *aldomásozók*, s az első *aldomásozó* Vrachevich Vid, aki reája (a történt dologra) imádkozott az Istenhez (i na to biše *aldomašnici* dobri i počtovaní muži; *prei aldomašnik*; Vid Vr. ki je *nato Boga nolil*).« Íme, az első *aldomásozó* (másutt az Ukkon stb. pohár felmutatója) imádkozott az Istenhez. — Egyébiránt ez az első példa a Dunán-tulról.

AZ UGY NEVEZETT

LÁGY ASPIRATÁK

PHONETICUS ÉRTÉKÉRŐL

AZ Ö-INDBEN.

MAYR AURÉLTÖL.

BUDAPEST, 1879.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
Az Akadémia épületében.

Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1877. máj. 13-án tartott ülésén.)

BEVEZETÉS.

A mássalhangzók osztályozásáról.

A jelen értekezésben előforduló szanszkrit mássalhangzó osztályokról a következőkben néhány megjegyzést teszek. Céljuk ez osztályok természetéről itt pár adatot közölni. Felette bajos egy nyelv betűinek közelebbi természetéhez hozzászólni, melynek de csak utódjait is, t. i. a jelenlegi hindu nyelveket sem lehetünk oly szerencsések magunk hallani. A jelen kiejtésről közlöttükből kell tehát megkísértenünk annak megállapítását, mint ejtettek hajdan.

A mássalhangzók (tulajdonképen zajok, geräuschlaute) systemái között leghelyesebbnek tartom a geneticust, mely a kiejtési táj szerint osztályozza azokat. Határozottan keresztülvitte ezt Sievers a *Grundzüge der Lautphysiologie zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen* (Leipzig, 1876.) című munkájában. E szerint megkülönböztetünk¹⁾ *labiales-t* és *linguo-palatales-t*, melyek között az elsők *labio-labiales* (*p¹*) és *labio-dentales-re* (*p²*) oszlanak;

¹⁾ Az átnézeti táblát l. Sieversnél a 74. oldalon. A leghátsóbb gutturales-től a dorsales-ig egy *continualis* hangsor létezik (*I.*); itt megszakítást szenvet a következnek a *cerebrales* és *alveolares* (*II.*); (Brücke *t*, *t'*) — innét ismét csak ngrás folytán jutunk a (*p¹*, és *p²-hez) *labiales*-hez (*III.*). Lehetséges, hogy az *interdentales* (*t'*) közvetítenek az *I.* és *II.* között, hasonlókép a *II.* és *III.* között, a mennyiben kisejtésükönél a felső ajak is igénybe vétetik. Sievers, 62. (v. 6. 70. az *interdentales spirantes-ről*.)*

az utóbbiaknál az *oral*¹⁾ (Brücke *t⁴, t¹, t²* sorai) illetőleg *dorsal* (*t³, k¹, k²*) articulatio szolgál a felosztás alapjául, ám bár az *interdentales* (Brücke *t⁴* sora) tulajdonképen külön volnának sorozandók.

A szanszkrit grammaticusok által *dantyās*-nak nevezett varga²⁾ (osztály) kiejtése néztem szerint *interdentalis*. Sievers e kiejtést³⁾ eddig csak az örményben és szerben észlelte, de az *interdentalis spirans*nak (p. *θ* a görögben,⁴⁾ *ð* azaz hangzatos spirans a német nyelvben) az ujjabb nyelvekben gyakori előfordultából arra következtet, hogy a régibb indgerman nyelvek igen is ismerték. (Sievers t. i. eredeti indgerman hangzatos spiranist nem ismer el; ö az aspiratából keletkezett ös német affricatát változtatja át a szó elején zárhanggá, a szóban pedig réshanggá.) E történeti ok szól a szanszkrit *dantyās* ugyanily természete mellett, s maga Brücke is a *th* és *dh*-nak ily értéket (*s⁴, z⁴*) tulajdonít.⁵⁾ De e mellett szól a jelen ki-

¹⁾ Helyesebben tán *apical*, mivel a nyelv hegyével (apex linguae) képezteznak. Igy nevezte o consonansokat Michaelis, G. I. Kuhn: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. XXIII. 518. (Berlin, 1876.)

²⁾ Ily osztályba az érintkezés által képezett betük sorozatnak (ez esetben *t, th, d, dh, n*) az, hogy a szanszkrit grammaticusok idejében zárral lettek ejtve, legalább a misivel osztály által, épen nem zárja ki azt, hogy hajlán vagy később talán máskép ejtettek. Ez értekezésben a vargák 4-ik betűjével van dolgunk; e helyütt (a kiejtésnél) a 4 első betű jön tekintetbe.

³⁾ *Grundzüge der Lautphysiologie*, 69. old.

⁴⁾ Deffner szerint (Curtius *Studien IV*. 243.) a *t* és *d* jelenleg alveolárnak ejtik az uj görögben, a *θ* és *δ* pedig interdental. (u. o. 246.)

⁵⁾ *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*, Wien, 1856. p. 83., 84., 85. — Brücke azon állítása (u. o. 81.), hogy a *dantyās* (*t, d, n, l*) ugyanazon értékkel bírnak, mint a latin és németben, mivel sincs igazolva. Németország északi részében mai nap alveoláreket (*t¹, d¹*) ejtenek, a déliekben pedig dorsaléket (*t², d²*); legalább ezt állítja Sievers. (68. old.) Ismeretes, hogy a *d²*, illetőleg *d¹* csak igen késő időben fejlett *z⁴*-ből. (L. Paul u. Braune: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache* I. 53. v. 5. Scherer: *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868. 48. oldal és Heinzel: *Geschichte der Niederfränkischen Geschäftssprache*, Paderborn, 1874. 153. old.) Miután a német *z⁴* hol indgerman *t*, hol *dh*-ra megy vissza, világos, hogy e betű önmaga a dental sornak eredeti interdental ejtése mellett teljesen bizonyít.

ejtés is, a mint azt Beames *A comparative Grammar of the modern languages of India to wit Hindi, Panjabi, Sindhi, Gujarati, Marathi, Oriya, Bangali* (London, 1872.) I. 233. old. leírja: The Persians and Indians form it (the contact) low down on the teeth, almost at their edge, thus producing the softest sound of all (the races of the family). This Indian sound, being the result of impact on the teeth, is a true dental; we Teutons¹⁾ have no dental sounds at all, and the Italians have only semidentals. De a mellett, hogy az indek nem ejtettek régi időkben dorsalist, bizonyít a palatalfejlemények (*t³, d³*) ritkasága.²⁾ A mouillirozsának pedig, mint tudjuk, ép a *t³* és azonfölül a *k¹* sor van leginkább alávetve.³⁾

A *mürdhanyās* vagy *cerebrales*⁴⁾ Brücke 2-ik sorával esnek össze.⁵⁾ Béemes szerint⁶⁾ kevéllel magasabb helyen képzettek, mint a teuton contact (zár, illetőleg rés). Caldwell »*A comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian family of languages*,« second edition, London, 1875. 25. old. ugyan elisméri, hogy a dravid és szankszrit cerebrales lényegesen egymástól nem különböznek,⁷⁾ de ám bár bevallja

¹⁾ Az angolok mai nap a *t-t* és *d-t* cerebral módon ejtik, csak hogy a nyelv hegyének visszahajlása nem nagyon energeticus. Sievers, 60. old.

²⁾ P. *jihvā, jihva, jgit, dyut* mellett; tehát ez esetekben is következik előtt; a dorsal *d* itt a következő *t*-hez assimilatio folytán fejlett. V. ö. Sievers, 131. old.

³⁾ Sievers 105.

⁴⁾ E nevezet *linguaes* az arab guttur-dentales számára őrzendő meg. L. Lepsius értekezését »Über die arabischen Sprachlaute und deren Umschriften« az *Abhandlungen der Berliner Akademie* 1861. évi kötetében (97 – 152. old. töleg 122. és 134. old.) s *Standard Alphabet* London, 1863. 57. 74. oldal.

⁵⁾ Igy ejtik mai nap a hindostan cerebralisokat Brücke észlelése szerint is. *Sitzungsberichte der phil-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften*, 1859. a XXXI. k. 224. old. a külön lenyomatt 8. oldalán. Ily kiejtés mellett tanuskodnak az olasz missionariusok is. (Ascoli *Vorlesungen*, Halle, 1872. 198. old.) Munkáik 1742 és (Ascoli, 172.) 1771-ben (Ascoli, 88.) jelentek meg. Éppigy nyilatkozik Jones az *Asiatic Researches* I.-ben: This classis pronounced with an inflection of the tongue towards the roof of the mouth, ép ezt tanítják a pratićákha-k.

⁶⁾ *Comparative Grammar*. I. 233.

⁷⁾ Ascoli *Vorlesungen* 198. Caldwell első kiadásának 107. oldalát idézvén, azt mondja: Die physische Identität der drawidischen und

hogy az angol *t*-k inkább közelednek az ind cerebraleshez, mint a dentaleshez, nevezetesen pedig ha *r* áll mellettük (36. oldalon), mégis u. o. így nyilatkozik: *There is still a great gulf, I conceive, between the slightly lingualised English dentals and the true Indian linguals, — a gulf which many European students of the Indian languages are never able to pass as long as they live.*⁴⁾ Dacára ez örvénynek, mely a két kiejtés között fenforogna, mégis már Wilson¹⁾ is utalt az angol *t* és *d*-nek cerebral kiejtésére, Bühler pedig a *Madras Journal of Literature* 1864. (pp. 116—136.) irt értekezésében »*On the origin of the sanskrit linguals*« azt mondja, hogy az angolt, ha újabb ind nyelvet tanúl, tanítója figyelmezteti, hogy ne ejtsen cerebralist a dentalis helyett; továbbá hogy az indek, ha angol szót transcribálnak, *d*-t és *t*-t használnak az átírásban. Ellenkezőleg Beames nem mulasztja el megjegyezni azt, hogy az ind embert, ha angolul tanul, nagyon nehezen lehet elszoktatni az angol *t* és *d* indfélé cerebral kiejtésétől.

De akár találtassanak ugyanily, akár hasonló cerebrales más indgerman nyelvekben,²⁾ akár nem: annyi kétségtelen, hogy e cerebrales csakis a dentales (tágasb értelemben) más fajaival váltakozása kerülnek elő az indgerman nyelvekben, s így kétféle etymologice különböző *t*-t e nyelvek egyike (akár az ind, akár bármely más, p. a nord) sem ismer, s hol két-, avagy többsféle *t* előfordul a jelenlegi nyelvekben, ezeknek csakis egyike felel meg az eredeti indgerman etymologicus *t*

der sankritischen Dentales wird von Caldwell auch aussdrücklich behauptet.

¹⁾ Sanskrit Grammar p. 3.

²⁾ V. ö. Ascoli: *Vorlesungen über die vergleichende Lautlehre des Sanskrit, des Griechischen und des lateinischen*. Halle, 1872. 42. §. 4. jegyzet. Az afghana nézve itt Trumpp *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XXI. 26. a beludsi-re, Lassen *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* IV. 423., 425. és ugyan e szerző Kuhn *Beiträge* III. 228.-ban előforduló értekezései idézettetnek. — Az európai nyelvek sorában Ascoli szerint talán csak a német olasz szójárásokban található *tl̥* (korábban *tl̥* helyett)-ben akadhatnánk cerebralisra. (42. §. 16. jegyzet a 201. oldalon.) Ily dialectek volnának a sard logudoresi és a flumorboi Corsicában.

sornak, a többi pedig phoneticus fejlemény. Egészen máskép áll a dolog a dravid nyelvekben. A legkezdetlegesebb és legszükségesebb gyökök közül sokan csak a kétféle *t* által vannak egymástól differentiálva.³⁾ Kérdéses csak az lehet, vajon e cerebrales az indben önálló fejleményeknek tekintendők vagy keletkezésük idegen befolyásra lesz-e visszavezetendő?²⁾

Az elsőt állítja Bühler; szerinte nemzet soha nem veszi át a másiknak hangjait; így az angol a normánok franczia szókincsének ugyan felét, de azért az idegen hangokat nem fogadta el soha.³⁾ Mire Beames helyesen azt feleli, hogy ez indokolás már csak azért sem áll, mivel a normánok átvették a franczia szókkal együttesen a kiejtést is.

Trumpp a *Grammar of the Sindhi language*-ban (London, 1872.) p. 21. a cerebrales-t nem áriaiaknak tekinti, állítását azzal támogatván, hogy a szóknak, melyekben e hangok előkerülnek, hárromnegyede nem áriai; az aborigines e hangokat mind az indben, mind más európai szókban a dentales helyébe törekedtek léptetni.

Beames⁴⁾ miután kimutatta, hogy a szanszkrit, prákritis ujabb hindu nyelvek ugyanazon gyökbén, hol a cerebralist tüntetik fel, úgy hogy az egyik vagy másik kiejtés prioritásáról a szanszkrit e szerint épen nem tehetne tanuságot; tagadja azt, hogy a prákritban, mint a nép nyelvében a cerebrales

¹⁾ Caldwell, 37. old. p. *kuḍi* ugorni, *kuḍi* irni; *kaṭṭu* zajt csinálni, *kaṭṭu* kötni; *kottu* ásni, *kottu* dobholni; *maṇṭi* ház, *maṇṭi* szék. (E példák a tamilból vannak véve.)

²⁾ Annak lehetősége ellen, hogy a dravid nyelvek vették volna át a cerebralest a szanszkritból, szólana az is, hogy az ily kiejtésű hangok épen a tamilban, mely az áriai befolyásnak legkevésbé volt kitéve, leggyakoribbak (Caldwell, 33.); az áriai eredetű ujabb ind nyelvek közé leginkább kedveli őket a sindhi. (Beames, 236.)

³⁾ Ascoli (197.) igen helyesen azt jegyzi meg, hogy nem a nyelv fogadta el a cerebral kiejtést, hanem a benszülöttek, kik a szanszkritot el sajátították, vitték be kiejtésüket a nyelvbe. Utal a latin nyelvnek hasonló átalakítására az azt elsajtató román népek által. Vajon azonban ez átalakulási folyamban épen a *kelt* reactiva kell-e ráismernünk, az már kérdéses. V. ö. p. Ebel tanát a kt átalakulásáról a román nyelvben a *Zeitschrift XIV.* kötetében, ki azt, vajon ó-olasz, német vagy kelt befolyásra találunk ez esetben, nem meri eldöntení.

⁴⁾ Comparative Grammar 59. §.

gyakoriabbak, mint az állítólag lágyabb irodalmi nyelvben; utal arra, hogy dentalis előkerül némelykor oly esetben, melyben a szanszkrit csak cerebralit ismer; a két categoriának egy más mellett létét ugy magyarázza,¹⁾ (232. old. és köv.) hogy a cerebral tájoni képzés volna az ös indgerman; ettől a délré vándorlott népek mindenki által eltertek, s az indek végre általán tiszta dentalest ejtettek, eltekintve mégis amaz esetekről, melyekben a *t* sor hangjait *r* előzte meg, mely a régi ejtsre conservative hatott; midőn azután későbbi hangtörvények folytán az *r* cselektet²⁾ (234), misem maradt hátra, mint a magas helyen történt érintéssel képzett cerebrales. Kétségtelen, hogy az *r* ez utóhatása az égalj befolyása ellen nemileg csodászerűnek mondható; de sajátszerű, hogy a tamil, mely a félsziget legdélibb részében beszéltek, több cerebralist tüntet fel, mint a telugu ott, hol a hőség csökélyebb. Ezek szerint nem fogunk megütközni abban, hogy Caldwell ama véleménye mellett, hogy a cerebrales a dravid nyelvekből lettek átvéve, megmaradt³⁾ és azt vitatja, hogy dentalesből lettek, ám bár Beames (264.) sajnálkozva jegyzi meg, hogy e téves nézet nem is eredeti, a mennyiben ugyanezt az ind panditek is vallották.⁴⁾

¹⁾ Megjegyzendő, hogy Beames az idegen népek befolyását az áriai ind nyelvekre, nem tagadja általában (l. munkája 128. old.), hanem csak is a cerebralesnél, melyeket eredetieknek tekint.

²⁾ Comparative Grammar §. 85. 3. *r* dentales előtt (332.) és után (336.); a többi osztályok betűveli nexusát az *r*-nek l. a 83. §-ban.

³⁾ A Comparative Grammar of the Dravidian languages, 32. old. Feltéve, hogy e hangok előfordulnak más nem dravid aborigén nyelvben is — mint Beames (245.) a Kole family-re nézve az {-ról állítja — mégis a mellett, hogy az indiában a dravid nyelvekből lettek átvevők, azt szokás felhozni, hogy a népek lakták egész Indiat; bizonyíék a Brahma-Brahmá díszítő hegyeinben, míg a többiek a benyomuló áriaiak előtt mindenki által előfordulnak vissza s jelenleg a Dekhanban laknak (l. Friedrich Müller: Reise der Fregatte Novara, Linguistischer Theil. Wien, 1867. 74. old.); egyébiránt alig szennved kétséget, hogy jó részük a győző indgerman népébe bele is olvadt. A Himalaya és Vindhya hegységekben lakók nem számítattanak a culturnépek közé s nem jöttek az áriaiakkal oly nagy mérvben érintkezésbe.

⁴⁾ Ascoli a Vorlesungen 42. §-ában szintén azt tanítja, hogy a cerebrales eredetileg csak a dravid nyelvben fordulnak elő. A dravid aborigines, mint a lakosság többségének kiejtése pedig érvényre vergődött volna mint amaz esetekben (combinatiókban), melyek a dravidul be-

De a cerebrales és dentales etymologicus jelentőségétől a dravid nyelvekben, eltekintve is, az elterjedettség, melynek eme nyelvek mindegyikében, a Brahuiban is örvendenek, szemben az indgerman nyelvekben (eltekintve az ind területén létezőktől) ismeretlenséggel, mihez a fentebb kiemelt etymologicus értékkülönbség is járul, tanuskodik e hangok dravid eredetéről s az áriai indbeni másodlagos voltukról. Mindehhez járul, hogy a dravidban a cerebralis ejtés épen nem köszönhető egy szomszéd *r* befolyásának, mint a szanszkritban.¹⁾

Miután felsoroltam e különböző véleményeket, visszatértek Bühlernek²⁾ ama nézetéhez, hogy a cerebrales ind téren külbefolyás nélkül fejlődtek. Elismerek azt, hogy Beamesnek igaza van, ha állítja, hogy *t d* váltakozik *t* és *d*-vel, a nélkül, hogy a cerebralis keletkezése *r* vagy *s* által indokoltatnák; de azért tagadhatatlan, hogy a cerebrales keletkezése amaz esetekben, melyekben az »*s + dentalis*« avagy »hangzatos palatalis spirans (*gh*¹) + *t*« helyébe lépnek, physiologicus szempontból teljesen megmagyarázható. Feltéve ugyanis, hogy az *s* dorsalis kiejtéssel birt, akkor a cerebralisnak keletkezése az »*s + t*« avagy általában interdentalis-féle csoportból nem más, mint assimilatio. Az *s*-nek (föltéve, hogy *dorsalis*), illetőleg a hangzatos palatal spiransnak (*gh*¹) képzése ugyanis a nyelv hátával történik (dorsal módon) és pedig hátul a palatumban³⁾, ellenben az interdentales képzése elől a két fogosor között foglal helyet, és pedig apical módon; e két egymás után következő betű (*gh*¹ vagy *s*² egyrészt, *t*⁴-félé betű másrészt) articulationalis különbségének kieggyenlítésekép a cerebralis volna tekintendő, s így az egész türemény nem volna más, mint

szólóknak szokatlanok voltak s ilykép nehézséget okozhattak. Ha azonban Ascoli azt állítja, hogy a præcritban, mint a nép nyelvében a cerebral kiejtés nagyobb szerepet játszik, mint a szanszkritban (197. old. a 9. jegyzetben) ellenmond neki Beames munkája 59. §-ában. E körülmeny különben Ascoli tanának támogatására szükségtelen.

¹⁾ Caldwell, 46. — A liquid consonansok (*r* és *l*) kieséséről a telugu és canarese-ben l. u. o. 84. old.

²⁾ Megjegyzem, hogy értelemezésből »On the origin of sanskrit liquids« csak azt ismerem, mit Caldwell és Benfey folyóirata (Orient und Occident III. 379—383. oldalig) belőle közöl.

³⁾ Még a durumban.

localis assimilatio, a mint ilyen helyet foglal, ha például *a+i* helyére *e* lép.¹⁾

E possibilitásra dr. Budenz által lettem figyelmeztetve. Természetes, hogy ha ily módon a nyelv a cerebral tájón képzett *t*-félé betűkhöz jutott, a lehetőség már meg van adva, és pedig a nyelv saját, önálló, idegen befolyás nélkül létrejött fejleményében, hogy e kiejtés más esetekben is alkalmaztassék az interdentalis helyett. Alkalmat e fölcserélésre a cerebral és dental sorok hason benyomása, mit a fülre tesznek, szolgáltathatott.

Nem akarok itt ama kérdés taglalásába bocsátkozni, vajon minden esetben, hol *r* vagy *l* lép *d* helyére, fel kell-e tételeznünk azt, hogy ez átváltozást megelőzte a *d*-nek cerebral módoni képzése; mi arra vezetne, hogy cerebralest postulálunk minden nyelv számára, melyekben a *d*-nek *r* vagy *l*-le vált előfordul²⁾; csak azt jegyezzük meg, hogy a *t* a sindhiben sokszor azt követő halk *r*-rel ejtetik.³⁾

¹⁾ Hogy Sievers szavaival éljek (135. old.) itt u. n. combinatorischer lautwandel fordul elő, és pedig főleg räumliche Verschiebung foglal helyet. Az assimilatio a p. p. p. esetében p. *āgha vagh¹+ta*-ból totalis, a mennyiben homorgan, homogen és ugyanazon intensitással biró consonansokhoz vezetett mint resultatumhoz, 138. old. v. ö. a *dugdha* téj prákrt *dudha* átváltozását az ujabb ind nyelvekben: m. g. *dādha* o. *dudha* p. *dudd* s. *dodhi* b. *dudha*, *dud*, *dudu*. Beames, 286. Arra vonatkozólag, mint történt a *gh¹ + t* (=hangzatos réshang + hangtalan zárhang) átváltozása »zárhang + réshanggá«, a mint az ó-ind e successiót a *ghd ddi bdh* csoportokban tényleg feltünteti, l. ez értékelést I. 3. alatt. — Lehetőséges az is, hogy a *gh¹* (ejtsd *j*-nek) még mint spirans lett dorsallá s folytatotlag cerebrallá és e cerebral réshang lett azután zárhanggá, avagy a palatal spirans változott át először zárhanggá és e *g¹* lett folytatotlag *d* dorsale végre cerebrál-vé, mely esetben a *t* csak assimilálódott volna. Ép oly keveset nyer itt végleges megoldást ama kérdés, vajon a palatal és az azt követő interdental között a kiegyenlítési folyam közvetlenül a cerebralist eredményezte, vagy pedig megelőzte-e a cerebralist a dorsalis.

²⁾ Emez eredményhez jut Bühler recensense az *O. & O.* III. 381. old.

³⁾ Beames, 333. p. *puṇu* kiejtve *putrū*, (szkr. *putra*, son), *miṭu* kiejtve *miṭrū* (szkr. *mitra*, friend.); épígy történik, hogy az *rr* a tamilben *itr*-nek ejtetik; Caldwell, 29. az *nr* pedig *ndr*-nek. Önkénytelenül eszünkbe jut a nord nyelv; ott, ahol a gó *īp* és *īp̄*-t tüntet fel, *ll*-t és *nn*-t ír (Wimmer: *Fornordisk Formådra* 28. old. Lund, 1874.), melyek nagyrészt *dd*, letölleg *dd̄*-nek ejtetnek (u. o. 11.).

Még a gutturales és palatalesről kell szólanunk. Az ind grammaticusok az elsőkhöz a *k*, *kh*, *g*, *gh*-t, az utóbbiakhoz a *c*, *ch*, *j*, *jh*-t sorolják.¹⁾ Ascoli kutatásai óta ismeretes, hogy a *c* *k²*-ból fejlett, a *ch* pedig *sk* helyére lépett, a *j* is sok esetben *g²*-ból lett. De emellett létezik az indben *ç* és nemely *j*, melyeknek a zendben szláv és litvánban mindig sibilans (réshang) *s* vagy *š*, *z* vagy *ž* felel meg; mig a gutturalesnek (*k* *c* *g* *j*) eme nyelvekben zárhang (*k* vagy *g*) felel meg.²⁾

Ép igy kellett Ascoli szerint kétféle *gh*-nak is léteznie melyeknek egyike: a palatalis³⁾ a zend és szlávban *z*, a litvánban *ž* által lesz képviselve. Ujabban Hübschmann a *Ztschrft* XXIII. kötetében (27., 38. old.)⁴⁾ kimutatta azt, hogy *k₁* sor az örményben *s*, *ts*, *z* és *dz* által van reprezentálva, mig a *k₂* sor *k* és *kh*, *k*, *g* által van képviselve.

Nem bocsátkozom itt abba, vajon a palatal és guttural sor csak az ind, persa, örmény, szláv, litván nyelveket jellemzi,⁵⁾ avagy vajon az indgermán nyelvek mindegyikében kimutathatni e különbséget, mint azt Fick a *k₁* és *k₂*-re nézve *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas* (Göttingen, 1873.) ezimű munkájában vitatja; annál kevesebbé, mivel ba ez be is bizonyíthatná, (és következetes eljárás mellett ennek a *g₁* *g₂*, valamint a *gh₁* *gh₂*-re nézve is meg kellene történnie, a mint azt Fick nem teszi) Schmidt a törzsfuthoria ellen még mindig felhozhatná, hogy az ázsiai és szláv-litván nyelvek ez esetben is a kérdéses hangok tovafejlesztésére nézve közelebb állnak egymáshoz, a mennyiben concedálva is a különbség⁶⁾ közös voltát az indogerman nyelvek minden-

¹⁾ Kiejtésük jeleuleg affricata, tehát *tš* és *dž*.

²⁾ A zend a *c*-t, valamint a *g²*-ból keletkezett *j(č)*-t az inddel osztja. A szláv *č* és ujabb eredetű, és csak szomszéd hangok befolyása folytán fejlett; így *i* és *e* előtt Schleicher *Comp.* 182. §. 3. *kj*-ból 182. §. 5. — Valószínűleg az ind és zendben szintén csak ily oldalagos befolyásnak köszönhető az u. n. második palatalisatio, l. *Ztschrft* XXIII. 28.

³⁾ Az indben a *gh¹* általában *h*-vá vált.

⁴⁾ V. ö. *Ztschrft der Deutschen Morgenl. Gesellschaft* XXX. 70.

⁵⁾ Schmidt: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. Weimar, 1872. 10. old. Ujabban a *Jenaer Litteraturzeitung*-ban 1874. 201. czikk, 1875. 588., és 1877. 247-ik czikk.

⁶⁾ Helyesebben »a különbözők (differenzierung) közös voltát,«

egykére nézve; mégis elvitázhatlan, hogy csakis az említett nyelvek léptettek e *k¹ g¹ gh¹* helyére réshangokat, és pedig dentallest. Az indre vonatkozólag tudjuk, hogy a *h*-t jelenleg épen nem ejtik a theorikövetelte spiransnak, s csakis Ascoli vitatja, hogy e betű valaha *zh*-nak lett ejtve;¹⁾ a *j*-ről ismeretes, hogy jelenleg általában *dʒ*, de oly alakokból, mint *iʃta*, *marʃti* azt következtetik, hogy egy *z*-nek is kellett az ind nyelvben léteznie.

A positív eredmény, melyhez az eddigi kutatások jutottak, tehát az, hogy az indben a guttural soron kívül egy palatal sor is létezett; hogy e palatal sor képzési tája közel esett²⁾ a guttural soréhoz, mi mellett oly gyökök tanuskodnak, melyek képzéseikben, hol a *k₁*, hol a *k₂* sor hangjait tüntetik fel.³⁾ Az eddigi magyarázat, mint fentebb említettük, azt tartja, hogy a palatal sor secundár, s így hangjainak mindenijja a megfelelő gutturalisból fejlett. Mégis nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy daczára ama törekvésnek, mely a nyelvnek hárabb fekvő és így nehezebben mozgósítható részei helyett, annak előbbre fekvő és így könnyebben mozgósítható részeit szereti léptetni; (mi abban lel kifejezést, hogy gutturales helyébe palatales és végre dorsales, az ó-indben cerebrales lépnek); nem volna elvetendő ama hypothesis sem, mely a palatal sort eredeti indgermannak tekintené, melynek folytatói az ind, zend, örmény, szláv és litván nyelvekben fenn is maradtak.

E sor azonban egyszerűt a dorsal, másrészt a guttural képzési tájhoz igen közel esvén, csakis a mennyiben spiranicussá vált, birta magát fentartani; mig zárhangu alkatai a

mintán Schmidt és Fick ama véleményben voltak legujabb időkig, hogy az egységes *k* sor csakis az idők folyamában hasadt két részre.

¹⁾ Vorlesungen 145.

²⁾ Sievers, 61.

³⁾ Példákut I. Ztschrift XXIII. 25. old. Igy a *Vmū mehati* mellett előfordul *nimeghamāna*, *mihira de megha* felh. E különbséget e példánál a többi nyelvük is feltüntetik: z. *maēgha* osset, *meigha* örmény még litv. *miglia*, szláv. *viglia*, de z. *gaomāza*, *maçeman* ind *meha* osset mēzun verb. örmény *mēz*, *mizel* litv. mēzu. Igen érdekes az örmény *zuig lsel* mellett (*jugum* és *jungere*), *iz ódz* (kigyó) mellett. — Miskor az egyik nyelv a *k₁* a másik a *k₂* sorra mutat, p. litv. *akmen* ind *açman* kō, litv. *klaušfi* de szláv. *sluti* hallani.

szomszéd sorok egyikében vagy másikában eltűntek.¹⁾ Eltekintve attól, hogy e hypothesis mellett lehetséges volna oly szókat, melyek jelentése ugyanaz, közös gyökökre visszavezetni s identitásukat nem kellene többé tagadásba venni; a theoriat egy adattal akarom támogatni, melyben a kiindulásul szolgáló betű pulatal volta kétségen felüli. Ez az indgerman *j* (ind *y*), melyről tudjuk, hogy reducált vocalisból keletkezett s így soha gutturalis nem volt, hanem a mióta spiranssá lett, azóta palatalis spirans; mégis a görögben,²⁾ hol *γ* hol *δ*-vé válik, p. *παιδες* de *χαιρον*, ion. *ἐχαλασσα* dor. *ἐχαλασσα* — *ἔρδει* ion. att. = *ἔγαζερια*.³⁾ Ugyan e mellett bizonyít a nord. *ggj*, *gg*, gót *ddj* mellett, eredeti indgerman *j* helyett.⁴⁾

E kívül fel volna hozható ama tény, hogy az újabb nyelvekben, p. az új görögben s a jelen nord kiejtésben a hangzatos spiransnak palatal avagy guttural volta felett jelenleg az utána következő vocalis dönt. Az agens tehát, mely az eredeti palatalist, illetőleg gutturalist átváltoztatta, meg volna találva. A consonansnak assimilatiója a következő vocalishoz foglalt volna helyet, minek folytán a spirans alkotásánál a nyelv az utána következő vocalis articulatiójának megfelelőbb alakot öltötte; így történt, hogy az etymologicus *j* (*gh¹*) csak *e* és *i* előtt, etymologicus *j* (*gh²*) csak *a*, *o*, *u* előtt lett conserválva.

Nyilt kérdésnek tekintendő azonban, mily középfokon keresztül történt legyen a palatales átváltozása ama hangokba (majd spirantes, majd affricaták), melyek az egyes nyelvekben mint tova fejlett folytatóik tényleg föllépnek.

¹⁾ Világos, hogy eme theoria mellett a litván *karvē* z. *crea*-val szemben *kt-*jet az utána következő a vocalisnak köszönne.

²⁾ Ztschrift XXIII. 294.

³⁾ V. ó. az új görögöt p. *jéma* (vér *alja*) *j-je* u után *g-vé* lesz; Curtius Studien IV. 238.: pro *δέριον οίτην* pronuntiant *ε τέλιν γέμα*.

⁴⁾ P. ószász *tuējō*, ó-német *twējō* gen. pl. (kettő) nordd. *tveggja* gót. *traddjē*.

I.

AZ U. N. LÁGY ASPIRATÁK MAI KIEJTÉSÉRÖL.

»A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben« czimzett értekezésben törekedtem kimutatni, hogy a kérdéses betűket a zendben a hangzatos réshang természete illette meg. Ugyanott (a 6—8 old.) felemlítettem azt is, hogy az ind grammaticusok állításai után ítélezve, a lágy aspiraták az indben ez időben affricaták voltak, mi azonban nem zárná ki azt, hogy e kiejtés még is másodlagos volna, mely más régibb kiejtésből fejlődhetett. Felhoztam Scherert, Heinzelt és Brückét, mint oly férfiakat, kik az affricata kiejtést vitatják eredetinek, mik Curtius és Ascoli az aspirata mellett nyilatkoznak. Kiegészítésül, itt csak azt kell mellékelnem, hogy Brücke a »Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute« 2-ik kiadásában (Wien, 1876.) eltérőleg az e munka első kiadásában (Wien, 1856.) közlött nézetétől, mely szerint a *gh*, *dh*, *bh*-val átirrt jegyek hangzatos spiransok voltak¹⁾, beiktatta ujabb nézetét is²⁾, de azért a régit azzal legalább is egyen-

¹⁾ Brücke, 85 (Wien, 1856.)

²⁾ Brücke, 111 (Wien, 1876). — Brückének saját nézete megváltoztatására alkalmat szolgáltatót v. Raumer „die Aspiration und die Lautverschiebung“ című értekezése. Irata 44, 53, 60 §§-ában (a „Gesammelte sprachwissenschaftliche Schriften“ Frankfurt a. M. 1863 — 38, 60, 68, 96 old.) v. Raumer tekintettel arra, hogy ez affricaták nem képeznek pozitót az affricata második részének fejletlen voltát (unentwickelte Reibungsgeräusche) vitatja. Brücke erre a *Zschrift für öest. Gymnasien* 1858, IX. füzetében a *Z*, *θ*, *φ* kiejtését *zZ*, *rθ*, *nφ*-vel vélte leírásonak; miért Raumer, a spirans fejletlen voltának szószólója Brückét arról vádolja, (396 old.) hogy őt félreérte. A fejletlen réshang teoriát Raumer 1858-ban a közönségesen *kh*, *th*, *ph*-val átirrt szanskrit betűkre is kiterjesztette; Brücke tanát (*Grundzüge*, 83) e betűk hangtalan réshang

értékűnek tekinti ismét. A 113 oldalon (Wien, 1876.) ugyanis felállítván az affricata hypothesisnek megfelelő hangértékeket: *g²y¹*, *g¹y¹*, *d²z²*, *d⁴z⁴*, *b¹w¹* folytatólag oda nyilatkozik: Ebenso einfach würde alles sein, wenn man ihnen den Lautwert der bloss tönenden Reibungsgeräusche zuschreiben könnte. Ein Beispiel solcher Aussprache führt Beames (p. 265) an¹⁾, indem er sagt, dass das *bh* von den Eingebornen des östlichen Indiens durchweg wie das *v* der Engländer aussgesprochen werde²⁾. Eine derartige Aussprache, vielleicht auch solche als *w* könnte früher in grösserer Aussdehnung geherrscht haben als jetzt.« Ugyancsak a hangtalan spirans kiejtését constatálja Beames u. o. a *ph*-ra nézve: As to *ph* a very little carelessness in uttering it makes it into *f*, and however wide apart these two sounds may be when pronounced carefully, or when considered scientifically, the personal experience of every one who has lived in this country will support the assertion, that the are daily and hourly con-

természetiéről már csak a *sparça* elnevezés miatt (l. értekezésem 7 oldalát) is elvetendőnek vélté. (383—387 old.) Jól megjegyzendő az is, hogy v. Raumer affricatáiról azt állítja, hogy *kh*, *th*, *ph*-ból, tehát aspiratákból keletkeztek assimilatio folytán; e tértel az írás is támogatná, mely azelőtt *KH*, *HII*-t használt, később pedig a kiejtés változtával új jegyeket teremtett (98 old.). Mivel szemben Ebel *Zschrift*, XIII. 267 arra utal, hogy a görögök a semiticus írás átvételelén a *χ* a *θ* kifejezésére fel is használták, de a *φ* és *Z* spirantes számára nem volt jegy, de mivel a *KH*, *HII* a kiejtésnek nem felelt meg, e hiányon az *φ* és *Z* jegyek által csakhamar segítve lön. — Az affricaták az által keletkeznek, hogy az átmenet a zárhangról a következő sonorára nem történik a kollid gyorsággal. Ha ugyanis a szájüreg bár rövid időn át, csak annyira van nyitva, hogy a levegő az így képzett résen dörzsölődik, világos, hogy a megelőző zárhangnak megfelelő fricativát kell hallanunk a sonora előtt. Ez affricaták *pʃ*, *tʂ*, *kʂ*, tehát egy exspirationalis légiömlés (exspirationshub) szülöttjei, és így egészen máskép hangzanak, mintegy zárhang, mely után a réshang elköltönítve képeztetik p. c. szókban: *alfehren*, *hat-sich*, hol a két mássalhangzó (*p+f*, *t+s*) kétségtelenül pozitót kípez, mik ezt véleményem szerint az affricatáról nem állíthatni. L. Sievers, *Grundzüge der Lautphysiologie*, Leipzig, 1876. — 97 old.

¹⁾ A comparative Grammar of the modern aryan languages of India I., London, 1872.

²⁾ *bh*, which letter in Eastern India is constantly regarded by natives as equivalent to our English *v*.

founded by ordinary speakers. Az e sorokban kifejezett nézet, hogy a nép kiejtése hibás vagyis új, be volna bizonyítandó.

Áttérek a medial aspiraták természetének leírására Beames leírván kiejtséket az újabb ind nyelvekben ezeket mondja (264 old.): The aspirates, it must however be remembered, are never considered as mere combinations of an ordinary letter with *h*. It is quite a European idea so to treat of them; *kh* is not a *k* sound followed by an *h*, it is a *k* uttered with a greater effort of breath than ordinary. The native name for the aspirates is *mahāprāna* »great breath« as opposed to the lenes or *alpaprāna* »little breath« letters.

It must ever be borne in mind that the aspirate is uttered by one action of the mouth; there is not the slightest stop or pause between the *k* and the *h*; Vararuči midön a *kh*, *gh*, *th*, *dh*, *bh*-nak átváltozásáról *h*-vá szól, épen nem mondja, hogy *kh* and the rest retain only their aspirate, hanem *h* is substituted for *kh* etc. He looks upon *h* as quite a distinct letter, and exhibits no consciousness of their being an *h* involved or contained in the *kh* already. Brücke mindenzt¹⁾ megegyezőnek tartja avval, mi az aspiraták tradicionális kiejtéséről eddig tanítottat. A pausára vonatkozólag ő azt találja, hogy még szótag-elválasztás esetében sincs pauza, kivéve azt, mely a *k*-nak képzése által létesül, a mennyiben ez esetben a *k* a zár képzése által létesülne, mig a *h* hozzájárulta a zár újból megnyitását tételezi fel²⁾). Néztem sze-

¹⁾ 2-dík kiadás, 108 old.

²⁾ Brücke 2-ik kiadás 44 és 69 jelenleg is azon nézetben van, hogy zárhangok a zár képzése által is létesíthetnek. Sievers »Grundzüge der Lautphysiologie« Leipzig, 1876. — 94 old. az ily prohibitív zárhangoknak létét tagadja; szerinte a vocalis maga, tekintettel az utána következő zárra, különböző színezetű. A szój részei ugyanis a beálló zár képzése kedvezéti átmeneti mozgásba jutnak, minek folytán maga a vocalis is a kéletkezendő zárnak correspondáló modifikációt szenved. Ezt a »geschnittener Vocalabsatz«-nak nevezi. Ha a hangzó a végmódosulását az explosio gyorsan követi, a benyomás a fölré egységes, p. a szláv és mai német nyelven; ellenben ha a pauza nagyobb: kettős mássalhangzót vélünk hallani. Igy ejtenek a svédek, az olaszok — további a magyarok és finnek, l. a geminatac-t a 98 oldalon.

rint Beames e leírása mindenáltal ellenkezik azzal, mit Brücke a *Grundzüge* 115 oldalán egy calcuttai egyén kiejtése alapján közöl. Elismervén ugyanis azt, hogy a mediánál a hangszagok annyira közeledtek, hogy az u. n. hangrést képezik, világosnak tartja, hogy a gégében beállott lényeges változás nélkül hozzá *h*-t nem csatolhatni. Ez eredményt háromféléken vél elérhetőnek:

1. A media hangzatos explosiója után határozatlan vocalist ejtvén, csak azután képezzük a *h*-t, p.: *be'ha*, *de'ha*, *ge'ha*.
2. Ha a hangrést közvetlen az explosio előtt kitágítjuk. Ez által *bpha*, *dtha*, *gkha*-t nyerünk¹⁾.

3. A mediát, mint közönségesen hangzatosan kezdjük, mire a hang hozzájárultát megszüntetjük, a szájüregben képezett zárt nesz nélkül megnyitjuk és a *h*-t hagyjuk következni.

A 3. alatti képzést az említett calcuttai főleg szótárválasztásnál használta; máskép mondva, ő a *h*-t a következő szótaghoz csatolta, tehát csak is pauza után ejtette; ha e kiejtés szóvégén csakugyan előfordult, mint Brücke e szónál *bāgh* állítja, kétségtelen, hogy a *h* ez esetben is szótagot képezett. A 2. alatti kiejtés főleg a szó kezdetén fordult elő p. *gkhas*, de a szó végén is p. *ludh*, s a szóban is gemminatio esetében. E szerint *buddha*: *budtha*-nak volna ejtendő.

Hogy az 1. és 3. alatti kiejtés a Beames által leírattal össze nem egyeztethető, abban megerősít engem az, mit Ellis az *Academy* 1874. V, 68-ban közöl: In this case we have not a lengthened sonant and than a jerked flatus, as Gérmanus pronounce Sanscrit. This was entirely repudiated by both Mr. Gupta and Mr. Mookerjee, who, each of his own accord, mentioned the pronunciation to warn me against it. No trace of flatus occurs after the sonants, but there is a momentary energising of the following vowel. Ezek szerint a hangzatos aspiraták jelen kiejtésének *gh*, *dh*, *bh*-vali átírása nem volna más mint a ποῶτοι ψεῦδος, mint azt Sievers (93 old.) igen jól megjegyzi.

¹⁾ Brücke szerint. Magam ez esetben csak *pha*, *tha*, *kha*-hoz bírok jutni.

E főleg a szó kezdetén¹⁾ lehetetlen kiejtés (t. i. *dh*, *gh*, *bh* vagyis hangzatos zárhang, követve hangtalan *h* által) ulymond Sievers, egy részt arra vezetett, hogy a medial-aspiraták létezése is tagadásba vétetett, másrészt pedig ami feltevésre szolgáltatott okot, hogy a hangzatos media ily esetekben mint hangtalan tenuis explodált volna és e *gkh*, *dth*, *bph*-félé kiejtés Brücke által tényleg is észleltetett. E kiejtés nem lehetett a régi²⁾; mert különben az ind grammaticusok ez aspiratákat alig sorolták volna a hangzatos betük közé. De feltéve is azt, hogy az ind grammaticusok e hangzatos-hangtalan (*p. gkh*) betüket a hangzatosak közé sorolták volna, s így e betük akkor kiejtése feletti bennünket *śk* vezettek volna tévedésbe; még akkor is fenmarad 2 másféle, hasonlókép Brücke által észlelt kiejtésmód. Már pedig azt, hogy e jegy ma háromfélékép ejtők avagy ejthető, nem fogja ugyan senki tagadásba venni; de ép oly kevessé fog találkozni, ki azt állítaná, hogy e háromféléséget megilleti az eredetiség; midőn még arról is, hogy ez az ind grammaticusok korában divott volna — tekintettel az erre vonatkozó közlések hiányában — méltán kételkedünk. minden írás ugyanis a maga keletkezésében szüksékkép phonetikai s ugyanama hang (avagy hasonló hangok)³⁾ minden ugyanama jeggyel fog megjelöltetni. Amaz ellenvetéssel szemben, hogy az ind grammatica talán az írás használata előtt fejlődött ki, s így a historicus helyesirást legalább possibilisnek kellene elismerni.

¹⁾ Ép oly lehetetlen e kiejtés a szó közepén is, ha csak a betűnek egységes voltát nem akarjuk feloldozni és *d+h S*, *g+h S*, *b+h S*-et ejtünk. Lehetőséges, hogy egy írásjegy ma három félekép ejtők, mint ezt Brücke a mai hindostani aspiratákról állítja, de azért a jegy által képviselt hangszer egységes volta kétségbe nem vonható. Eltekintve az az összehasonlító nyelvtan által erre nézve szolgáltatott adatuktól, ez kitűnik az írás egykor szüksékkép phoneticus voltából is, (*S* alatt sonans értendő).

²⁾ Nem is possibilis, mert kitágított hangrész mellett nem ejthetni mediát; *g* és *k* pedig egymásután és pedig ugyanazon exspirationalis áramláttal, azaz anélküli, hogy új szótagot képezzenk, nem lelfet ejteni.

³⁾ P. különöző t-k. Ugylátszik nem a képzésmód különfélésége szolgált alapul a különöző megjelölésre, hanem igen is az acousticus benyomás nagyobb mérvben elterő volta.

nünk, azt felelem, hogy a historicus helyesirás még mindig arról tanúskodnék, hogy a bevett jegynek egykor ugyanazon hang is megfelelt minden körülöznyi közt; s így a historicus helyesirás ha nem is saját, de minden esetre egy régebbi kor kiejtése mellett bizonyítana. De mindenki, ki az ind helyesirást ismeri, tudja, hogy ép a phoneticus elvnek a szóban keresztül vitele nem lényegtelennél nehezíti meg annak felismerését, hogy a szóban tulajdonképen milyen gyök lappang⁴⁾.

Mindebből kitűnik, hogy a *gh*, *dh*, *bh* (szóval media + hangtalan *h*) kiejtés jelenleg nem létezik. Miután azok, kik a régi indgerman hangok sorában ez u. n. aspiratáknak csak is

⁴⁾ Miután a szanszkrit mint irodalmi nyelv mai napig is fenmaradt, a népnyelvek pedig mai nap az u. n. aspirata mediát a szó elején zárhangok ejtik, s ép ugy ha a szóban *n* és *r* után 's' általában a »strong nexusban« Beames Comp. Grammer §. 74. — a szóban pedig rendesen *h*-nak: világos, hogy az irodalmi nyelv írása szemben a jelenlegi kiejtéssel, a mint az az élő nyelvekben divík, csakugyan historicus. De ebből épen nem következtethetni, hogy az írás a kiejtéssel soha nem egyezett; de ép oly kevessé azt, hogy az u. n. media aspirata jelenleg kétféle kiejtésének egyike: vagy az a szó elején, vagy az a szóban illette meg a kérdések hangot azelőtt minden pozícióban; de azt sem, hogy — miután a jelen kiejtések egyike, (a memmiben ez lehetséges, Brücke p. ennek az egy kiejtésnek három árnyalatát véli megkülönböztethetni) rá lett erőszakolva a kérdések betükre minden pozícióban: szükség, hogy e kiejtés lett legyen az, mely e betüket kezdettől fogva megillette. Mint tudjuk a jegyek conserválására épen nem zárja ki, a jelölt hangok változását.

A *dh*-nak *lh*-val váltakozása, mely azonban csak is a Vedában fordul elő, közönségesen bizonyítékül szokott felhozatni a mellett, hogy az u. n. aspiraták csakugyan a »media+*h*« kiejtésével bírnak. De a kik azt állítják, elejejtik azt, hogy a *dh*-nak története a többi hangzatos spiransoktól eltér, a memmiben ezek az élő nyelvek tanúsága szerint *h*-vá váltak, azaz reducáltattak, míg a cerebral réshang zárhanggá vált; eltekintenek azonosságtól, hogy maga a réshang átváltozhatott az *lh*-val átirányult hangba. Ide járul, hogy az *l* és *lh* érdeke, nincs is meghatározva; mert ha kérdéses vajjon a mai kiejtés (Its pronunciation defines description (az *l*-é), sometimes it sounds like *rh*, again like *rz*, and again merely a harsh *l*. Beames, 244) megillette-e a Vedában is; ugy más részt az is kérdéses, vajjon az *lh* kiejtés (s ez lép az élő nyelvekben *dh* helyére) egyenlő-e az *lh*-ével. Különben v. ö. mit Beames 274 a magyar *mh*, *rh*, *wk*-ról mond; továbbá az *mh*-ról az újabb ind nyelvekben 192. Végre miután a *dh* *sgh+ts* helyébe lépett v. ö. Beames 249, 250.

azért tulajdonították e természetet, mivel ugy vélték, hogy a mai ind kiejtésben e physiologice lehetetlen combinatiók mégis előkerülnek; ugy hiszem, nincs ok, hogy az u. n. aspiraták e kiejtésének megmentése kedvencér a multhoz folyamodjunk és azt állitsuk, hogy az, a mit a theoria (a mai physiologicus észlelés) minden korra nézve lehetetlennek állít, a mi a jelenben hallatlan, az a multban mégis való volt, mert különben az ind grammaticusok nem állították volna. Az ind grammaticusok emez állításai, ha azokat közelebből vizsgáljuk, az eddigi tant — mint arra értekezésemben a zend-aspiratákról 7: (ūšmanāca dvitiyena) is utalok — csak annyiban tartalmazzák, a mennyiben mi ezt bele olvastuk. Marad a hangzatos hangtalan kiejtés (p. gkh), mely azonban áthagyományozva nincsen, azonfelül pedig a szóban (legalább mint egységes hang) lehetetlen; a mellette észlelt egyéb kiejtéseknek pedig (akár p. *ge'ha*, akár *g* zárképzése által¹⁾ + *h*) kiindulási pontul soha nem szolgálhatott volna.

Milyen természetű tehát az u. n. medialaspirata mai kiejtése? és egyuttal szolgálhat-e e mostani kiejtés ismét kiindulási pontnak, melyből az u. n. aspiratának a különböző indgerman nyelvekben előforduló történeti folytatatóit le lehetne származtatni? vagyis más szókkal: lehet-e majd a Beames és Ellis által leírt s Sievers által is vitatott jelen ind kiejtést ős indgermánnak tekintenünk? Az eddigi media + *h* kiejtés, mint az a következőkből is ki fog derülni, e természettel — noha avval erőnek erejével felruházatott — nem birt; mi több, e kiejtés, bacsak a jelen indben divónak elfogadtatott, szintén nehézségekre szolgáltatott alkalmat; a mennyiben akár réshang, akár affricata természetet tulajdonítunk az ős indgerman u. n. aspiratának, az átmenet a media + *h* kiejtés-hez lehetetlen, sőt még a Brücke által észlelt kiejtéshez is, mint azt ő maga is állítja,²⁾ koránsem oly egyszerű.

Nézetem szerint a következőkben közölt új *descriptio* értékének megítélésére, kivánatos mindenkor lehetőségeket te-

¹⁾ Eltekintve attól, hogy ilyenmű prohibitív zárhangot csak Brücke ismer, Sievers tagadja és ez utóbbi nézetét saját tapasztalata folytán kiki magánevá teindi.

²⁾ Brücke, *Gruadzüge*² 114.

kintetbe venni, melyek zúrhangoknak hangzókkali (sonorák) összeköttetésénél előfordulnak, s pedig annál inkább, mivel az u. n. aspirata + sonora nem volna egyéb, mint egy hangzatos¹⁾ mediának sonorávali sajátszerű összekötése. A sonorák alatt oly hangokat (laute) értünk, melyek a hangszagok rezgésén alapuló hangnak (emberi szó) a szájszó resonantia folytáni módosulása által jönnek létre; ilyenek a *vocales*, az *l*, *r* és a *nasales*. A medial aspiraták, a milyeneknek őket Beames és Ellis festik, mint Sievers helyesen megjegyzi, csaksonorák előtt fordulhatnak elő, mire még visszatérünk.

Ha hangzót ejtünk a szó elején, tudjuk, hogy a hangszagoknak a légkiáramlás általi rezgésbe hozatala végett szükséges, hogy szétfeszített állapotuknak véget vessünk, s azokat egymás közelébe hozzuk. Lehetséges már most 1), hogy a hangszagok pillanatnyi teljes zárt képezzenek, mely a következő exspirationalis áram által megszakítatik, és ez esetben a vocalist egy hangtalan explosiva előzi meg, ezt Sievers fester Einsatznak nevezi (78. old.) — 2) avagy pedig a hangszagok már az exspirationalis folyam kezdetén csak annyira közeledtek, hogy a hangrész nyitva maradt. Ez utóbbit Sievers leiser *Vocaleinsatznak* nevezi; Németországban a szó elején alig fordul elő (77. old.) de igenis a franciában. Brücke (12. old. Wien, 1876.) ezzel megfejtja a végmássalhangzónak a következő szó hangzójávali együttes ejtését, p. *les amis*. A *h* non aspiré nem volna más, mint a hangtalan explosiva (Brücke 11. old.); ily szók tehát a zárt hangrész megtörésével ejtettének, mint ez a semiticus nyelvekben egyáltalában szokásos Eme hehezeti a zsidóban aleph-fel, a görögben a spiritus lenis-

¹⁾ Brücke jelenleg (munkája 2-ik kiadásában 73—77.) maga is elismeri, hogy hangtalan mediák léteznek és csak arra szorítkozik, hogy a hangzatos kiejtésnek a hangtalan felett előnyét kiemelje. Egyuttal beisméri, hogy a susogó kiejtés déli Németországban nemcsak a mediák-nál fordul elő, hanem *l* *r* *m* *n*-nél is észlelhető. A felosztás alapjánál műtán az energia és időtartam szolgál (Sievers 66.) és a hang hozzájárulta másodlagos momentumnak tekintendő, miert is mindenekelőtt fortes és lenes lesznek megkültöttetendők, és a lenes meditare oszlanak hangtalan és hangzatosakra. Mélyleg mondva, a *continuae* (liquidae, nasales, spirantes) is, hol mint fortes, hol mint lenes legznek kiejtve. V. ő. Winteler »Kereuzer Mandarit« 142. old. (Leipzig, 1876.) és Sievers 120.

sel jelöltetik. A szóban tenues után csak a tiflisi örmények ejtik ilykép a hangzókat¹⁾ (Sievers 92.); a szlávok és románok minden nyitott hangréssel ejtik a vocalist, míg az éjszaki németek a tenuis aspirált kiejtését kedvelik; az átmenet ez esetben Sievers »gehauchte absatz«-ával történik, mielől később. A vocalisnak a zárt hangrész megtörésével járó kiejtése Németországban csak a mondatban fordul elő, de ez esetben media után is, p. *hach ab* (vágd le)²⁾ *ak ap, gib ihm* (adj neki) *gib 'im*-nek ejthető, ám bár a gyorsabb beszédben a hangzó halk megnyitása (leiser Einsatz) is előfordul, p. *ha—kap, gi—bim*. Hangtalan lenis után csakis e halk megnyitás lehetőséges; a hangzatos lenis után — s ilyen természetű volt az ind media — azonban még más átmeneteli mód is létezik, melylyel a következő sonorához jutbatni. 3) Megelőzőleg még a *h*-ról, a görög spiritus asperről kell szólanunk, melyről Brücke munkája első kiadásában azt állította, hogy a kifeszült hangszalagok között kiömlő légáramlatnak a torok falaihozi ütődésén alapulna, míg Czermak a hangrész-szükülésnek szükségességet vitatta,⁴⁾ mit ujabban Brücke maga is beismert.⁵⁾ Eme hangtalan gégespirans (tonlose Kehlkopfspirans) Sievers⁶⁾ által »tonlos gehauchter Einsatz, illetőleg Absatz«-nak neveztetik. Tekintsük már most e hangtalan gégespiransnak tenuissali összekötését. Mint tudjuk, bármely zárhang képzésénél a levegő a szájüregben valamiképpen comprimáltatik, hogy ilykép a zár megtörésénél a levegőnek hallható kiömlése előrejár. E compressio rendesen az által idéztetik elő, hogy a kifeszült hangszalagok között a levegő a szájüregbe hajtatik. Ha a kilehelési izmok szűlte nyomás (compressio) a zár megtörésével egyidejűleg, illetőleg az explosio pillanatában, avagy közvetlen utána megszűnik, nyerjük a tiszta tenuis-t (tenuis mit leísem Absatz), de ha e nyomás nem szűnik meg közvetle-

¹⁾ Lepsius szerint az örményeken kívül (*Standard Alphabet*, London, 1863. 140. old.) így ejtenek az ossetek is (u. o. 138. old.) Az aethiopai, amhara és gúlla nyelvekre nézve v. ö. Lepsius *St. Alph.* 189.. 191., 205. Sievers az örmény temes kiejtését Jenában tanuló örményektől sajátította el.

²⁾ *Populäre physiologische Vorträge*, Wien, 1869. 109. old.

³⁾ V. ö. az első kiadás 8-ik, a 2-iknak 11 oldalával.

⁴⁾ 78. old.

nűl, akkor az explosio okozta neszhez még hehezet is csatlakozik; ez a Sievers által »tonlos gehauchter Absatz«-nak nevezett hangtalan gégespirans.

Igy ejtik a tenuest az északi németek,¹⁾ déli német például szolgálhat e szó »abhalten« ha gyorsan ejtjük: *a—p altn*. A szanszkrit tenuis aspirata az északi német tenuistől képzés módra nem különbözik.²⁾ Természetes mindenkorral, hogy az aspirációnak számos fokozata van, s hogy általános és biztos határt a kétféle tenuis kiejtés között megállapítani nem lehet. Brücke³⁾ a tenuis aspirata létrejöttét a hang (Stimmon) késedelmező beálltában keresi, megjegyezvén egyuttal, hogy ez csakis vocalis avagy hangzatos consonans előtt for dulhat elő; és az sem kerüli ki figyelmét, hogy a tenuis e kiejtése a következő sonnanst is afficiálja; de tagadja, hogy e tenuis aspirata az volna, mit a szanszkritben ejtenek. Ő az e nyelvben képzett tenuisról azt állítja, hogy az két hangzás között akkép mondatnák ki, hogy a fülre nézve a tenuis az első szótag végét képezné, míg a *h* a következő szót agyon kezdené. Ha a fennebből példával akarunk élni, ö »ap—⁴⁾ altn« az »abhalten« szó lassu kiejtésével illustrálhatná az ő szanszkrit tenuis aspiratáját.⁴⁾

4) Azt láttuk a tenuis aspiratánál, hogy a hangrész egy pillanatnyira amaz állásban marad, melyet a zár alatt elfoglalt és hogy e pillanat alatt egy a megelőző explosiva articolatio-nalis energiájához magát szabó exspirációnak van helye. A mediáknál megfelelőleg amaz eset fordulhat elő, hogy amagengült hang (geschwächter Stimmon), mely a közönséges hangzatos⁵⁾ mediánál a zárhangot kisérőleg lép fel, s a hang-

¹⁾ Sievera, 83.

²⁾ Sievers, 92.

³⁾ 107. old. (1876.)

⁴⁾ Mily »absatz«-al ejtené itt Brücke a »p«-t, vajon halk, avagy hehezettel, azt itt nem keresem, és pedig annál kevesebb, minél szerinte a tenuis és általában a zárhangok zárképzés által is jöhetsnek létre. Hogy azonban a zárképzés hangtalan, és prohibítiv zárhang nincs, azt ujonan fölemítünk felesleges.

⁵⁾ A szanszkrit media hangzatos lenis volt. Sievers (67.) még amahabetőséget is beismerte, hogy a hangtalan media tan relative uj fejlemény.

szalagok egymáshoz közeledtén alapul, de az explosióval majdnem együttesen¹⁾ megszűnik, még ennek tartamán túl is fentartatik, míg a következő sonora képzésénél a hang ismét teljes exspirationalis erővel fellép. Ugy látszik azonban, hogy a media képzésénél a hangsalagok egymáshoz nem közeledtek annyira, mint a sonoránál,²⁾ (vocales, liquidae, nasales) s így meg van a lehetőség, hogy a hanghoz (Stimmton) a gégében létrejött fricatióval alapuló neszek csatlakozhatnak, a mint ily-félek a *hangtalan* gégespiransnál, azaz a *h*-nál is előfordulnak; és ily értelemben nevezhetjük eme media és sonora között előforduló hangsalag-rezgést hangsztos hehezetnek.³⁾ Brücke e hangot munkájában maga is leírta,⁴⁾ s találóan jegyzi meg, hogy könnyen átmehet a hangba (Stimmton), melylyel azonosságán Sieverssel nem kételkedünk. Nem mulasztathatjuk el kiemelni azt is, hogy e hang önellőben nem fordulhat elő, mint azt Brücke is megjegyezte, s hogy nem sonorák avagy fél sonorák előtt, de ép így a szó végén csak szótag-alkotólag, vagyis vocaliskép fordulhatna elő; máskép mondva, e hang csak mediák után s csak sonorák előtt lehetséges. A hangsalagok rezgése ugyanis ama közös momentum, mely a hangsztos zárhangot és a sonorát — ámbár valószínüleg különböző mérvben jellemzi. Természetes, hogy oly népeknél, melyek hangtalan mediát ejtenek, e hang nem is képzelhető; ezeknél a halk átmeneten (leiser Absatz) kívül az egyedül lehetséges.⁵⁾ Saját megfigyelésem szerint a »media + sonora« által képzett

¹⁾ Sievers, 84.

²⁾ Tán a parc glottis részben nyitva áll.

³⁾ Sievers, 93.

⁴⁾ 1856-ban a 9-dik, 1876-ban a 12-dik oldalon: Endlich kann man den Vocalton bei zum Tönen vereinigter Stimmritze entstehen lassen, indem man den Ausathmungsdruck allmählich steigert. Dann geht ihm ein sehr leises Geräusch vorher, das die Luft beim Ausfliessen aus der Stimmritze macht, ehe die Stimmbänder in Schwingungen geraten sind. Dies ist wie mir scheint der leise Hauch von Purkiñe. Purkiñe volt a legső, ki e hehezet leírta, de értekezésében (*Badania w przedmiocie fizjologii mowy ludzkiej* n Kwartalnik naukowy 1836-ki évfolyamában) anna nézetnek adott kifejezést, hogy a görög *spiritus lenis*, illetőleg a semiticus aleph lett volna így képezve.

⁵⁾ Itt eltekintel az oly átmenetektől, melyek a mondatban fordul-

szótag ejtésében a kiejtés energiája vagy az egész tartam alatt egyenlő marad, avagy közvetlen a zár megnyitása után fogy és aztán ismét emelkedik; az első esetben létrejön a hangsztos »media + vocalis« és ez esetben semmiféle átmenet (Absatz) a zárhangtól a vocalisra nem észlelhető, mit a hangsalagoknak a hangsztos mediánál állásoknál fogva is természetesnek találók; a kitérési táv, melyben a hangsalagok rezegnek, az egész szótagtartam alatt ugyanaz marad, csak a rendes fogyásnak van helye; az utóbbi esetben az exspirationalis folyam erőssége a zár megtörése után növekszik, a hangsalagok nemcsak hogy nagyobb kitérést tesznek, de ugy látszik, pillanatra maga a hangrés is nagyobb dimensiót ölt,¹⁾ és az exspirationalis áram a szájpadlásnak neki verődvén, a hangsalagok periodicus rezgése percznyire megszakítatik, és — nem tagadhatni — a szájcsőben annyiban önálló nesz képződik, amennyiben a szájcső nem pusztán hangmodificálólag működik, de azért a gége pillanatra sem marad passive; a hangsalagok folyvást rezegnek, csak hogy, mivel az exspirationalis folyam intensitása ép akkor emelkedik, midőn a szájcső a kitendő vocalisnak megfelelő alakot magára öltötte, a benyomás a fülre kevesebbé egységes, s a vocalis a hangsalagok nagyobb mérvben kitérése folytán erősen ütközik a fülbe, »there is a momentary energising of the following vowel.« A mi a nesz illeti, megjegyzem, hogy hangok (Klänge) kitérőzatalánál ilyenek minden előfordulnak, s csak ily kísérő nesz észlelni a media ez utóbbi u. n. aspirált kiejtésénél. Ha már most Sievers a tenuis és tenuis aspiratáról azt állítja,²⁾ hogy általános és biztos határt köztük fel nem állíthatni, hogy csak minden egyes nyelv kerületén belül lehet meghatározni, mi tekintessék aspirált, mi nem aspirált kiejtésnek; ha csak az ellentétes megkülönböztetés (gegensätzliche Unterscheidung) szolgálhat itt krite-

nak elő a lassu beszédben, p. a fentemlített »gib—im«. Ez esetben a vocalis új szótagban áll, új exspiráció alapszik.

¹⁾ Ama suppositio szerint, mely a hangsalagokat a mediánál nem véli egymáshoz oly közelieknek, mint a sonoránál, e pillanatnyi nagyobb dimensio mint átmeneti fokozat úgy is létezik, s e szerint a media és media aspirata közötti különbség a hangsalagoknak a hangrés distantiához gyorsab, illetőleg lassúbb közeledte folytán jönne létre.

²⁾ 83.

ritumként; akkor méltán felvetjük azon kérdést, vajon az indgermán nyelvek jelen kiejtései mellett, előfordul-e az is, hogy tenus és tenuis aspirata, a mennyiben egymás mellett használtatnának, és nemcsak az egyik vagy másik kiejtésmód szerepel egyedül, birnak-e egyszersmind etymologicus eltérő értékkel; s feltéve, hogy ezt constatálni lehetne, nem volna-e kímütilható, hogy a két kiejtésnek e felhasználása csak másodlagos? vagyis máskép nem állott-e be e kétféleképi kiejtés idők folyamában a nélkül, hogy a nyelv eredetileg ez ellen téteket etymologicus érvényesítette volna? És csakugyan a tenues és tenues aspiratae egymástól eltérő értékkel nem birnak. Feltéve, hogy e két¹⁾ kiejtés kezdettől fogva fenn is állott egymás mellett, és pedig akár különböző szójárásokban, akár ugyanazon szójárásban különböző szókban, és itt valószínűleg szomszéd hangok befolyása folytán ellentétes használatnak nyomára, legalább a gyökökben²⁾ nem akadunk sehol. Valószinű-e tehát, hogy a hangzatos media kétféle kiejtése birt ily értékkel? Hihető-e, hogy a nyelv a hangzatos mediának a szerint, hogy az utána következő vocalis (vagy általán sonora) ugyanaz vagy nagyobb energiával ejtettet, mint maga a zárhang más-más etymologicus értéket tulajdonított? Föltehető-e, hogy egy különbség, mely csak akkor fordulhat elő, ha media és sonora kerülnek egymás mellé; hogy egy különbség, mely csak is bizonyos combinatióban emelkedhetik érvényre, kérdem: föltehető-e, hogy egy különbség, mely a fül által csak bizonyos körülmények között észlelhető, juthatott-e a nyelv öntudatában oly ellentétes megkülönböztetéshez, hogy azt etymologicus érvényesítette volna? Jól megjegy-

¹⁾ Az örmény kiejtés csekhez még mint 3-ik járul, és ottól eltekint. Ha a nyelv nem érvényesített kétféle kiejtést, egyuttal bizonyos, hogy nem érvényesített hármat.

²⁾ A 2 dual. act. -*thas* és *athas* a 2 dual. med. -*āthē* és -*āthām* személyragai és a 3 dual. act. és med. ugyanaz, de nem aspirált személyragai között az eltérés csak később u. n. differenciáció folytán keletkezett, mit néztem szerint a 2 pl. act. -*ta* és -*tha-ja*, a 2 dual. act. imperativi és imperfecti -*tam* szemben a 3 dual. act. imp. és imperf. -*tām* személyragával kétségtelenül bizonyítanak. Ide járul, hogy e megkülönböztetés az indgerman nyelvek sorában, csakis az indre szoritkozik. V. Ó. Curtius *Das Verbum der griechischen Sprache* I. 73. (Leipzig, 1873.)

zendő, hogy itt nincs is a hangzatos media két külön alakulatról szó, melyeknek egyike, t. i. az aspirált, bizonyos esetben csak virtualis szerepre volna kárhoztatva, hanem a következő hangzó két különböző erélyű kiejtéséről. Nem tagadom, hogy a szanszkritban a vocalisnak e kétféle ejtése a szerint, hogy a megelőző jegy media vagy az aspirata jelenleg csak ugyan észlelhető; de tagadom, hogy e megkülönböztetés eredeti lehetne. Ép oly kevéssé ismerem ezt el a hangzatos mediánál, mint a tenuisnél, melyről sokkal nagyobb joggal mondhatni, hogy két- vagy háromféleképen ejthető. Már csak hangphysiologicus is csak egyféllehangzatos media lehetséges; — helytelen egy kívüle fekvő tüneményt t. i. a következő sonorának erélyességet a media qualificatiójába bevígni és mediát, mely után a vocalis egyenlő erélyivel, továbbá mediát, mely után növekvő erélyivel mondattak ki a vocalis (általán a sonora) különböztetni meg.

Ellenkezőleg jogosult egy oly tüneményben, mely bizonyos combinatióhoz van kötve, a combinatiót is szemügyre venni; az alakulatot pedig okozatnak tekinteni, melyet ép a combinatio szült. A fenforgó esetben tehát «a media + növekvő erélyivel ejtett sonora»-félé combinatio resultatum; maga a media nem más, mint egy különzéktel folytatatója más eredetibb hangnak (értsd nesznek). E hangnak oly természetűnek kell lenni, hogy önmaga minden combinatióban lehetséges legyen. Mert ha kétségtelen, hogy az indgerman nyelvekben az u. n. aspirata media más etymologicus értékkel bír, mint a hangzatos media, akkor ez oly természettel kell birt legyen, mely a media-től különböző és pedig különbözhettek bármely combinatióban. A jelenlegi szanszkrit kiejtése az u. n. media aspiratának, kétségtelenül helyhez kötött s így nem lehet eredeti. A régibb korra a media aspiratának oly természete posztulálandó, melyből annak különböző folytatói a többi indgerman nyelvekben is könnyű szerrel levezethetők; de specialis feladatunkhoz képest is legalább oly kiejtésre kell visszamenünök, melyből az u. n. aspiratának a szanszkritban előforduló más hangokkal kombinációi levezethetők. Ha e kiejtés ugyanaz, mint az, melyből a többi indgerman nyelvekben jelentkező folytatói a media aspiratának levezethetni, akkor úgy vélem,

a cél teljesen el van érve, s a *gh*, *dh*, *bh* megtartandják talán jelölési értéköt; de valamint *hangphysiologicus* possibilitásra mindeddig szert nem tehettek, ép ugy az általuk jelölt jelenlegi ind *hangértékek* (a mint Beames Ellis és Sievers azokat leírják) is el fogják veszíteni eddigelé össinek vitatott jellegöket.

II.

Ascoli¹⁾ és Curtius²⁾ a medialaspiraták elismert tekintélyű védői, magából a szanszkritból következő érvéket hoznak fel.

1) A hehezet az aspiratára végződő gyökökből képzett alakokban, mindenkorban átmegy az első gyökbetüre, valahányszor a gyök végén előforduló aspirata a hangtörvényeknél fogva egyszerű mediává válik. Ascoli e tüineményt pótspirációnak (*Ersatzpiration*), Pott hehezet áthelyezéseknek (*Umstellung des Hauches*)³⁾ nevezi. Emez argumentumnak értéke azonban igen csekély. Grassmann már 1863-ban a *Zeitschrift XII.* kötetében (110 és kk. old.) a latin és német nyelvek alapján bebizonyította azt, hogy az indgerman nyelvben eredetileg két aspiratát tartalmazó gyököknek kellett létezniök. E tan átment Schleicher compendiumába is, és röviden ugy fejezetet ki, hogy az aspiratára végződő gyökönél a szó elején álló aspirata a hehezetet elveszti,⁴⁾ pl. *bahás* *τῆχνος* nord. *bōgr*; a 130. §-ban pedig folytatónak az mondátki, hogy az *aspiratio*, ha meg nem maradhat, áttér a kezdő mediára, *feltéve, hogy ez eredetileg aspirata volt.* p. *sarvabudham* acc. sg. (mindentudó), de *sarvabhudhis* instr. pl. — *bodhami* I. sg. praes. (felébredni, észrevenni), de *bhotyami* I. sg. fut. v. ū. *τινθάρουα*, litv. *bundū* ébren lenni, ó-szláv. *būdēti*; gót. — *biudan* tudtul adni (wissen lassen) *abuddha*, *čπυστος*. Curtius tekintettel Grassmannra⁵⁾, ez érvet más alakban igyekezett fentartani. Szerinte a mellett, hogy a

¹⁾ *Vorlesungen* (Halle, 1872.) 125.

²⁾ *Grund-üge der griechischen Etymologie*,⁶⁾ (Leipzig, 1873) 417.

³⁾ Ujabban a *Zschrifft XIX.* kötetében, 16—41, oldal.

⁴⁾ §. 125, a 4-ik kiadás 170. oldal.

⁵⁾ *Etymologie* 51.

görög ó-kor virágzási idejében az aspiraták még valóságos kettős hangok voltak, szól egyrészt a *hehezet mozgékonyisége*, mely α) az explosívától könnyen elválik (miről alább), β) de azért különböző állásában oly alakok, mint *θέψω*¹⁾ és *τρέψω* összetartozásának érzését nem szünteti meg. Igy formulázva

¹⁾ Mellesleg mondva a *τρέψω* ige épen nem tartalmazott eredetileg két hangzatos aspiratát, hanem a szanszkrit *त्रृप्*, *त्रृप्ति*, *त्रृप्ति*-nak felel meg. — *τρέψω*, *θέψω* = *thrak* (ziehen, marschieren), gót. *thragjan* szaladni, ujszloven és horvát *trati* — *τρέψε*, *θέσσω* szanszkrit. *takn*, *takva* (B. u. R. dahinschiessend, rasch). — *τρέψω* szanszkrit *dhr̥pa* füst, *τέψε* de *θέψω* szintén nem tartalmazott eredetileg két aspiratát. — A tñinemény tehát csak akkor állott be, miðön a hangzatos aspiraták avagy részhangok már hangsúlyosként váltak; mi több, csak amaz időben, miðön a görögben már számos tennisból keletkezett hangsúlyos aspirata vagy részhang létezett. — A π vagy τ a gyak végén átváltozott bizonyos esetekben spiranssá, másokban nem; ahol a π és τ megmaradt, ott a szókezdő τ átváltozott θ -vé; oly alakban, mint *ἔθεψθη*, a τ e változása azonban mégis beállt. Schleicher szerint §. 148, ez esetben a φ a θ folytán eredtnek lett tekintve; miért is a végaspirata kitüntetése kedvezért a kezdő τ θ -vé lön. Ezzel szemben az ujocrini *θέψω* és az inscriptionalis *θέψω*-ra utalok, — továbbá az inscript. *θεψλός*-ra (*τρεψλός* val. *Vās* gót dumboas és daubas néma — siket), mely utóbbi példából nem csak az tñunik ki, hogy a görögben két spirans, az egyik a szó végén, a másik pedig annak elején, — nem épen lehetetlen hanem az is, hogy a spiransnak átváltozása a szó elején zárhangával még nem volt befejezve, miðön a ρ (τ) a *dhr̥pa* szóban φ -fó már átváltozott volt. Különben a τ -nek θ -vá válta a szó elején épen nem volt szükségesképi, p. *τρύχει* (*truncus*, *trucidare* ósszeszakadni, repedni) *τρύχει*; ujgörög *τρεψα*. Egyuttal megjegyzem, hogy a θ ez alakban *ἔθεψθη* tán csak azért, avagy akkor lépett a τ helyébe, mert vagy a miðön a φ π -nek ejtett. Nem merev állítani, hogy a φ θ mindig orthographicus combinatiók volnának, (v. d. Mühl «die Aspiration des tenues im zend u. griechischen» Leipzig 1875 p. 23), de kedveltek nem voltak a helyükbe a részhang + zárhang, avagy zárhang + részhang kombinatio lépett csakhamar p. *χθίς* új lokriai *ἔχθει*, új görög *εψέ*, *εψίνος*, *ἔθεψόζ*, *εψτα* *ἔψθα*, *ἔψτα* *ἔθεψόζ* (Chalkiopoulos a Curtius *Studien V.* kötetében, 362), de *ἔθεψθη*, *ἔθεψθη*-ben a tenuis τ zárhang volt és maradt, különben az *ἔθεψθη* gyök θ -je τ -vé lett volna. Az sem felejtendő, hogy minden változások nem gyökökben, hanem szókban álltak be; így a gyökökben *trakt* *τρέψω* már létezett egy futurum, mielőtt a τ átváltozott θ -vá, és így a be sem állott spirációnak a gyök véghangjáról előléptéről szó sem lehet. (A *τρεψλός* szót Schmidt *Vocalismus* Weimar, 1871 — 172 és 180, a gót *damb* (néma), *dauba* (siket) szókkal együtt a **dhabh* ind. *dabho* beschädigen-hez sorolja. v. ū. *τρέψ* ind. *budh*.)

az érv azonban elveszíti jelentőségét. Grassmann értkezése előtt csak azt lehetett feltünnöök találni, hogy a hehezet hol előre, hol hátra vándorol, (p. *buddha de bhuddhis*), de mióta kitűnt, hogy az előrevándorlás tulajdonkép csak oly gyökök-nél lehetséges, melyek eredetileg aspiratával kezdődtek, mint Schleicher oly finomul megjegyzi — sokkal egyszerűbb azt állítani, hogy ily esetekben az aspirata a szó elején nem is vált médiává, s így ama §, mely előadja, mily esetekben válhatik a media — feltéve, hogy aspiratából lett — ismét aspiratává, elesik. Inkább kezdettől fogva máskép lenne formulázandó azon téTEL, mely az aspiratáknak a mennyiben szókezdők, átalakultáról szól; ki volna t. i. mondandó, mily előfeltételek mellett történik az állítólagos aspiratának mediává változása és mikor marad el. De a hehezet vándorlás és az abból merített érv a görög *q*, *θ*, *χ* avagy a *bh*, *dh*, *gh*-val átirrt szanszkrit hangok eredeti aspirált volta mellette menthetetlenül oda veszett. Curtius ugyanis munkája ugyanamaz oldalán (416) beisméri azt, hogy a későbbi időkben a *q*, *θ*, *χ* spiransok (hangtalan részhangok) voltak, pedig úgy látszik, hogy a *r̥g̥y̥w̥* és *ṛg̥yw̥* alakok összetartozásának érzete akkor sem szünt meg, minden az általa postulált egykori hangtalan aspirata helyére hangtalan spirans lépett. Avagy azt akarja Curtius mondani, hogy a nyelvérzék más volt az ó-görög időkben? Tán csak nem lehet tagadni, hogy a zendül beszélő azért, mert a 3. sg. praes.-ben *baraiti*-t ejtett, elfelejtette a 3. pl. perf. *baicrare*-t avagy azt, hogy *gadharvara* buzogányt hordozót jelent; pedig a zend soha sem ismert aspiratát és hangzatos részhang és zárhang ugyanazon gyökben¹⁾ váltakoznak egymással. Avagy eltünik-e ez összetartozás érzete az angolszászban és ó-németben a grammaticus cserénél, a gótból a *vaurkjan* és *vaurhta* közt és hasonlókép az ige és a p. p. p.-k közt az osk és umbriaiban²⁾, a nordban az u. n. gyenge praeteritum és praesens közt³⁾ és

¹⁾ *Vdā* p. p. p. *data* (adott), *dadhāti* 3. sp. praes. — *Vdā* p. p. p. *data* (geschaffen, alkotott), *dadhāti* 3. sg. praes. — A *dh* csak transcripciója a *z*-nek.

²⁾ osk. *scriptas* (scriptae) — umbr. *rekte* (recte).

³⁾ p. *daga* *dugā* (érni, tangen) — *līfa* (élni) *līfdā*, a praesensben hangzatos spirans, a műiban pedig *d* előtt zárhang (*g* és *b*) ejtettik. L.

így lehetne ezt tova és tova folytatni. De ha Curtius elismeri a dentales *s*-sé váltat *t* és *θ* előtt (*πνυθάροι* de *ἄνυστος* azonkorú *πένθαροι*, *ἀντω* de *ἄνυστος*, *χδω* de *χστίον*¹⁾) és valószínűleg nem tagadja, hogy az összetartozás érzete emez alakoknál csakugyan megvolt: akkor az összetartozás érzete nem szolgálhat bizonyíték arra nézve, hogy a két kérdéses hang szükségkép a tenuis és aspirata viszonyában állt egymással a görögben avagy a media és hehezet media viszonyában a sanscritban. Söt nézetem szerint a nyelvvárnak igen bajos az összetartozás érzékéről beszélni, mivel az ó iskolázottságúnak foka szerint összetartónak fog valamit felismerni idősb korában, a mit eddig átlátnia nem sikerült.

2) A második bizonyítékot képzi a hehezet könnyű elválása a reduplicatióban, pl. *πέγυνα *qεγυνα* helyett, ind. *babbūva* — *तिर्णम्* ind. *dadhami* **dhadhami* helyett. E tünnemény Curtius nézete szerint analog ahhoz, mely szerint két mássalhangzó között a reduplicatióban csak az első fordul elő, pl. *zézvra* de *zézrṇvai* — ind. *papraccha*²⁾). Maga Schleicher³⁾ oda nyilatkozik, hogy két mássalhangzó, avagy consonanticus kettőshangok között csak az első ismételtetik; mégis felemlíti maga is, hogy az ó-ind némely esetekben a kettőzés egy régibb módját is ismeri, melynél az aspirata változatlanul megmarad, p. *bharibhar*, *ghanighan*.

Delbrück az Rgvedából, mint intensiv participiumot ez alakot *ghānignat* idézi (*वहन् इति*, ölni v. ö. *ghanāghanā*, a ki könnyű szerrel ölni, harczképes, de *jāñghanat* ugyancsak part. intensivi masc. n. sg.)

Úgylászik, hogy Schleicher ezek szerint kezdettől a reduplicatiónak kétféle módját veszi fel az aspirata initialis

Wimmer *Fornordiskt Förmåla*. Lund, 1874 — 8 és 10 old. és *An Icelandic-English Dictionary based on the MS. Collections of the late R. Cleasby enlarged and completed by G. Vigfusson*. (Oxford, 1874.) 49, 93 186. old.

¹⁾ Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Vierte Auflage, Weimar, 1876 — §. 148. 2.

²⁾ A reduplicationalis szótag mássalhangzójára nézve, L. Delbrück „Das altindische Verbum³”, Halle, 1874. §. 137 és Curtius „Das Verbum der griechischen Sprache⁴”, II. Bndl., Leipzig, 1876. — 122. és kk. old.

³⁾ *Compendium* §. 130. és 148.

vagy egészen ismételtetik, vagy csak első része. Engem e nézetben a Schleichernél a 148. §-ban idézett *śrēṣṭ̄y* *V̄dha* — *śrīṣṭ̄y*, *śvā*-ból (v. ö. ind. *dhūnoti* anfächeln — schütteln, rasch hin, und herbewegen, *dhvana* feuer) ingatott volna meg, a mely alakokban szerinte dissimilatio foglalt helyet.¹⁾ A hehezet hangnak hehezetlenné válta ugyanis ismeretlen tünenmény; de a theoria, mely *χ*, *θ*, *ψ*-ben *kh*, *th*, *ph*-t látott, itt a dissimilatiót még sem tagadhatta. A gondolat közel feküdt volt, hogy itt a dissimilált hang spirans volt, de a *kh*, *th*, *ph* megmenése kedvéért Schleicher jobbnak találta ráállani egy aspirata tenuis-nek tennissé történt dissimilatiójára. Hogy csakugyan a reduplicationalis szótag consonansa is dissimilatio folytán vált zárhanggá, (illetőleg Schleicher szerint aspiratából non aspiratává) azt bizonyítják azon ó-ind alakok, melyek a reduplicatióban az aspiratát még megőrizték, mi ugy látszik csak akkor foglalt helyet, ha a gyök initiálisa nem következett, közvetlen a reduplicationalis vocalis után, p. *ghānígnat*. Ezen fölül felhozhatók *bhejé*, *bhejāte*, *bhejire* az RgVedából,²⁾ *bhremus* a Katká-sarit-ságara-ból, melyek kétségtelenül reduplicált alakokból lettek összevonva.³⁾ Mint *bhaj* mint *bhram* aspiratával kezdődnek, s így a reduplicationalis consonansnak *b*-nek kellett volna lenni,⁴⁾ tehát **bheje* és *bremus* alakokat kellett volna nyernünk. A tényleges alakok *bheje* és *bhremus* tanúságot tesznek a mellett, hogy a reduplicált alak valamikor **bhabhaje* és **bhrabhramus*-nak hangzott. Kitűnik tehát, hogy a reduplicatio a gyök initialissal (tehát a réshanggal, vagy u. n. aspiratával, nem pedig a mediával) történt, miért is eltérés esetében (p. *dadhan* 1. és 3. sg. perf. *V̄dha*) fel kell tennünk, hogy a reduplicationalis consonans jelen alakja más eredetibb, a gyök initialisával egyenértékű hang-

¹⁹) Csakis dissimilatio folytán keletkezhetett a zárhang e komponitműkben: *čue-χugia* fegyverszünet, *đurčikъ*. A lehetőség, hogy a reduplicationalis zárhang szintén dissimilatio folytán keletkezett, tehát megvan.

²⁾ Delbrück, 117.

²⁾ V. ü. p. az RgVedából *paplus* 3. pl. perfecti, *peldus* 3. dual. perf. mellett, azonfölül a sing. perf. *jagama* de *javāda*.

²⁰) Delbrück, 102.

ból (helyesebben neszből Geräuschlaut) fejlődött, *bheje* és *bhremus* initialis spiransa megmaradt, mig a **dhadhau* alak első részhangja dissimilatio folytán zárhanggá lett. Ama nézetben, hogy az összevont alakok p. *debus* (de *dadábhā* D. 125.) általában a reduplicationalis szótag, nem pedig a gyök initialisát örizzék meg, Delbrück (117) is osztozik.¹⁾ A feltevés, hogy *bhremus* és *bhejire* a *sedus* stb. analogiájára közvetlen a gyökből volna képezve (D. 118) nem bír valószínűséggel, de fölösleges is.

Emez alak *debbus* nézetem szerint **dhadhabhus*-ból is keletkezhetett, ²⁾ a mennyiben a **dhebhus* (v. ö. *bheje*) alaknak épugy, mint **dhabhnoti* (**dhadhan*)-nak dissimilatio folytán *debbus* (*dadhan*)-vá kellett lennie.

Delbrück a *dabh* gyökből indult ki, s így *debbhus* nem is igényelt magyarázatot, de ha Delbrück³⁾ az Rgvedában csak is *dipsati*-t talált, egyéb desiderativ alakok, mint *dhipsati* és *dhipsati didambhišati* mellett,⁴⁾ sejtelmet ébresztettek volna benne a kérdéses gyök initialisának eredeti aspirált volta mellett, miután mint Schleicher mondja: media a szó kezdetén csak akkor válik aspiratává, ha eredetileg aspiratából fejlett. — Ez aspirata meg is marad (nézetem szerint a réshang nem lesz zárhanggá) aspiratának a szó elején, ha a gyök végbetűje nem aspirálttá (zárhanggá) lesz, a mint az a gutturales és dentalesnél valószínűleg előbb történt, mint a

¹⁾ Delbrück ezen állítását azzal támogatja, hogy a gutturalissal kezdődő gyökükökből, összevont alakok nem fordulnak elő. Ha a gyök initialis conserváltatott volna, **gemus* keletkezhetett volna, de miután a reduplicationis szótág initialissá maradt fenn, **jemus-t* kellett volna képezni, mely alaknak összefüggése a *gam* gyökkel azonban ki nem derült volna többé. — E motiválást nem osztom. The masses speak by ear and by habit. Góthban a praesens *gagya* mellett a perfectben *iddja-t* használnak.

²⁾ Schmidt „Zur Geschichte des Indogermanischen Vocalismus.“ I, 172. Weimar, 1871. e gyökhez az ind *dahh*-on kívül a gót *daubs* és *dumbst*-t is sorolta, miért is indgerman **dhahb-*-ot vett fel.

²⁾ *Das altindische Verbum*, 186.

⁴⁾ Pott ez alakot XIX, 40 a Petersburgi szótár után közli, s pedig 1870-ben.

labialesnél,¹⁾ s innét magyarázható *dipsati* és *dhipsati*²⁾ de csak is *dhitsathas*. Nézetemben, hogy itt **dhabh* gyökkel van dolgunk, megerősít az örmény *dav*, mely nyelvben tudvalevőleg a *dh*, *gh* de a *bh* is (hacsak nem maradt meg réshangnak azaz *v-nek*) zárhanggá lett. Hübschmann³⁾ ama jegyzése ellen, hogy az örmény *dav* csak akor bizonyít, ha nem lett a persából átvéve, azt felelem, hogy ennek eldöntése közönyös és pedig a zend *adhaoya* miatt, melynek *dh-ja* eredeti réshang⁴⁾ (u. n. aspirata) mellett bizonyít.

A *debbhus* alak Delbrück szerint tehát **dadabhus*-ra megy vissza, és így a *d-t* dissimilatio folytán keletkezettnek tekintenie neki nem volt oka, a *dhipsati*⁵⁾ alakot pedig nem vette tekintetbe. Ama kérdésre, vajon az ó-indben találni-e egyéb

¹⁾ V. ö. zend *diueš* csalni, *diwža* csalás, Justi, *Handbuch der Zend-Sprache*, Leipzig, 1864, 156 old. *adhaoya* csallatatlans. Fick: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, sprachgeschichtlich angeordnet*, Göttingen, 1874—1876. I. 337, hol a *w* és *o* a nézetem mellett bizonytanak; épígy az ó-ind terén belül *bapsati* 3. pl., *babbasat* *bapsat* mellett. *V̄khas* rágú, összemorzsolni v. ö. *wp̄as*, mely alaknak initial *b-je* mellett szól, hogy a *v* [így ejtettük a *bh-t*] a előtt csak igen későn vált *p-vé*. A Delbrück (107. old.) és Róth által cítlált alakokon kívül Fick I^a *bhapsati*-t is közöl (160).

²⁾ A *v-nek* (*irva f*) a előtti *p-vé* váltára például felhozom a nordból *ups-t*, F. III, 35; az új-görögöböl Ebel *Zschrft XIV*, 25. old. *ɛxλαψα-t* ő-görög *ɛxλαψα-t* közli.

³⁾ *Zschrft XXIII*, 18.

⁴⁾ A szó elején a zendben a réshang általában zárhanggá lett; de megmaradt mégis a compositióban p. *gadha-vara*, *V̄khar* és ez esetben a privativum után, nézetem szerint azonban csak azért, mert a *v* vocalissá (*o*) vált: *adhaoya* és *adhaoyanna*, de *dawāihydō*, gen. sg. f. part. praes. act. azonban *dadluōi*; (Justi: pot. 2. sg.?) a dissimilatio a szó elején tehát csak akkor történt, ha a második aspirata (hangzatos réshang) nem vált volt vocalissá. — Különben a *Zschrft XXIII*, 391 határozottan azt mondja, hogy az örmény *davel* **dhabh*-ot tételez fel. Igen érdekesek Hübschmann szavai, melyekkel Grassmann fölfedezését 1862 után 14 ével magáévá teszi: Ich glaube nun, dass alle Wurzeln bei denen dieses »Umspringen der Aspiration« stattfindet, im An- und Auslaut aspirirt waren.

⁵⁾ Azon kérdésre, miért nem fordul elő a **dhabh* gyökből egyéb *dh*-val kezdődő alak, azt felelem, hogy a *bh* egyéb esetekben nem lett zárhanggá v. ö. a praes. alakjait, *dabhanti*, *dabhuoti*, a perf. sg. 2. személyét *dadambhitha* és *debbitha*.

példát, mely a dissimilatio mellett tanúskodik, utalok a Delbrück által közölt *bodhi-ra*¹⁾, (37. old.) mely az Rgvedában 34-szer fordul elő, mint *v̄bhū* imp. 2. sg.-a (v. ö. *gv̄w*, litvan *busiu*, *buti* angol-szász *beón* lenni), azonkívül 9-szer mint **budh* (*πνθ*) imp. 2. sg.-a.

Egy másik imperativ, melyben ugyanezen dissimilatiora akadni, mely mondhatni még világosabban bizonyít a mellett, hogy az első réshang a sanscritban mindig zárthanggá vált, ha a vocalis után is réshang következett²⁾ (itt a -*dhi* képző *dh-ja*, mely később *h-vá* vált) akár tartozott legyen e réshang a gyökhöz, akár a képzőhöz: *jahī*, (*✓han* gyökből v. ö. *ghnānti* 3. pl. praes. *jaghāna* pft. ütni, litvan *ginklas* fegyver, *ginu*, *ginti* treiben, zurückschlagen, wehren, *žena* *gnati* treiben, stosszen, Fick I^a 79) z. *jaidhi*, ó-persa *žadiy*. Ama kérdésre vajon j lép e sanscritban valaha *gh* avagy *gh²* (palatalis) helyére, Hübschmann *Zschrft XXIII*, 386. tagadólag válaszol,³⁾ saját gyűjteményemből, mit Fick I. kötete alapján készítettem, ugyanaz tünik ki. Delbrück nézete, hogy az alak eredetileg **hadhi*-nek hangzott, téves.⁴⁾ Nem a *h*-ból kell kiindulni, mely a sanscritban a szó elején csak ritkán lép *gh²*

¹⁾ A hangzóra (*o*) vonatkozólag csak a legközelebb fekvő ily nemű jelenségre, a szintén imperativ *yodhi-t* hozom fel. Delbrück 37. azt mondja: wohl zu 2 *yu*, Grassmann a szótárban *yudh* harcolni-ból származtatja és e jelentés sincs ellentében a szöveggel: R. V. 5. 3. 9. »ava sprdhi pitáru yodhi vidiyān«, de azért így fordít: errett den Vater kett an dich erfahrner, ihn; a *dh-ja* vonatkozólag v. ö. az ugyan e versben előforduló *sprdhi-t*, melyről nézetem szerint szintén nehéz elhátrázni vajon, *spar* vagy *spardh* gyökhöz tartozik, ám bár Grassmann *avasprtamu* miatt *spar*-hoz sorolja; ép így B. R. A jelentés ugyanaz.

²⁾ Emelj iniper. 2. sg.-ban *dugdhi* — legalább így közlik a nyelvtanok — az initialis spirans daczára amik, hogy a finalis is zárhang, mégis igen korán változtatott át zárhanggá. Nem akarok itt a -*dhi*-suffixum kérdésébe hocsákozni, s emez elszigetelt alakból arra következtetni, hogy a *dh* ez esetben *t*-ból fejllett s pedig később mintsem, hogy az initialis átváltozott *d-vé*; csak azt jegyzem meg, hogy ez alak az aspirata theoria mellett is nehézséget okoz, miután a metathesis aspirationis mellett is **dugdhi-t* kellene nyerniunk.

³⁾ Az anyagot, melyből vizsgálatában kiindul, Grassmann szótárából „Wörterbuch zum Rig Veda“ (Leipzig, 1873) szedte.

⁴⁾ I. „das altindische Verham“ 32. oldalt.

(gutturalis) helyére hanem a *gh²*-vel jelölt réshangból. (v. ö. *ghāta* ütés, ölös; mint adj. ölös és *ghnanti* 3. pl.)

Ép így elvetendő Hübschmann magyarázata, mely szerint *jhdhi* (a jelen olvasás szerint *j* = *džh*)-ból kellene k indulnunk¹⁾, már csak azért is, mert mint a 386. oldalon maga is mondja »a *gh* és *gh¹* soha sem válik *j*-vé« s csakugyan a *j* indgerman *gh* helyett csak is oly pozíciókban fordul elő, melyekben a *dh bh* mediákká lettek dissimilálva.²⁾ A *g²*-k a reduplicatióban, mint Hübschmann maga mondja (*Zschrft* XXIII, 28) egyáltalában *j*-kké lettek, s ugyanaz történt e bennükkel előtt. Nincs kétség a felett, hogy a *gh²* a mint annak idejében a *dh bh* sorsában részesült és velük *ugyanamaz* időben vált zárt hanggá; ugy a *gh²*-ból lett *g²* ugyancsak az eredeti *g²*-kel *egy* időben lettek *j*-kké. Ha Hübschmann visszagondolt volna arra a 391. oldalon, mitől maga a 28-on írt s összeveti az általa a 385. lapon közlöttekkel (hol Ascoli észleleteit irja le, láthatta volna, hogy a második palatalisálásnak messze a *jahi* alak ősökéjénak képzése után kellett történnie és így egy *jhahi* alak nem létezhetett soha egyebütt, mint az ő irataiban. A zend *jan* pedig azért nem indokolja tévedését, mert tudvalevőleg a zendben a hangzatos réshangok a szó elején egyáltalában zárhangokká lettek.³⁾

¹⁾ XXIII, 391. Hübschmann bizonyítékul felhozza a *hims* alakot, mely szerinte ép úgy keletkezett a *jigháms*-ból, valamint *dhips* a *dihhabs*-ból; a *hims* szerinte *jhims*-ból lett, de hogy jutott ő a *jhims*-hez, az az ő titka. (Hogy *dhips* **dihhabs*-ból keletkezett, arra nem akarok itt visszatérni.) Ama possibilitéstől, hogy *hins* (verletzen auch tödlich, ein Leid anthun, schädigen) tán parallel fejlemény a *jigháns* mellett, eltekintek; csak azt jegyzem meg, hogy a *hinsati* vagy *hinsáti* mellett előfordul *hinasti* (l. a Petersburgi szótárt) és ez utóbbit alak szolgált Ficknek alapul, hogy **ghas* **ghans-t*, mint *gha*-ból továbbépzett gyököt vegyen fel. (IV.^a 104.)

²⁾ V. ö. a zend *zu*, *zavaiti* (anrufen, beten) alatt Justinál álló *za-*
zīzugēt ind. *hu* intensív *johavimi*-vel. z. *zazāiti* losslassen, fortgehen
lassen ind. *hā jahāti*-val. Ez utóbbit igének imperativusa indben *jahāhi*
(B. n. R.: »nicht zu belegen«, tehát az irodalomban nem fordul elő)
jahikī és *jahīhi*; a reduplicationalis első consonans ép amaz esetekben dissimilitáció, melyekben a gyök initialis. Kérdéses csak az lehet, vajon mily közbenes lépésükön át változott a *gh¹* *dž-vé*.

³⁾ Igaz ugyan, hogy Hübschmann azt állítja, hogy a zendben *gh²* és *g²* egymáránt *g*, *j*, *z*-vé lesz, *Zschrft* XXIII, 27. és 387.; de az is áll,

2) De — így szól Ascoli (*Vorlesungen*, 125. old.) — hogy lehetne az együttesen assimilatio és metathesiskép fellépő tüineményt megmagyarázni, melynek folytán p. o. *labh* (valamit elnyerni) összekötve e képzővel *-ta* egészen *normalis*¹⁾ módon *labdhá-vá* válik, ha csak nem indulunk ki media aspiratából, a mint e hangot nekünk a mai kiejtés tényleg nyújtja, Miben fekszik e sajátszerű jelenség *normalis* volta, azt magam nem tudom megérteni; Schleicher (*Comp.*⁴ §. 130. 2—177. old.) azt mondja, hogy ez esetben az aspirata átadja hehezét a következő *t*-nek, ez pedig a maga részéről a megelőző

hogy *j*-t *gh* helyett a szó közepén (jm. *Inlaut*) ugyan kimutathatni, de főleg *r* és *n* után, p. *arj* ind. arh, *renj* ind. rañh, mely pozitio a zárhangnak igen kedvez, miért is a zárhang, illetőleg az affricatának e pozícióban kifejlése eredeti réshangból gyakori. A német analogiától eltekintve (l. Paul u. Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur*. I. Halle a. S. 1874. — 190, és 194. oldal) az örményre utalok, mely Hübschmann szerint *gh¹* helyett hol *z-t*, hol *dsz-t* tüntet fel, *Zeitschrift der D. M. G.* XXX, 70. — *dz* előkerül a szó elején és *n* és *r* után a szóban, különben pedig *z-re* találók p. *dzóni* v. ö. ind. hotra, aldozat; *dzmer* n (v. ö. ind. hima, heman) tél, *dzin* hó, *dzet* fark, *z* zadhañt; *dzér* a kéz *χīg*; *dzuna* hal, litván, žuvis, porosz zukans acc. pl. — *n* után *indz* párducz, ind. siúha, *andzuk* szláv *azukū* ind. aňhas; *ödz* kigyó, hol *z* *n* nyomára a vocalisban akadni, egyuttal mellette szólnak litván angis, *qži*, anguis, ámbar *gh²*-ból fejlett az ő zárhangjok. — *r* után *handerž* ruha, *derdzak* szabó, osset. dares ruha, kurd. terzí szabó, ind. darh. *bardz* vánkos, ind. barhis; *bardzr* magas ind. brhat, *ordz* férfi, z. erezi, *öqχi* here. — (V. ö. *thandzr* dicht z. tańciš ta, sehr fest, sehr stark.) A szó közepén *z*: p. *nias* szegény, v. ö. ind. agha, Schmerz, Kumner; *měz* húgy, ind. meha, mřčel ind. mih; *váz-el* ind. vah, vezá, vehire; *bezum* sok, ind. bahu; *lizel* nyalni, ind. lih *asel* (*azel* helyett) mondani, ind. ah; *dēz* anhäufung *dizel* felhalmozni, ind. dehí; *ozni* sül *χīro*; *lezū* nyelv, litv. lžžuvis. Ez ily módon constatirozott hanghámmal szemben csakis e szó *n-zoc-kh* képezz kivételt. (Átok, v. ö. ind. hu, szláv zova). — Arra vonatkozólag, hogy az örményben a hangzatos réshang először is nasales után vált zárhanggá, érvül felhozhatnám a *b*-nek helyettesítését p-vel (l. *Recherches sur la formation de la langue arménienne par Patkanoff* a *Journal Asiatique Sixième Série XVI.* kötetében, Paris, 1870 a. 152. old.), a k-ét *g*-vel (159), *d* és *t*-nek egymással való felcseréléssel ugyancsak nasales után. (167.)

¹⁾ Mint ismertes Ascoli *Vorlesungen* 138. azt állítja, hogy a görög és latinban az ind media aspiratának aspirata tenuis felül meg; e látszólagos ellentétet szerinte igen könnyű megoldani, a mennyiben itt előreható assimilatio foglal helyet, minnek folytán az aspirata első eleme homo-

hanghoz az által válik hasonlóbbá, hogy hangzatossá válik.¹⁾ (dass es stinton au nimt.) Miután eme *normalis* módon keletkezett hangfejlemény azonban physiologicé épen nem volna megfejthető, másrészt párját az indgerman nyelvekben nem lehet sehol — hangzatos media aspiraták ugyanis a többi indgerman nyelvekben ismeretlenek, és így combinatiójokra utánok következő mutákkal nevezetesen hangtalan zárhangokkal a történet folyamában nem akadhatni; de az azokban előforduló jelen alakulatok sem szorulnak azon hypothesisre, hogy a bennök előforduló betük bármelyike media aspiratából fejlett volna; de nincs is egyetlen consonanticus nexus, mely az e nyelvekben tényleg előforduló hangzatos avagy hangtalan spiransokból (a német nyelvekben, illetőleg görögben) nem volna megmagyarázható: — régóta azon meggyőződésben vagyok, hogy e physiologicus lehetetlenség, mely szerint a media aspirata átadta volna aspiratióját a hangtalan zárhang jellegű *t*-nek, mely a maga részéről hangzatossá vált volna, soha helyt nem foglalt az ó-ind terén sem. Természetes, hogy e *normalis* mód cserbenhagyásával és a medial aspiraták elvétésével még nem volt kiküszöbölve maga a tény, hogy a *gh*, *dh*, *bh* jegyeivel átirt hangok, ha *t*-vel vagy (*th*²⁾-vel kezdődő képző avagy személyraggal összejöttek, ne credményezték legyen a következő combinatiókat:

$$\begin{aligned}bh + t &= bdh \\dh + t &= ddh \\gh^2 + t &= gdh \\gh^1 + t &= dh.\end{aligned}$$

genné lett a másikhoz. A fennidézett esetben a p. p. p. -*th* képzőjének *t*-je daczára a mögé lépett *h*-nak azonban mégis átváltozhatott *d*-vé! Vajon mily módon magyarázza Ascoli, ha az újabb ind nyelvek *kh* és *th* helyett *gh* és *dh*-t tüntetnek fel?

¹⁾ Sajtszerű, hogy az assimilatio csak akkor kezdődött, miután a *h* a *t* háta mögé vonult. Furcsa, hogy a *g*, *d*, *b*, mely különben *t* előtt hangtalanná (*k*, *t*, *p*) vált, ez esetben a *t*-t változtatta hangzatossá.

²⁾ A következőkben ki fog tűnni, hogy a *th* később fejlődött a *t*-ból, mintsem az u. n. két aspiratát tartalmazó gyökök initialisa zárhanggá lett dissimilálva. A *bdh*, *ddh*, *gdh* és *dh* csoportok e szerint az act. prae. 2. dual., és 2. pl. — a med. imperf. avagy norist. 2. sg.-ában *bh* + *t* stb. nem pedig *bh* + *th* stb-ból keletkeztek.

Ha ki is indultam ama feltevésből, hogy az aspiraták résbárok, még mindig nehézségeket gördített az a tagadhatatlan tény, hogy itt egy hangtalan betű hangzatossá vált eggrészt, másrészt pedig a

réshang + zárhang helyébe

a *zárhang + réshang*

combinatio lépett.

A *h*-knak, az aspiraták e második alkatrészének a gyök végbetűjéről, az initialis mediára való vándorlását Grassmann¹⁾ szüntette be. Kimutatta, hogy emez initialisok aspiraták voltak kezdettől, s így a *h*-nak csak azon hajlama maradt fenn »hátra vándorolni.« Schleicher, mint fennebb említettem, az előrevándorlást most ama esetre szoritotta, ha a media eredetileg aspirata volt; állította pedig, hogy ez mindenkor történik, *valahányszor a gyök véghangjának aspiratiója meg nem maradhat*. Tehát a 2. pl. med. *dhugdhve* alakban²⁾ Schleicher szerint a *gh* *h*-ja csak azért léphetett a *d*-re vissza, mert ez eredetileg *dh* volt; fennebb kifejtett nézetem szerint a gyök initialisa, t. i. a *dh* megmaradt, ez esetben simpliciter *dh*-nak vagy is hangzatos spiransnak, a *gh* pedig, mely a Grassmann kutatásai utáni időkben ez esetben *h*-ját azaz aspiratióját nyomtalanul elvesztette, (a gyök initialis nem vált az aspiratio átvándorlása folytán aspiratává, miután kezdettől fogva az volt,) *réshangból* zárhanggá lett; oka abban rejlik, mert a sanscrit egyáltalában átváltoztatja a »*réshang + réshang*« combinatiót »*zárhang + réshanggá*« p. a loc. pl. ban *sarvabhusa* a **bhudh* gyökből³⁾), avagy a *vas* ige (*égréa*, *vestibulum*, gót. *visam*, *vas*) alakjaiban: fut. 3. sg. *vatsyati*, szeasc. 1. sg. *avatsam* desid. 3. sg. *vicatsati*. Kétségtelen e szerint az, hogy *s* avagy *dh* előtt a gyök végbetűje egyenlökép

¹⁾ Még 1863-ban a *Ztschrft XII.* kötetében. Természetes, hogy e vándorlás csak a tudományban lett beszüntetve; a tények terén agyonban nem foglalt volt helyet soha.

²⁾ Ép így képezvék az imper. med. 2. pl. *dhughdvám* és az imperf. med. 2. pl. *dhugdheam*.

³⁾ Egyéb példák a *dak* **dlugh* gyökből *dhóksí* 2. sg. és *dhukíva* 2. sg. imp. med. — *Vdak* **dhagh* [égni, litvan *dégù dëgti*, porosz *dagis* nyár, gót. *dagas* (nap = dies)] gyökből: aor. 1. sg. act. *adháksam*.

viselkedik s ugyanezt találjuk *bh* előtt, p. *sarvabhudbhyaś*. A gyök kezdő betűje nézettel szerint emez esetekben azért maradt meg spiransnak mert a vocalis, illetőleg vocalis + n után zárhang állt és így az initialis dissimiláció helyet nem foglalt. Ellenben a p. p. p.-ben *dugdha* megtörtént a dissimiláció¹⁾, mert *gh*, azaz réshang állott a zárhang előtt; arra pedig, hogy a gyök végbetűje *gh* zárhanggá váljék, vagy az volt szükséges, hogy a réshang *gh* előbb kivetkőztesse az utána következő képzőnek zárhangját e természetéből, még azonfelül pedig, hacsak nem sikerül az *s⁴*-nek *z⁴*-vé változtatását más-kép motiválni, változtassa át az így keletkezett réshangot hangzatossá, s ilykép ismét egy »réshang + réshang«-félé csoporthoz jutunk, mely ép úgy, mint a *dhagdhve* 2. pl. med. esetében csakhamar a »zárhang + réshang« kombinációnak engedett helyet; — a másik lehetőség pedig az, hogy a képző *t*-je hangzatossá vált, és a már most teljesen hangzatos combináció

gh + *d*-ból

gh + *dh*

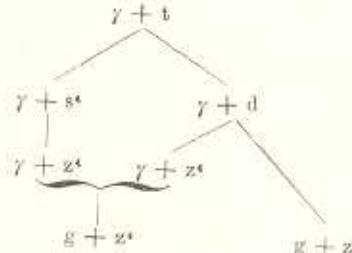
fejlődött volna ki, s pedig vagy egyenest akkép, hogy a »réshang + zárhang« helyébe »zárhang + réshang« lépett volna; vagy pedig akkép, hogy a *gh* + *d*

gh + *dh*-vá

lett volna, s a két réshang közül az első, épúgy, mint a *dhugdhve* esetében, zárhanggá dissimilálódott volna.²⁾ Mután ez megtörtént, a gyök initialisa szemben a finalis réshanggal, zárhanggá lett dissimilálva.

¹⁾ Ép így a *-tar* képző előtt, p. *dugdhā*, az infinitívben *dugdhum*, az absolutívumban *dugdhvā*.

²⁾ Ha a hangzatos réshangokat *gh*-t és *dh*-t γ-val s *z⁴*-vel írjuk át a lehetőségek következő képet nyerjük:

Nézzük most amaz alakokat, melyekben a személyrag *th*-val kezdődik; ezek az activum praes. 2. dual. és 2. pl.-a és a med. imperf. 2. sg.-a, p. *dugdhás*, *dugdhá*, *ádugdhás*¹⁾.

Schleicher szabálya szerint itt az initialisnek aspiratává kellett volna lennie²⁾, de ez nem történt. A személyragok a többi igék alakjai után itélve egyáltalában a nyelvtanokban hehezes *th*-val szoktak felállítatni, tehát, *-thás*, *-thá* és *-thás*, mely utóbbi személyrag rendesen azért közöltetik, mint érkezettelben, mert augmentirozott alakban az augment a hangsúlyt magára vonja.³⁾ Nem kutatom, vajon a *th* itt az ékezet befolyása folytán keletkezett a *t*-ból, — az ind első conjugatióban az ékezet a gyökön, a 6-ikban pedig minden az u. n. thematicus *a-n* marad s azért daczára annak, hogy az u. n. régibb conjugatióban a gyökhangzó, illetőleg a képző alakulta a személyrag hangsulyos volta mellett tanúskodik, nem akarok itt generalizálni; de nem mulasztatom el e helyen kiemelni azt, hogy Curtius theoriája (legutóbb a *Das Verbum der griechischen Sprache I*, 64. old.), mely a *v*-nek nyomára akar a *h*-ban akadni, e türemény által alig nyer megerősítést. Sokkal helyesebb az, mit Schleicher mond, *Compend⁴* 658: *-tha* eine starke Verkürzung mit schwer zu erklärender unursprünglicher Aspiration. Csakugyan a többi indgerman nyelvek *t* mellett bizonyítanak, (v. ö. a táblázatot a *Comp.⁴* 686—687. oldalán) és a fennebbiekben kifejtett jelenség, mely szerint a gyök initiális spiransa a *-thás*, *-tha*, *-thás* ragokkal képezett alakokban zárhanggá vált, bizonyíték a mellett, hogy a gyök végbetűjének spirans természetét meg kellett volt örizznie; megőrizte pedig azért, mert utána a személyragban zárhang, azaz *t* következett. Melyike a fennebbi lehetőségek foglalt

¹⁾ Ép így az aoristban *V⁴dhagdh*-ból: 2. sg. med. *adugdhás* M. Müller *Sanskrit Grammatik*, Leipzig, 1868. 255. old. de *adugdhram*.

²⁾ Itt még ama kifogáshoz sem lehetne nyúlni, hogy a *h* a személyragra vándorolva, egyutával nem lehet a gyök initialisán, mert a személyrag ez esetben ugy is hehezes; azt pedig nem lehet mondani, hogy *h* + *h* keletkezett s csak *h* maradt meg, mert ha ez áll, akkor megint nem lehet magyarázni, honnét szedte a *dhugdhve* 2. pl. med. alakban a gyök initialisa az ő aspirációját.

³⁾ Az augment nélküli alakok, amennyiben a mellék mondatban állnak, a személyragon viselik az ékezetet. J. Delbrück *Altindisches Verb*. 46.

már most helyet, nőkép vált a *gh* + *t*

$$\begin{array}{c} g + dh\text{-vá} \\ (\gamma + \tau = g + \delta) \end{array}$$

azt nem kutatjuk itt; de annyi bizonyos, hogy e szerint a 2. pl. *dugdhá* és a p. p. p. *dugdhá* mindenketten **dhugh* + *ta*-*ra* mennek vissza és *dugdhá* avagy **dughθá* (a 9 Brücke s⁴ azaz interdental hangtalan spirans) már létezett, midön a 2. pl. *bhára*^{ha} avagy *tudátha*-ban *th* még nem létezett. Folytatolag mindebből még az is következik, hogy daczára annak, hogy az eddig *dh*-val transscribált jegy által kifejezett betű hangzatos spirans természete ki lett mutatva, még mindig kérdéses marad az, hogy mily természet illette meg a *th*-vel jelölt betűt, mely eshetőleg talán csak akkor fejlődött ki az indben, midön a *dh* eredetileg hangzatos spirans kiejtését már elveszítette volt. Annyi bizonyos, hogy a *th* — foltéve, hogy *tha* lett volna kezdettől fogva a 2. pl. személyraga az indben, — (mit Schleicherrel valószínűtlennek tartok) réshang nem lehetett, különben a hangzatos spirans előtte ép úgy átváltozott volna zárhanggá, a mint ez a *dh*, *bh* és *s* előtt történt¹⁾), a gyök initialisa pedig megmaradt volna réshangnak.

¹⁾ Azon kérdésre, miért nem változott át a *bh* a *y*, a *dh* pedig a *v* előtt *b*-vá, illetőleg *d*-vé, azt felelem, hogy e *y* és *v* amaz időben hangzók voltak, csak később lettek ékezetlen voltuk folytan reducált vocalisokká, (u. n. félhangzók, I. Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 88.) a melyek a fricativákhoz már igen közel állnak, a reducált vocalisok réshangokká válta után pedig a *dh* és *bh* a kiejtésben át is változtak mediákká és pedig mediákká utánok következő aspirációval. Ez aspiratio nézeten szerint a benszülöttek kiejtésén sarkal. A Himalaja lakói épugy mint a gondi-k Közép-Indiában egyaránt ismerik az aspirákat, épugy a tibetan dialekték. (Beames I, 274.) Az *y* és *v*-nek egykor hangzó természete a *vedicus metrika* segílyével lett deducálva, I. Kuhn a *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung* III, 113 ff., 450 ff. és IV, 179 ff., valamint Bollensen értekezését „Zur Herstellung des *Veda*“ az *Orient und Occident* II. kötetében 457 és k. k. old. — Vajon e szónál *devar* és *dvára*, Thür, ajtó F. I, 549 a *d* *dh* helyett áll, avagy két parallel alakkal van dolgunk, melyeknek egyike europai, másikai áriai, (Fick „Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas“, Göttingen 1873, 174 old.) azt nem merem eldönteni. A z. *dvára* nem tesz nehézséget, u mennyiben a szó elején a réshang általában zárhanggá vált, (különben a zend a *r* réshang + zárhang-successiót kedvelte, de a szó elején ez csak a *zb*-ben érvényesül, miután z a zendben mindenig megmarad.), de az

4) Az u. n. medial aspiratáknak *gh*, *dh*, *bh* azaz *g* + *h*, *d* + *h*, *b* + *h* kiejtése mellett szólna továbbá a prákrt és páli, mely nyelvekben a régi aspirált mediák ép úgy, mint az aspirált tenues, igen gyakran pusztta *h*-vá válnak. Ily reductio (p. pr. *lalu* ó-ind. *laghú*, *hodi* ó-ind. *bhavati*) alig fog máskép megmagyarázhatatni, úgy mond Ascoli (*Vorlesungen*, 125), mint a *h*-nak az explosiv elem (a fennebbi példákban *g* és *b*) felettes mindenkbőből törekvő tulsúlyából; a *h* tehát össze volt ez elemmel kötve s így igen távol időkre nézve az aspirált mediáknak azon hangértéke volna bebizonyítva, melyivel azok jelenleg is bírnak. Erre először is azt feleljük, hogy aspirált mediáknak *h*-vá reductiójára előttünk az indgerman nyelvek terén belül teljesen ismeretlen, de nem is áll, hogy a *h* nem lehetne másnak a reductiójá, mint egy aspirata mediának; ellenkezőleg igen is ismeretesek a hangzatos spiransok ily-nemű reductiói, (I. Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie*, 90.) s így nincs okunk arra, hogy a *h*-k előzőiül medial aspirákat postulálunk. De másodszor, nem igaz az, hogy a mai indnyelvekben — és ezeket mégis csak tekintetbe kell vennünk, s pedig azért, mert a prákrit nyelvek direct folyatói — tényleg ejtett *gh*, *dh*, *bh* azaz medial aspirata, oly értelemben, mint annak kiejtését Ellis és Beames írják le — tanúságot tehetne arról, mint ejtették a *h*-vá reducált hangzatos spiransokat. A *gh*, *dh*, *bh* félé kiejtése ugyanis jelenleg csak a szó elején és *n* és *r* után divik, szóval ott, ahol reductio nem történt.¹⁾ E *gh*, *dh*, *bh* félé kiejtés ugyanama pozícióban fordul elő

ind *dur*, melynek *d*-jét csak akkor lehetne a *dhvār*-ból megfejténi, ha fölöslegessé, hogy a először is réshanggá vált s így előidézte a megelőző réshangnak zárhanggá válását, s csak azután történt volna a *v*-at változtatta *v*-rá. — Az RyVeda e szónál nem olvassa a *v*-t soha vocalisnak, a spirans tehát korán keletkezhetett. Talán a szó hajdan **dhvār*-nak (v. 3. ó-persz *dvarerā*) lett ejtve, minék folytan az u. n. két aspiratát tartalmazó gyökök analogiájára **dvara*-t nyerünk, miből minden a *devar* mind a *dur* alak nehézség nélküli volnának levezethetők; s ezt tartom legalovszinűbbnek.

¹⁾ Ép így változott át a *g*-es csoport *gh*-vá, legalább így ejtik jelenleg a skr. csoportot; a prákrt *dh* tüntet fel p. *muddha* skr. *mugdha* foolish. Ép így lesz a skr. *dugdha* milk aprakrt-ban *duddha*-vá; az újabb ind nyelvek hol *dh*-t, hol *d*-t tüntetnek fel: h. *dādh* m. g. *dādha* o. *dudha*, p. *dudd* s. *doddhi* b. *dadha*, *dud*, *dudu*. Beames I,

melyekben már az ó-indben is, de más nyelvekben¹⁾ általában a hangzatos réshang helyébe hangzatos zárhang lépett. A kétféle media ugyanazon törvény fejleménye; a különbég csak időbeli. A korábbi időben aspiratákból fejlett mediák után a vocalis (a sonora egyáltalában) halk átmenettel lett kiejtve, a később fejletteknél pedig ez átmenet hangzatos hehezettel történt. Kérdeses, vajon e különbéget külbefolyásra kell-e visszavezetnünk; annyi bizonyos, hogy az ily külbefolyás lehetőségeit eddig, mint lehetetlen állították oda, a mennyiben annak létét egyszerűen tagadták. Csakugyan a dravid nyelvekben nincsenek az ily aspiraták, de igen is a többi²⁾ éjszaki és közép nem áriaiai indiai nyelvekben. Amaz állítás, hogy az ind nem kedveli az aspiratákat s így nem keletkezhetett volna a *gh*, *dh*, *bh* féle kiejtés ind téren, szintén nem egyezik meg ama tényivel, hogy az újabb ind nyelvek a *k* és *p*³⁾ de a *t* helyett is *kh*, *ph* és *th*-t tüntetnek fel ott is, hol az ó-indben még megőrizte a régi indgerman kiejtést. Közönyös e *kh th* genesisének kérdése; akár *z*, *θ*-ból fejlődött⁴⁾ legyen, akár pedig egyenesen *k* ille-

286. — v. ö. czigány *thud*, *tud*, *tchud*, *tut*, orosz *end*, bask *suta*, spanyol *chuti* (čuti). Miklošich: *Beiträge*, Wien, 1874. *Die Aspiraten der Zigeuner Mundarten* 17. pont alatt. A *bh* csoportról (Beames 284, 318.) alább,

¹⁾ Beames „A comparative Grammar of the modern Aryan Languages of India“ I. London, 1872. p. 274. — aspirates are in all the non-Aryan dialects of the Himalayas and in the Gondi of Central India. Tibetan al so possesses the aspirated surds, though not the sonants; and some of the subdialects of Tibetan — aspirate not only the consonants of the five organs, but even semivowels and nasals.

²⁾ Beames 306: skr. *skaudha* shoulder; pr. *khādho*; gujarati: *khānda*, *khādha*; marathi: *khāndī* 307. skr. *sparṣana* touching; pr. *phāso*, *phāsa*; hindī: *phāsanū*; panjabi: id.; sindhi: *phasānū*; g.: *phasavū*; m.: *phasajē*. 313. skr. *stāna* teat; h.: *thana*; p. *thāna*; s.: *thaṇu*; g.: *thāna*; m.: *thanū*; oṛiya és bangali: *thana*.

³⁾ A mellett, hogy a *kh* és *th*-knak jelentékeny része — nem akarjuk itt azon lehetőséget, hogy igen késő időben *kh* és *th* k és *t*-ból direkt fejlődött vékép tagadni — *χ* és *θ*-ból fejlődött, töl lehetne hozni: azt: hogy 1) a *ph* jegye még jelenleg is általában *f*-nek mondhatik ki, s így az *f* ámbár mellette a puristák *ph*-t szoktak ejteni, a régibb kiejtés. A mi a *ph* jegyről áll az a *kh* és *th*-ról is valószinű. 2) A szanszkritnek a prákrt s újabb ind nyelvekben kifejlett *kh*, *th*, *ph*-knak kívül vannak a zenddel közös szavai, melyekben mindenkor nyelv *kh*, *th* és *ph*-t ír. (Spiegel §. 29, 35, 40. az *f*-nél ez ritkább, de azért ily szók vannak p.

tőleg *t*-ból; annyi bizonyos, hogy e kiejtés *k* + *h*, *t* + *h* jelentleg tényleges előfordulta ott, hol az ó-indben *k* és *t* áll, bizonyíték a mellett, hogy az ind földön kellett e kiejtésnek keletkeznie.

Azt, hogy az u. n. aspiraták változást szennednek a szó közepén, még a szó elején megőriztetnek, már Beames is tanította. A *Comparative Grammar* 269. oldalán így szól: It will be observed that Grimm's law of positional changes holds good to a great extent in the case of these aspirates. While they are frequently, nay almost regularly, changed into *h* in the middle of a word — they lose all their organic portion, retaining only the aspiration common to all, — they are on the other hand when occurring as initials, almost as regularly retained. The most striking exception is the case of *bh*, which is often changed to *h* in the beginning of a word (l. 268).

— Ha egyenkint tekintünk az egyes u. n. aspiratáakra, kitűnik hogy a hangzatos réshangok szó közepén való reductiójának (az u. n. *h*-vá változásnak) *gh*, *dh*, *bh* általában ki vannak téve. Máskép áll a dolog a *kh*, *th*, *ph*-val. E betük ujabb fejlemények, miből nagyobb mérvben fenmaradásuk könnyen magyarázható. *kk*⁵⁾ és *th*⁶⁾ egyes szókban még előfordulnak a szó kö-

ind. *çapha*, z. *qaṭa*, német *huf*.) A zend csakis hangtalan réshangot ismer; valószinű, hogy e szókban az ind hajdan ugyanezt ejtette. Van-nak ezenfelül mind a zendben, mind az indben újabban fejlett *f* *χ* *θ*-k illetőleg *ph*, *kh*, *th*-k; valószinű, hogy az ind ez újabb szóknak legalább egy részében még önállóan is fejlesztett hangtalan réshangokat. 3) Van-nak a görög nyelvben is *χ*, *θ* és *φ*-k, melyek *s* után *x*, *t*, *π*-ból fejlődtek. Ezek közül nemely *χ*-k és *φ*-k az atticai söt enmél is későbbi kor-szakban keletkeztek, mint azt maga Curtius is elismeri. (*Grundzüge* 493.) A görög nyelv csakis hangzatos réshangokat ismer; de ily késő korra az aspirata tenuis védői sem fognak a mellett sikra szállani, hogy itt az *s* aspirált. De vannak a görögben e pozícióban (t. i. *s* után) már sokkal régebben keletkezett *φ*, *χ* és *θ*-k; sőt van *φ* és *χ* itt-ott ugyan-azon szókban, melyekben az ind is *ph*-t illetőleg *kh*-t tüntet fel; p. *φράλλω* ind. *sphālāga*, Fick: I. 253, *τρόπου* ind. *rechati*, Fick: I. 20. Ha már most az ind *s* után *kh*, *th*, *ph*-t fejlesztett, ép úgy mint a görög *χ*, *θ*, *φ*-t (V. ö. Schleicher *Comp.* §. 122. és 148.) valószinű, hogy az ind. *kh*, *th*, *ph* hangértéke eredetileg ugyanaz volt, mint a görög *χ* *φ* *θ*-é, t. i. hangtalan réshang (*spirans*).

⁵⁾ Beames, 266. — ⁶⁾ n. o. 267.

zepén, *ph* pedig, ámbár általában ritkább, megmaradt, mondhatni kivétel nélkül.¹⁾ Ama kérdésre vonatkozólag, vajon a hangtalan részhangok lettek-e *h*-vá, vagy pedig vajon előbb hangzatossá lettek, szintén megtaláljuk a feleletet Beamesnél. A 271. oldalon ő igen helyesen ezeket mondja: Judging from the constant tendency of all languages to pass their words through a gradual process of softening, it may rationally be conjectured that the aspirated tenses *kh* — *th* *ph* would first be softened into their corresponding mediae, and then into simple *h*. A *ph* és *th* — a mennyiben átváltoztak — meg is álltak a hangzatos részhang stadiumában²⁾, a mennyiben eme hangzatossá vált (nem kezdettől fogva hangzatos) részhang (*bh*, *dh*) nem lett reducálva, természetesen azért nem, mert az eredeti *bh*-k reductioja idején még nem is existált talán, mint *f* sem, hanem még *p* volt, s ugyanaz áll a *th*-ból fejlődött *dh*-kre nézve is. Ezenkívül vannak egyes *kh* és *th*-k is, melyek *gh* és *dh*-vá lettek, tehát hangzatossá váltak ugyan, de nem reducáltattak³⁾ (*h*-vá). Azon kérdésre, miért nem váltak a *ch*⁴⁾ *jh* *th* és *dh* szintén *h*-vá, Beames azon feleletet adja, hogy e betük később keletkeztek, mintsem ama hangtörvény, mely a hangzatos részhangokat (szerinte medial aspiratákat) reducálta, vagyis *h*-vá változtatta, működött.⁵⁾ De eltekintve

¹⁾ Beames, 263., 271. Némelykor *bh*-vá lett a prákrtban. Az újabb ind nyelvek eme *bh* [eredetibb *ph*]-t tartalmazó szók között csak egyet conserváltak, t. i. *sahari*-t, (skr. *caphara* a carp), melynek spiransa reducáltatott *h*: *sahari* p. *saula*.

²⁾ Beames, 270: (*h* is not elided, but passes often into its media *dh*).

³⁾ A példákat l. Beamesnél a 272. old.

⁴⁾ A *ch* (*tsh*) affricata és így a *kh*, *th*, *ph*-tól, melyek jelenleg aspirált tennesnek illetőleg részhangnak (a *ph* = *f*) ejtetnek, a kiejtésben is különbözik. De ép úgy különbözik eredetére nézve, a mennyiben *sh*-ból keletkezett Schleicher *Comp.** §. 123, 165. old. Ascoli *Vorlesungen* §. 39. (Az ind *sh*-nak Sievers az örmény t ő hangértéket, — mint azt Hübschmann leírja *Z. D. M. G.* XXX, 52 és 57, — akarja vindicálni.) Ép így secundär eredetű a *jh* is. Beames, 263.

⁵⁾ — they had come into recognised existence, so to speak, lower down the stream than the point at which the other aspirates had lost their organic characteristics and were thus safe from further change. — u. o. 264.

attól, hogy Beames szerint a cerebral kiejtés régibb, mint a dentalis (munkája 233. oldalán), s így ő itt önmagának mond ellent: e téTEL akkor sem áll meg, ha a cerebral betük másodlagos eredetét elfogadjuk; mert ha áll az, mit Beames e helyütt mond, (264. old.) t. i. hogy a cerebrales csak később keletkeztek, mintsem e törvény, mely a hangzatos részhangokat reducálta, működött; akkor a cerebral betüknek nem volt miből fejlődniük. Ama türemény pedig, hogy reducált spiransból (*h*-ból) ismét hangzatos részhang, illetőleg aspirata keletkezett legyen, teljesen impossibilis, nem is történt ez soha és sehol; (legalább a nyelvtörténetben, mert Bühlernek a cerebrales-ről írt értekezésében e hihetetlen dolog mégis csak előadta magát, miről később.) Hogy pedig cerebrales sok esetben egyszerű dentalisnak felelnek meg, (224. és k. k.) hogy a sanscrit némely-kor cerebralist használ, hol a modern nyelvekben dentalis áll, (235.) hogy uyanama gyök, söt uyanama szók, hol cerebralis, hol dentalissal kerülnek elő: mindezért épen Beames vitatja és bizonyítja. Világos tehát, hogy az ok, miért nem reducáltattak a cerebralis részhangok, csakis azok physiologicus természetében gyökerezhetik. Csakis így történhetett meg, hogy uyanazon gyökből képezett szók, avagy uyanazon szók a különféle dialektekben reducált dentalis, de megörzött cerebralis zárhanggal lépnek fel egymás mellett. S csakugyan Sievers, ki főleg a német nyelveket vette figyelembe, azt tanítja, hogy *z* és *ž*-nél reduc-tióra sehol sem talált, ellenben *w*, *v*, *d*, *j* és *γ*-nak reducált alakjai sok helyütt el vannak terjedve. (*Grundzüge der Lautphysiologie* 90.) Ugy látszik Beamesnek csakis a kimutathatólag secundär cerebrales forogtak szeme előtt, melyekről ő munkája 85. §-ának 3. pontja alatt szól. Az újabb és modern ind nyelvek ugyanis egyáltalában nem kedvelik a mássalhangzó csoportokat; s így történik, hogy az *rt*, *rth*, *rd*, *rdh* csoportok hol kettős cerebralissá, hol kettős dentalissá változnak, mi mellett az is előfordul (ámbár ritkán, Beames 334.), hogy az első dentalis, (mely minden a zárhang jegyével van irva s tulajdonkép nem más, mint az u. n. geschnittener Absatz, l. Sievers 94. és 98. old. —) elenyészik, illetőleg a vocalis végéhez közeledtében nem ejtetik többé a szájszerveknek a következő consonans képzésére szükséges szükséges alakulat felé történt át-

meneti mozgása alatt, hanem tisztán, — s így hosszabb ideig fog hallatszani, mi hosszu vocalissal szokot iratnt; a geminatio látszata, benyomása a fulbe pedig megszűnik, minek folytán csak egy consonans iratik. De ép ugy van ez, ha a kettős vagy egyszerű cerebralis št vagy šth [eredeti st]-ból lett, (Beames, a 314. oldalon) avagy dh št-ból keletkezett. (Beames, 316). Ebből kitünik 1) hogy a cerebrales az újabb ind nyelvben, szemben az ó-inddel sok esetben kimutathatólag secundär eredetük és pedig consonans csoportokból fejlődtek,¹⁾ 2) hogy e cerebrales általában véve geminatákkép lépnek fel, s csak későbbi időkben történt azt, hogy az u. n. geschmittener Vocalabsatz ejtésére fordított idő a megelőző vocalis javára vált, minek folytan az így támadt hosszú hangzó után visszamaradt az egyszerű cerebralis. A mi kimutathatólag az újabb indnyelvekben történt, ugyanaz előfordulhatott oly cerebralesnél is, melyeknek emez eredetét, legalább ind téren belül kimutathatni nem lehet. Csakugyan egy pillantás Fick szótárába meggyőz bennünket arról, hogy vannak cerebrales az ó-indben, melyek rt helyébe léptek, p. *katakutāya* vagy *kitakitāya*, zajjal egymáshoz ütdni, zörögni,²⁾ *kaṭa* halánték,³⁾ *cat*, *catati* sikh ablösen, abfallen,⁴⁾ *kaṭa* fonadék, gyékény,⁵⁾ *paṭu* csipős az izéről, *paṭu* só⁶⁾ *hāṭaka* B. és R. szerint 1) egy nép tulajdonneve, 2) Hāṭakából nyert arany; jelentése valószínűleg: arany. ⁷⁾ *kaṭhina* erős, kemény;⁸⁾ 3).

1) Hogy azonban a cerebrales egyszerű dentalis helyett is előfordulnak, hogy pusztta ind szempontból nem is lehet előntení vajjon az indgerman dentales interdental (s^t t^t Brücke szerint) vagy cerebral ejtése (s^t t^t) volt az eredetibb, arra épen maga Beames szolgáltatta az adatokat. — Azt hogy Angolországban és Dél-Németországban dorsáléket ejtnek, állítja Sievers 60. és 68.

2) *xpōrōz*; m. hangos ütés, *xpōrēti* zörögni — litv. *kertū* *kirtai* kirsti, ütni.

3) *xpōrtaφo*; m. v. ö. ind. *karta* verem, lyuk.

4) ind. *krntatra* litv. *krislas* hulladék.

5) ind. *kart*, *krṇatti* fonni, tekerni, winden, *cart*, *crīti* kötni, flechten *xégralos*; font kosár, gót. *hawds* új-ném. *hürde*.

6) *πλατύ* űdwág sós víz Herodotnál; gyök: *Vprai* nedvessé tenni, rothadni.

7) szláv *zlatko*, gót. *gulþ*.

8) ind. *grathita* összefont, csomós; *granthi* = *xpōrīrī* csomó.

sg. *pathati* értelmezni, olvasni, *pathu* ügyes¹⁾ rd helyébe: *tandula* m. n. gabona mag, rizs, főzelék növény; ²⁾ 3. sg. med.: *khadate* törni, *kanda* levágott rész, *khanḍa* lyukas, összetört, m. darab, töredék; ³⁾ *khanḍaka* bizonyos tánc, *khodati*, 3. sg. sántitani, (ó-ind *kūrdatē* ugorni mellett)⁴⁾ — *nāda* és *nala* sás;⁵⁾ — *st* helyett *jathara* has, gyomor, öl, schoss;⁶⁾ *sd* helyett *nūda*, *nūla* nyughely, fészek, ⁷⁾ *pīdate* 3. sg. össze-nyomatni és *pīḍaya* összenyomni,⁸⁾ *śodačan* tizenhat; ⁹⁾ *sdh* helyett: *mīḍha* harc, verseny, eredetileg tán pályabér, küzd-bér (v. ö. compositumot *svārmīḍha*)¹⁰⁾ *śoḍha* batszorosan.¹¹⁾ Úgylátszik, emez esetek lebeghettek Beames előtt, midön azt állította, hogy a cerebrales come into recognised existence, so to speak, lower down the stream than the point at which the other aspirates had lost their organic characteristics and were thus safe from further change. (A comparative Grammar of the modern aryan languages of India: to wit, *hindi*, *panjabi*, *sindhi*, *gujarati*, *marathi*, *oriya* and *bangali*. Vol. I, 264. London, 1872.) Vajon már most a reductio idejében az eredeti csoportok, melyekből *th* és *dh* keletkeztek, (*r* vagy *s* + dentalis) még léteztek, avagy e törvény működése idejében az eredetileg létező mássalhangzó csoportok már a gemi-

¹⁾ interpretari litv. *profas* értelelem, gót. *frāhjan* megérteni.

²⁾ *trāḍhāw* valamely ernyős növény. (Doldenpflanze.)

³⁾ *zkhādugo*; törékeny, összetört, *claudē* vereség gót. *skreitan* szét-szakítani mhd. *schranz* hasadás, törés.

⁴⁾ *qəyəðnəz* vig tánc, középnemet *scherzen*, *schiczen* vigan ugorni

⁵⁾ *riūgnaž* Hesych. különben *rāqθr̥s* mág, litv. *uendré* sás, mág. Valószínűleg *Vnud* (hangzani, susogni, rezegni)-ból és nem *Vnudh* (amaszkodni, segélyt keresni)-ból.

⁶⁾ *parriq*, *yoarqa* has, öl, gót. *qifra* gyomor, v. ö. ind. *jarta*, *jarta* vnlva, gót. *kilpej* anyaméh, *qifus* has, gyomor.

⁷⁾ *vidas*, litv. *litzdas* ags. *nest*. *Vnū* + *sam* összejönni, egyesülni.

⁸⁾ *zūrāw*, *zr̥ēz*, F. I.² 146: *pīz*, *pīnaṭṭi* — összetördegni, össze-zázni — d-völ toyaképzve. A d-ről mint gyökhatározóról (Wurzeldeterminativ) I. F. IV, ² 70. — Osthoff a Zschrifft XXIII, 85. oldalán ind. *pīndat* (gombócz, Mehlkloss) = *pīnsila*-ra törekzik visszavinni. Eredeti értelme azonos volna a *pīšta* (liszt)-éval, t. i. összezűzött.

⁹⁾ ind. *śād* z. *khīcas* hat.

¹⁰⁾ z. *mīḍha* *muḍha* szláv mīḍha, gót. mīḍon. Bövebbet a szöröl 1. Kulcs Zschrifft XIII, 349. XXIII, 87.

M. TUD. AKAD. ÉRT. A NYELV- ÉS SZÍRVUD. KÖRÜBŐL.

natáknak engedtek volna helyet; ennek előtöntése közönyös volna, mert tudvaledvöleg a geminaták nem reducáltatnak. — De nem szabad felejtenünk azt, hogy vannak cerebrales, melyek egyszerű dentalis helyett vagy jobban mellett fordulnak elő.¹⁾ — Emez utóbbi esetben nem érjük be azzal, »hogy a cerebralis aspirata (szerintem zárhang) később fejlett, mintsem ama törvény működött, mely az aspirata helyébe *h*-t lóptetett, mert az aspirata cerebralisnek nem lett volna, miiből fejlődnie.

De akkor sem érünk célt, ha félteszszük, hogy a *th* és *dh* a reductionalis törvény működése előtt keletkeztek, ha — hogy Beames szavaival éljek — amaz időpont előtt keletkeztek, melyen túl a többi aspiraták elvesztették organicus characteristicajukat, mert ha csakugyan megmaradunk a mellett, hogy az u. n. aspirata valóban aspirata volt: nincs mód megmagyarázni, miért nem vergődött az aspiratio szemben a zárhanggal ép úgy túlsulyra, mint a többi organumok (a száj egyéb tájain képezett) aspiratánál. — De az ind nyelvek története bizonyítja, hogy cerebralesnek dentales mellett ugyanabban az időben kellett előfordulni, hogy részben a cerebralis kiejtés a megelőző *r* és *s*-hez történő assimilatio eredménye, hogy ép az *s* gyakran indoka a *t* spiranssú váltának, hogy épen az ó-indnek az újabb inddeli összvetéséből kitűnik ugyan a cerebral kiejtésnek egyes esetekben secundär volta, valamint az is, hogy cerebrales itt-ott egykor mássalhangzó csoportok helyett állnak, melyek első clemének köszönik átalakulásokat interdentalisból cerebralissá;²⁾ de más részt az is, hogy a

¹⁾ Igen jól tudjuk, hogy a vitás kérdések közü tartozik, vajon lépett-e valamely cerebral spirans vocales között álló dental spirans helyére, (tehát az *r* vagy *s*-sel képzett csoportokon kívül.) Minthán ez nincs előtöntve, tekintettel kellett lennem anna lehetőséusra is, mely szerint p. n. prákrt *sidhilo* loose *dh* a skr. *çitkila* *th*-ja helyére lépett volna; lehetőséges az is, hogy e szó a *Vṛgveda* gyöknek netalán ián **arth*-től alakjára menne vissza, Beames, 272.

²⁾ Ismeretes, hogy az *st* *th*-vá lesz; újabb időkben *th* (némelykor *t*) lép helyébe, a megelőző vocalis pedig vagy megnyújtatik vagy pedig nem. Az *st* csoport helyére tehát eredetileg «zárhang + részhang» lépett, melynek helyén jelenleg sokszor csak tenítra általán hehezeti ritkábban halk átmenettel (gehauchter illetőleg leiser Vocalansutz) találunk. Nem kutatom itt az átmeneti lépcéket; csak azt jegyzem meg, hogy

reductio időpontja általán meg nem határozható, hogy ez egy folyvást folyamban levő processus, mely csak a reducálható betük elenyészettel érte véget.

A cerebralis *th* és *dh* tehát semmikép sem lehetett aspirata, mert ha felteszszük, hogy a *gh*, *dh*, *bh* *h*-vá válta után keletkezett, akkor hiányzott a betű, melyből fejlődhetett; ha előbb, akkor szintén *h*-vá kellett volna lennie. Mindehhez járál, hogy a nyelvtörténet tanúsága szerint *th* és *dh*-nek a *gh*, *dh*, *bh* *h*-vá válta előtt és után is kellett keletkeznie, maga e *h*-vá válási processus pedig continualis. A *th* és *dh* azonban az indben még is létezik s pedig jelenleg aspiratának ejtetik: világos tehát, hogy eredetileg más phoneticus természetű volt.

Mind eme nehézségből csak ugy fogunk kivergödni, ha az u. n. aspiratának spiranticus voltát elfogadjuk, s azzal együtt megtaláltuk annak magyarázatát is, miért nem reducáltatott spirans, annak saját physiologicus természetében.¹⁾ Keletkezhetett már most e cerebralis képzés bármely időben — s kötségtelen, hogy egyes szóknál előbb, másoknál utóbb történt ez, de természetes (a menuyiben interdental spiransból keletkezett) csak is addig, míg az interdental spirans nem

amaz esetben, ha a *th* illetőleg *t* (például pr. *hattha*-kéz h. g. *hāta* p. *hattka*, s. m. o. *hāthu* h. *hāta* ind. *hasta*) réshangból fejlett, akkor e részhang természetében koll rejeni amaz oknak, mely a reductiótól megmentette s zárhanggá váltát előidézte. Az, hogy a kérdéses réshang nem volt interdentalis, kitűnik abból is, hogy az indgerman *s*, (mely nem volt interdentalis) assimiliáló hatása folytán indult meg az *st* csoport phoneticus átváltozása. Példákat l. Beames, 213. old. (V. 3. a skr. *ch*-nek spiranssá váltat a marathiban Beames, 218 — a *sh*-nek *t* vagy *t*-vé váltat az újabb ind nyelvek némeiy szavalában 214, az *ś*-nek átváltozását *ch*-vá e szóban *śv*, hat — a ç-ét e szóban *čávaka* gyermek — az ſnek *lh*-vá váltat a hindu- és panjabiben.) — Hogy az affricata és zárhang között szoros válaszfal nincs, hogy az is lehetséges, hogy az affricata változik zárhanggá, a memyibén az átérése a szájnak a zár állapotából a következő sonorához mind inkább gyorsabban történik, minél folytán a fricatio megszűnnék, arról l. Sievers, 97. — De akárhogyan is keletkezett legyen e *th* illetőleg *t*, annyi bizonyos, hogy kiejtése eredetileg nem volt interdentalis. Vajon most az?

¹⁾ Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 90.

volt reducálva — de ha egyszer létrejött, az ily spirans többé nem reducáltatott.

Az aspirata védői arra sem hivatkozhatnak, hogy a cerebral részhangok jelenleg aspirált zárhangoknak ejtettnek ki. Ily átváltozására az interdental spiransnak akadunk a német nyelvben is; mig a dán¹⁾ a z²-t reducálta, addig a felnémet s alnemet a dorsalissá, illetőleg alveoláriszá, vált hangzatos részhangot²⁾ átváltoztatta mediává.³⁾

Épen nem magyarázhatják az aspirata védői, kik szerint a h ammira túlsúlya emelkedett, hogy végre az explosív elem céset volna, mikép történhetett az, hogy e processus nem általános, a mennyiben az újabb ind nyelvek, kivált a marathi nyelv némelykor az aspirata helyett a nem aspirált betűt tüntetik fel. Beames (272. old.) ezeket mondja: Marathi in particular, and the others in a minor degree, exhibit in a sporadic and somewhat disconnected manner a tendency to drop the aspiration, and to use only the unaspirated form of the letter. This is more frequently observable in the middle or at the end of a word

¹⁾ L. Möbius: *Dänische Formenlehre*, Kiel, 1871. A d (z²)-ről a 33. — a g (γ)-ról, a 36. — a v-ről a 39. oldalon.

²⁾ Az s jelenleg is általában dorsal módon képeztetik Németországban. Sievers, 71. Az st és sp csoportokban az éjszaki németek alveolarist ejtenek.

³⁾ Az újonnan keletkezett z¹ (eredeti s¹, indgerman t¹)-nek átváltozása z² (z¹) s. végre d² (d¹)-vé Felső-Németországban kezdtődött a 8-ik században, de Alsó-Németországra is kiterjeszkedett s a XII. században e processus be is fejeződött. E változás tehát nem specialiter hochdeutsch. Braune *Zur Kenntnis des Fränkischen* 53. old., a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur von Paul u. Braune* I. kötetében Halle n. S. 1874. A guttural és labial sor hangzatos részhangjai az alnemetben nem lettek zárhangokká. Paul, n. o. 192. — Miután éjszaki Németországban általában alveolarest ejtenek, (Sievers, 68.) lehetséges, hogy e kiejtés. Déli Németországban megelőzte a dorsalist; mely esetben a d² újabb kiejtés volna, a mennyiben a d²-nek a d¹ avagy a z²-nek a z¹ helyére kellett volna lépnie. Hogy azonban a dorsal kiejtés a németben is aránylag új és nem az ősi, az kiderül a hangzatossá vált indgerman (valószínűleg dorsal) s-nek korábbi időkben r-re válttából. Feltéve, hogy az indgerman t-höl keletkezett hangtalan spirans és a belüle fejllett hangzatos már akkor is dorsalis lett volna, akkor az indgerman dh és t helyett maj nap csupa r-t mondannának.

and in Bengali more particularly with cerebrals, as dh, when pronounced as rh. The rule holds good whether the aspirate be in existence in Sanscrit, or have arisen from prākrit change. A felhözött példából azonban kitűnik, hogy a részhangnak zárhanggá váltá vagy a szó elején fordul elő, p. az ó-ind *vighāhana* destruction újabb alakjaiban¹⁾ vagy a szóban n után p. skr. *sandhyā* evening, *sandhi* junction *skandha* shoulder szók újabb alakjaiban,²⁾ vagy r után, p. a skr. *mahārgha*³⁾ dear (in price) szónál. Előfordul továbbá t másodlagos th mellett a marathi *hāta*, skr. *hasta* hand és m. *hātī*, skr. *hastī* elephant szókban, hol a hosszú hangzó egykor kettőzés *tth* és abból eredt spirans *th* mellett bizonyít. Az ily spirans, ha régibb időben vált zárhanggá, nem aspirálta lett (a mint az a fennebbi példákban történt); később pedig aspirált tenuissé változott.⁴⁾ Némelykor a cerebral hangtalan spirans előbb hangzatossá vált és azután lett zárhanggá, pedig régibb időkben d-vé később pedig *dh*-vá, azaz aspirált mediává. Példákat a korábban keletkezett d-ra főleg a bengali szolgáltat p. *bedā* h. *bedhā* skr. *veṣṭana*, das Umwinden, Umschlingen; Schlinge, Binde — b. és oriya *sidi* m. *ciḍī* ladder, hindi *sīdhī* = skr. *ciśṭhī*; — b. *dāda*, *dādī*, h. *dādhī* tooth, skr. *dādhikā dāśtrikā* mellett (l. 225. és 316. old.). Hogy a megelőző n conserválólag hat, azt felismerte Beames maga is az e szó skr. *sughatika* újabb ind alakjaiban fenmaradt gh esetében; (B. szerint fenmaradt, mert ö az aspirata kiejtést eredtinek tekinti) h. és p. *sīghāda* root of the esculent waterlily sindhi *sīghoro* gujarati b. o.: *cīghāda*, (v. ö. §. 78. különösen 299 old. u. o.) h. és panjabi *sīgha*, mely az újabb nyelvben

¹⁾ h. *bīgañā* to be spolt, p. *vagāñā*, s. *bīgañā*, g. b. o. *bagāñā*, mely szónál ép a marathi tüntető fel az aspiratát: *bīghāṇē* és *bīghāṇē*.

²⁾ m. *sāja*, *sāda*, *khādū* (g. *khāḍa*).

³⁾ h. *mahāgā*, p. *mahiṅā*, s. *mahaṅa*, m. *mahāga*, de g. *nōghā*.

⁴⁾ Egyéb példák skr. *pīṭhā* szék, bengali: *pūṭa*, m. *pūṭs*, mely esetben a hosszú hangzó n th secundár volta mellett tanúskodik. Itt a marathi előzte meg a többi nyelvet a részhang zárhanggá változásában. A bengali *buṭṭna* m. *buṭṭāṇē*-re vonatkozólag v. ö. Beames 176. old.

általában *sing*-nek ejtetik, h. és p.-ben annak is iratik skr. *s̄ha* lion (Beames, 262) Ugyanily hatása van a megelőző *r*-nek is, p. (Beames, 319) pr. *gabbha* h. g. m. *gābha*, p. *gabbha* s. *gabhu*. Azonban az *n* és *r* után a részhangnak zárhanggá változása már régi, mi kitünik az ó-indnök más indgerman nyelvekkel való összehasonlításából. A Fick szótár alapján közlöm *kandola* és *kāṇḍala* m. nádkosár¹⁾, — *gauṇa* m. orca, *goṇa* áll²⁾) — *ganda* csomó, gombolyag³⁾ — *gauṇū* f. hagyma de *gandholi* é i f. növény neve⁴⁾ — *kandu* m. & f. rüh, *kāṇḍūya* magát vakarni⁵⁾ *karamba* és *karambha* Grütze, Mus, — *kakubh* cacumen Kuppe, Gipfel és *kakubha* = *kakuha* hervorragend de *kumba* weiblicher Kopfputz, Kopf, dickes Ende eines Holzes, v. ö. *sindhu* 1. Fluss, Strom; 2. Flut; 3 Meer és *syanda* 1. das Fliessen, 2. der Fluss, B. & R. szótárában; — *r* után *nada* sír — *mard*, *mr̄jati*, *mr̄layati* kegyesnek lenni, megbocsáthatni, megkimélni *mr̄lika* kegy, könyörület⁶⁾.

Még ama kérdésre akarunk felelni, vajon a reducált *vocales*ból lett *y* és *v* szóval az u. n. *semivocales* felmutatnak-e a hangzatos részhangok változásával megegyező tüneneményeket avagy nem. Csakugyan a *y* a szó elején *j* (ejts dž-t) -vél válik, mi minden esetre a hangzatos részhangoknak a szó elején zárhanggá váltához hasonló tünenemény, a szóban pedig az *y* rendesen *i*-vé válik. (Beames §. 62.) Csakis e képzőkben *-an̄ya* és a participialis *-ya*-ban lép a *y* helyébe *jj* illetőleg *j*. A *v*-ről ugyan azt mondja Beames §. 64., hogy más betűvel nem válik, 251: Of changes of this letter into any other there are no examples, de azért magokból az e §-ban felhozott példákban kitünik az, hogy a *v* a szó elején vagy

¹⁾ *xarθia* nagy kosár.

²⁾ *γράθος* állkapcsa litv. *ſandas*.

³⁾ *nodus* an. *knātr*.

⁴⁾ *γηθον* hagyma, *γηθολιδ-*, hagymafélé.

⁵⁾ *xriθm* vakarni, *carclaus* mácosolya, rakacsvakaró (Kratzdistel.) litv. *kasdiuti* ásatni, kapartatni.

⁶⁾ z. *marežda* megbocsátani *mareždik* könyörület; feltéve hogy *dha*-val van tovaképzve.

megmarad, vagy *b*-nek¹⁾ ejtetik, a szóban pedig rendesen vocalissá válik. De még az is történik, hogy a *v* *r* után zárhanggá lesz. Igy a sindhiben előfordul *parbhu* és *pirbhu* a festival skr. parvan. — *sabhu* all, skr. sarva, hol Beames az *r*-nek aspiráló hatásáról beszél, holott a *sarva* a sindhiben később változtatta *v*-jét *bh*-vá (és innét az *aspiratio*) azaz zárhanggá mint a hindiben, hol *saba*-t mondunk, (v. ö. b. *saba* o. *sabu* p. *saraba* és *sabhu*) — s. *pürbu* eastern, former h. *püraba* a többi nyelvben *pürba*, skr. *pūrva*²⁾. Csakis a megelőző *r* rovására csík a *b* Chandnál³⁾ e szókban *grabba*⁴⁾ skr. sarva, mely alak nála kizárolagosan használtatik; ellenben a rhythmus követelményei szerint előfordul *prabatu* *gādhraba* *parvata* és *gandharva* mellett. (Beames, 321.) De a *gandharba*-n kívül, mely a veda utáni időkben az ó indben is előfordul, a Fick szótárból is felmutathatni *b*-ket indgerman *v* helyett e szókban 3 sg. *bharbati*⁵⁾ felemészteni, rágní *bharv* mellett 159; *kharba*⁶⁾ és *kharva* (Fick, 240) verstümmelt, megcsenkitott.

Az ó-indben a semivocalicus *y* még nem vált volt spi-

¹⁾ E szónál skr. *cūpa* vapour *b* mellett *bh* is fordul elő. A marathai csak *bṛphu*-t ismer, és ez alak előfordul a h. h. s. és g. nyelvekben is; mig a h. p. b. és o.-ban *bhāpha* használtatik. Beames véleménye (I., 191.) hogy ez esetben a sibilans nemesak az utána következő betűt, hanem az initialist is affíciálta, téves. Eltekintve attól, hogy a *bh* jegye India keleti részében az angol *v*-vel egyenértékűnek tartatik (Beames I., 264.) — egy hang ha kiveszűben van (in going out) épen nem hatthat más hangokra. Nem forog itt fenn egyéb, mint a semivocalis *v*-nek spiranssá vált, melynek helyére a zárhang (*s* pedig hol *b* hol *bh*) lépett.

²⁾ L. Beames Comparative Grammar II. 25.

³⁾ Chand Bardai' Lahore-ból Prthiraj Déli legutolsó hindu királyának udvari költője volt. Munkája, mely körülbelül, 1200-ban írott, Prthiraj vizsontagságait tárgyalja. A dialect régi hindu Beames Comparative Grammar I., 83. Mutatvány Chand művéből u. o. 15 old.

⁴⁾ Ugyanelek ó nála egy Ganeča-hoz intézett hymnusban I., 27, 26 előfordul: *sabai* kajna aggrai = before all affairs.

⁵⁾ A Dhātupáthi *bharb*, *bharv* és *bharbh*-ot közöl; B. & R. *bhar* alatt. — z. *bharava* magend, *baurva* Speise, *paṭṭi* Weide Speise; ólatin *forba*.

⁶⁾ *xīlojās*, *xōloj*, *xolobas* — *γράθα* manusz ūrlibina fragmentum.

ranssá ; természetes tehát, hogy csak arról lehet szó, vajon a palatal *gh¹* átváltozott-e a szó elején *j* (dž)-vé vagy pedig nem. Csakugyan megtörtént e változás a reduplicationalis szótagban emez igéknél *V̄hā* kiönteni, áldozni *juhoti*¹⁾ — *V̄hā* = *V̄hvā*²⁾ bini anrufen intensiv *johwimi*, *johūtra* hangosan kiáltozó, 1. pl. *juhūmasi* perf. *juhāva* — *V̄hā*, *ja-hāti*³⁾ elveszteni, elhagyni z. zazaiti — *V̄hī* *jihīte* eltávozni, szétválni (v. ö. Hübschmann *g¹*, *gh¹* im sanscrit und iranischen Zschrft XXIII, 393) — továbbá oly szókban, melyek initialis és véghangja u. n. aspirata p. *jāhati*⁴⁾ mit den Händen und Füssen schlagen, sich sperren *jānghā* f. láb, *jaghāna* seg, — valószínűleg e szóban *V̄jabb-*, *jambh-ate*, schnappen, beissen⁵⁾ — végre a *hvar*⁶⁾ gyökből képezett causat. alakjaiban : *jihvaratam* 2 dunt. félrevezetni és *juhuras* 2 sg. aor. — valószinű az is, hogy az instr. *jmā* gen. és abl. *jmas*⁷⁾ directe a *gh¹*-ből keletkeztek, nem pedig a szin-

¹⁾ *saothra* szentelt víz; annak áldozása.

²⁾ z. *zava* Ruf, *zhayēti*, összázav *zoyv zwati* F. I. 84, 467.

³⁾ F. I. 78, 466. z. *zazaiti* loslassen, fortgehen litv. zioju kloffen szláv. zizati, zingati gähnen.

⁴⁾ F. IV., 50 szerint *V̄bhā* lassan, klaffen (ind. *jahōti* z. *zazaiti*) gyök reduplicatioja. — A két részhang egykorú létezését — mind az anlaut, mind az auslautban — az összehasznált kétségen kívül helyezi : F. I., 79. és 322 gó. *gaggan* litv. zengiu schreiben z. *zañga* der obere Fuss.

⁵⁾ Hübschmann Zschrft XXIII., 389 az eredeti *g¹* alatt sorolja fel. Nincs kétségem az iránt, hogy e j csak is ams törvény folytán keletkezett, mely két u. n. aspiratát tartalmazó gyökönél az initialist zárhanggá vagy legalább affricatívá változtatta. Az initialisnak palatal voltát szláv. *z̄ebeti* zerreissen, *zobiti* onni *zabō* fog, zahn, szókkal lehetne támogatni; spiranticus természetű mellett szól a nord *gapa* ően Mund aufsperrnen n. *gap a gap*, empty space F. I., 69 *gabb* alatt és III., 100. — Finalis spirans u. n. két aspiratás gyökökben a németben ugyaltszik már korán vált zárhanggá. Igy történik, hogy n. *geta gal* elnýeről to get. F. III., 98 előfordul *zardára* ind. gadhya festzuhalten, zu erbunden mellett. — F. III. 111, *gripa gréip* óind. *grbhñati*. — F. III. 150, n. *djōpr* mély, *dypia* mélység, litván. *dubti* hohl werden, einfallen, *dubē* és *darbē* Grube, Höhle, Loch, Grab, szláv. *dibri* Tal mellett, v. ö. angol-szász *difare dedf* ntrans, és *dýfan* trans. tauchen, to dive.

⁶⁾ z. *zbar* F. I. 468.

⁷⁾ v. ö. Fick Indogermanen Europas 173 old. — F. I. 380 litv. zemé szláv. *zemija* z. *zemalnja* földi.

tén *gham*-ra visszamenő *gam*-ból az újabb palatalizálás folytán.

Azt lehetne vélni, hogy a czigányban előforduló aspiratae tenues új érvűl szolgálnának a mellett¹⁾, hogy az ő indben aspiratae mediae léteztek kezdettől fogva. De ez érv nem is sorolható fel külön, miután a czigány csak ott tüntet fel *kh*, *ph*²⁾, *th*-t hol az újabb ind nyelvek egyáltalán átváltoztatják az eredeti hangzatos spiranst zárhanggá. Ha tehát ama körülmény, hogy az újabb ind nyelvek egyáltalán nem reducálják³⁾ a hangzatos spiranst a szó elején, a szóban

¹⁾ Ascoli, Zschrft XVII. 242—245 old. még 1868-ban és újabban 1874-ben Miklosich a bécsei Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Academie der Wissenschaften LXXVII. 759 és k. k. oldalaiban. Emre Beiträge zur Kenntnis der Zigeuner-Mundarten külön leányomatát idézem. A második - Die Aspiraten der Zigeuner-Mundarten - a 25—36 oldalig terjed. — Miklosich 14 czigány szójárást kalónbözöt meg. Terjedelmes dolgozata - Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas - 1872. óta a bécsei akadémia Denkschriften-jeiben jelent meg.

²⁾ hh előfordul, de ritka p. hindu *bhārī*, czigány *bharó* és *bard* nagy; cig. *phubhi* alma. Mikl. Beitr. I. & II. 15. pont. Killőben a czigány szójárások az aspiratákat épen nem kedvelik egyenlő mérvben. A magyar használja őket leginkább, holott az angolban nem is fordulnak elő. Mikl. 7. p. Ép oly keveset aspirál a spanyol czigány. Ha Miklosich vél, hogy az ind. *dh* helyett a spanyolban előkerülő *ch* (íš) *th*-ból fejlett, (v. ö. 5. pont) téved; ellenkezőleg e íí bizonyíték a mellett, hogy a spirans létezett, miután affricata esak is abból fejlődhetett. E spanyol *t̄s* és orosz *ts* ugyanis o és u előtt is találtatik. (p. orosz *cocés* lege, spanyol *čuti* tej, *čabaló* szivar, v. ö. ind. *V̄du*, ind. *dugdha* *V̄dhug*, ind *dhāma* magyar czigány *thuce tuc thu*, füst.) S így a palatalisatio lehetősége ki van zárva. Helyet foglalt a palatalisatio a czigányban is, de későn; mi kitűnik abból, hogy indgerman r-ből fejlett zárhangokat is ért, p. lengyel *psieto* in. vidhavā, hindu *bevā* 17. p., megjegyzendő az is, hogy e tünemény a rumun és lengyel-litván szójárás jellemzi.

³⁾ A spirans megmaradt (csak Mikl.-ból idézek) ez igében láva prendre ind. *labh*, reducáltatott e 1 sg. *bihēti*-ben ind. *bibhemi* M. 20, 15; a guttural spirans pedig hangzatossá és palatalissá lett: *muj* száj skr. *mukha* míg a czigány *nej* körül a hangzatos spiranst tünteti fel, — és erre mutatnak a többi indgerman nyelvek. F. I. 354. p. *unguis* — holott skr. *nakha* ujjpersa *nkhuha* a hangtalan spiranst használják. — A *gh*-nak *j* illatból i-vé váltára nézve a pehli *tač* = *tai*-ban z. *tačyha* Schärfe, élesség az örmény mari (tyük)-ban z. *marashha* 1. Ascoli Studj

pedig ezt nem teszik nasalis és *r* után, nem szolgálhatott érvől a mellett, hogy a kérdéses medialaspiraták eredetiek; úgy a czigány tenues aspiratae ép ugy hangtalan részhangokból keletkezett secundär fejleményeknek lesznek tekintendők¹⁾; mint a mediae aspiratae avagy mediae, melyek a szanszkritban avagy az újabb ind nyelvekben az eredeti indgerman hangzatos részhangokból az idők folyamában fejlődtek. Ascoli azon nézete, hogy a czigány *ph*, *th*, *kh* csak a *bh*, *dh*, *gh*-ból magyarázható, s pedig ugy, hogy az explosiva utáni rövid pauza megszűnt, minél folytán a *b*, *d*, *g* a spiritus asperhez assimilálódott²⁾, már csak azért is elvetendő, mivel a jelenleg Indiában ejtett medialaspirata (Ellis és Beames szerint) nem is tartalmaz hangtalan elemet³⁾; nem is lehet tehát a *bh*, *dh*, *gh*-ból assimilatio folytán *ph*, *th*, *kh*. De nem is nyer Ascoli etana semmiféle támaszt a tényekben sehol másutt. Mert az, hogy a görögben ép így keletkeztek volna a tenues aspiratae, pusztá állítás, és pedig annál inkább, mert ily tenues aspiratae a görögben nem is léteztek soha⁴⁾, ámbár⁵⁾, Curtius

Irani Milano, 1866. — 7 old. — Arra vonatkozolag, hogy a czigányban *gh*² és *gh*³ egymás helyébe lépnek, példá: magyar *khaini kajni* (tyúk), görög *kaghal*, *kejnī*, *kañi*, orosz *kagný* mellett. M. 18. A szó elején megmaradt a palatal hangzatos spirans a spanyol *jibé* (neige)-ben skr. hima.

¹⁾ Hangtalan részhang itt-ott elő is fordul p. a bask *atu* skr. *dugdha* (tej) angol *curd* skr. *garbhīt* (terhes) görög *ju* skr. bhūmi (föld). — Hogy a czigánynak csakúgyan van tendenciája a hangzatos spiranszt hangtalamá változtatni, azt amit czigány *ph* és *p*, mely indgerman semivocalis *v*-ból lett, bizonyítja, p. *phiččo* özvegy skr. vidhvā F. I., 220 *phvēd* paró üreg skr. vrdhā F. I., 425; további omissz. *f*, *k*, melyek *v*-ból (mely *m*-el váltakozik) keletkeztek: Nyenek (Miklosich *Denk-Schriften* II., 4 old.): *hīv*, *vīv*, *vīf* neige skr. hima, *nāv* és *naf* skr. nāman.

²⁾ *Vorlesungen* 136—19 jegyzet és *Zschrift* XVII, 242.

³⁾ A *th*-nak *dh*-vá vált az újabb ind nyelvekben, a *ph* *bh*-vá vált a prákrtban (Beames 270 k. k.) csak a spirans hypothesis mellett lesz megmagyarázható. Míg a szanszkritban a hangtalan spirans lett zárhanggá, addig az újabb nyelvekben a hangzatossá váltát érte a változás. Vajon mikor lépett át a spirans a cerebral sorba, még mint hangtalan, avagy már mint hangzatos, azt itt nem kutatjuk.

⁴⁾ Ezt később a Philologai Közlöny II. évf. (1878.) 381—303 old. törekedtem kimutatni.

⁵⁾ Az érveket I. Arendtnél, Kuhn *Beiträge* II. 424 és kk. Ebelnél

(*Etymologie* 4425) Ascolival együtt (*Vorlesungen* 137) mellettök sikra száll. De ép oly keveset létezett valaha a görög-latin tenuis aspirata a görög vagy latin nyelvben, de igenis Ascoli könyvében, (*Vorlesungen* 144.) Ő szerinte ugyanis a közös göröglatin tenuis aspirata a latinban egyáltalán hangtalan részhanggá lett: *h*, *s*⁴ és *f* (mindkettő indgerman *dh* latin-görög *th*-ból) *f* és e hangtalan részhangok vagy megmaradtak vagy pedig átváltoztak hangzatos zárhangokká. Maga Curtius (*Etymologie* 422 a *) jegyzetben) ugyan mesterkéltnek nevezi Ascoli e systemáját, de daczára annak, hogy ugyan e jegyzetben azt is mondja, hogy e fejtegetéseket szellemeseknek elisméri, mégis megmarad ama nézete mellett, hogy amaz esetekben, hol a latinban *f* felel meg indgerman *dh*-nak, e spirans a *bh*-t tételezi fel mint középfokot. Nem bocsátunk itt Curtius megezáfolásába — kiki tudja, hogy *s*⁴ (angol *th*) át szokott változni *f*-vé¹⁾, mig a *dh*-nak *bh*-vá váltá ismeretlen tünetmény — de miután Curtius az ellenérveket eme közös göröglatin tenues aspiratae ellen fel nem hozta, utalok az *Etymologie* 4514 és k. k. oldalaira, hol ami szók közötöttnek, melyekben indgerman u. n. media aspirata helyére media lépett. Világos tehát, hogy a görögben — a mint azt Curtius maga is mondja²⁾ — e betük valaha hangzatosak voltak. De ugyan e mellett bizonyít a makedon dialect³⁾

Zschrift XIII. 247 és Roschernél, Curtius *Studien zur griech. und lat. Grammatik* I. 117.

¹⁾ A latinban a hangzatos *s* vált *v*-vé p. *rubēr* ind. rudhira, *uber* ind. ūdlar, *evēbān* got. vaurd; *bārbā* ags. beard—szláv. brada F. II², 684. III³, 207. — Valószínűleg a lesbiai és a thessaliai még a *s*⁴ lett *v*-vé, ez pedig *φ*-vé, p. *φοινες* = *θοινες* (F. II², 631 ind. *dhēnā*, Traub, Nahrung) Kühner *Gramm.* 122; és megfordítva a görögben a *v* *z*⁴-vé ez pedig *θ*-vá p. ez igében *θλέ̄bos*, *θλά̄vō*, — *φλέ̄bos*, *φλά̄vō* (F. II², 176 flagellum, gör. blíggvan.) — A *θ*-nek *f*-vá váltát az új laeriaiban I. Curtius *Studien* IV, 254 és V. 356; p. *θkarī θηγάγον*, statnizo, új görög *αράθμιζο* — az *f*-nek *θ*-vá váltát a keleti zákon szójárásban *i* előtt I. IV. 253 p. *θitē* = *φετόν*. Miután az újlaeriaiban a hangzatos spiransok (*z*⁴ és *c*) általában megmaradtak, V. 34 old. Ichetséges itt is, hogy a *z*⁴ lett *v*, ez pedig *f*-vé. — A görög *θήρ*-re nézve *φίρ* mellett I. F. II², 167 és Curtius Et. 256.

²⁾ *Griardzüge* 514.

³⁾ Ujabban Pick közölte a makedon glossákat és titlajdon neveket

(Mullach *Grammatik der griechischen Vulgarsprache* Berlin, 1856, 15) melyben a spirans még nem vált hangtalanná. Sokkal egyszerűbb tehát a latinra nézve is elejteni amá ideát, hogy e nyelvben valaha *kh*, *th*, *ph* existált legyen, s a hangzatos zárhangokat az e tenues aspirataeből fejlett hangtalan spiransokból fejleszteni s mind a latin mind a czigányra vonatkozólag az eredeti indgerman hangzatos réshangból ki-indulni¹⁾. A czigányban ugyanis szintén előfordul a hangzatos réshangból fejlett hangzatos zárhang p. (*Zschrft* XVII. 244): *bangáva* török, *benava* beszélek, *bará* nehéz²⁾ *bī* küldj, mely alakok mellett *phagerav pangáva* — *phenav*, *penáva* — *pharo pará pich-avára* is előfordulnak, de minden *bokh* éhség *bokhaló* éhes h. bhūkh, skr. bubhukṣā éhség, v. ö. skr. bhuj, élvezni, fungor Fick I, 161. — Miklosich után idézem 9. a.): *gošáva* — *guri* — *gará* m. *garani* f. *agori* és *agora-t* melyek mellett a többi dialectek hangtalan zárhangot tüntetnek fel³⁾ — továbbá *thud*⁴⁾ (tej) M. 17 pont alatt. — A szóban és pedig kizárolag csak hangzatos zárhang nasalis mellett e szókban: *sung*, Geruch *sungav* szagolok, skr. sughrāna⁵⁾,

a *Zschrft* XXII. kötetben 193—235 old. — V. 6. az új locriai dialectet, mely *θ* és *φ* helyett *ð* és *v-t* tüntet fel, Curtius *Stadien* V., 346. E szójárásban az újabb fejlődésű (eredeti hangtalan zárhangokból keletkezett) hangtalan spiransok is hangzatosakká lettek, ép ugy mint a nordban. A z Chalkiepolos nézete szerint — e szó *θraymi* (ögörög *ἀγαζεῖν*) kivételével, — conserváltatott; magam is azt vélem, hogy az eredeti indgerman spirans *j* és *y* (*gh¹* és *gh²*) hangtalanná vált, ép ugy mint ez a görög *j* és *y-val* (indgerman *medio*) történt. V., 361.

5) Talán fennmaradt a palatal hangzatos réshang a spanyol *jibé* (neige skr. *himā*-ben). A *kīv* mellett előforduló *vic cif* is hangzatos initialisra mutat.

6) M. a 14. p. a. Vaillant után *bhara-t*. (Schwere) is idéz; *bhara* teher, Vaillant Romania czigányával foglalkozik leginkább, *Les Rômes*, Paris, 1857, ezimű munkájáról Paspati *Etudes sur les Tchingianes Constantinople*, 1870. — 3 old. kedvezőtlenül nyilatkozik.

7) skr. *ghr̥ś* — *ghra* prákrt, *ghura* hind. *ghar* sindhi *gharu* — skr. *goṭa* hind. *ghoḍa* *ghoṛā*.

8) skr. *dugha* h. *dudh*.

9) A spanyol *sunjelo* Gestank (M. 19.) úgy látszik megörizte a spiranst.

*lubni*¹⁾ kurva (h. *lubhnā*) *kangli* fésű (h. *kanghī*)²⁾. Világos tehát, hogy oly pozícióban, hol a zárhang már régi fejlemény t. i. *nasalis* után³⁾ s a szó elején a czigányban is előfordul eme secundär fejlemény, mint hangzatos s pedig nem aspirált zárhang; különben pedig a hangzatos réshang hangtalanná vált⁴⁾ s csak később lett hol aspirált, hol nem aspirált tenuissé. Néztem mellett bizonyít, hogy a czigányban az indgerman *v*, melynek spiranticus voltáról senki sem kétkedik, (eredetileg semivocalis volt) szintén *b-vé* lett p. *berś* skr. varṣa, és — *biāv* skr. vivāha menyekző⁵⁾. Hogy pedig a *kh k* — *ph p* csakúgyan hangzatosból hangtalaná vált spiransból fejlett, s hogy e tenues aspiratae (jól megjegyzendő, hogy mellettük egyszerű tenues is fordulnak elő,) épen nem

¹⁾ *lumni* mellett Paspati 122. Ép így fordul elő s pedig szintén a görög szójárásban *kuhnī lumni* (terhes) mellett, skr. *garbhīnī*.

²⁾ Ide tartoznak a skr. *gaudha* szag és *Vāndh-*ból fejlett czigány szók; M. 17. — továbbá *čang* Bein skr. *janigā* hind. *dāngh* comb; görög czigány *sigō sinipō* M. 19. Valószínű, hogy a skr. *cighra* hosszú hangsúlyba *in-*ból fejlett, v. 6. F. I^a, 55.

³⁾ A latinra vonatkozólag v. ö. Schleicher *Comp.* 153. §. *augo*, *lingo*, *wingo*, (máj mellett, bol a régi hangzatos réshang a *nasalis* elüttétele folytán fennmaradt. — Hogy az é a néjö-han »vocalis + nasalis« fejlődött, azt már Schmidt is tanítja. *Zur Geschichte des indogermanischen Vocalikars* I. Weimar, 1871. 134 old.) *auguis canda*, *cendo* (de meridies hol a *z* = *vé* lett 's később *v-re* változott) *ambu*.

⁴⁾ V. 6. a görögön kívül az indgerman v-sorsát a szó elején az írben. Schleicher *Comp.* 4§. 170, 3. pont. 276 old. Ily hangtalan részhangokat találunk a czigány dialectek néhány szavaiban még mai nap is, p. bask. *udu* tej, magyar *thud* mellett; (indgerm. *Vāndh-*ból) — angol *c-ough* terhes, görög *kuhnī*, *kuoni* mellett. M. 17 pont. — E spiransok aztán ugyliktszik vagy egyenest zárhangokká lettek, vagy affricatákká p. görög *tad*, spanyol *choti* tej, görög *ju* pm pue pʃue phue föld skr. *bhūmi*. Felcímítendőnek tartom, hogy a czigány *chacó čacó* (gyermek) alig hozható fel mint bizonyíték a spiransnak affricatává váltára nézve a czigányban, miután e szóban a prákrt *chacoo* és az újabb ind nyelvök affricatát tüntetnek fel a skr. *čāvaka* (child)-val szemben Besemes, 261, Fick I, "59; *Vānu*. Miklosich e szót skr. *cotsa*-val hasonlítja.

⁵⁾ Ide tartozik Paspati etymologiája szerint *bará* adj. grand notable, skr. B. & R.: 4 *vara* dör vorzuglichste, beste, sehonste. Mintán Mikl. *bhara-t* (15 pont a.) is közöl; ez volna példa, melyben indgerman semivocalicus e átváltozik *bh-v-k*.

olytatói az állítólag létezett aspiratae mediae-nek, azt bizonyítják az indgerman *v* helyébe lépett hangtalan zárhangok *p* és *ph*: ind. *vidhavā* özvegy hind. *bevā*, ujpersa *bivā* de czigány *phielo piulī* sat. ind. *xrddha* öreg, hindi *buḍḍhā*, *būḍha* de czigány *phurō*, *purō*¹⁾; továbbá e szók *khabni kamni* terhes asszony²⁾ *phand pand*, kötni, binden³⁾, *khand Geruch*⁴⁾, hol a szanskrit a gyök initialist változtatta zárhanggá, a czigány pedig a nasalis utáni gyökvéghang átváltoztatásával kezdte, miért is ez hangsztossá lett — a gyök initialis pedig ép azért, mert a gyök végbetűje dissimilálódott először, megmaradt sokáig réshangnak, s csak miután hangtalanná lett, változott út zárhanggá s pedig úgy, hogy az aspirált és nem aspirált kiejtés egymás mellett szérepelnek⁵⁾. Itt is megjegyzem, hogy az aspirált és nem aspirált tenuis parallel sejlemény, s semmikép sem áll az, hogy az egyszerű tenuis az aspiralrból keletkezett volna. A németben és az örményben előfordul az, hogy egyszerű tenues aspiráltakká válnak, de hogy aspirata elvesztené hechezetét, az ismeretlen türemény.

¹⁾ Mikl. 17 pont.

²⁾ skr. *garbhī* — h. *gābbīnī*, pregnant v. 6. Fick I^a, 73. Az indgerman *v*-nek *m*-melő váltakozása nemcsak a előtt fordul elő [v. 6. a nordnyelvet Wimmer *Forunordisk Formätura* Lund, 1874. §. 25, 2.) e] és d) — *nañī* nomen jelenleg *nabn-*nak lesz ejtve §. 5. 4.)] hová tan *nav* skr. náman is sorolható, hanem előkerül az *m*-nek *v*-é válta a czigányban másutt is; így felette gyakori a 1. sg. személyragiból, de egyebutt is: *tue dhūma*, füst; *phne bhūmi*, föld; *gav gau* village, pálí; *gūma*; *hī* neige, skr. hima; *jāvēt* hiver skr. hemanta. Miklosich, *Deutsch-schriften* II., 4 oldal.

³⁾ skr. *bandh* v. 5. Fick I^a, 165 h. *bāndh*, de ugyancsak h. *phandā*, noose, *phāndnā* to imprison.

⁴⁾ skr. *gandha*, h. *gandh*.

⁵⁾ Miklosich (17 p. a.) az aspiratio metathesise által véli e czigány alakulatokat megfejtendőknek. A szövegen felhozott szókon kívül, Miklosichnál még egyebet is találunk, *ihvā* tej *Vdugb-*ból származik. F. I., 120. A skr. *pr̥ch*, *pr̥tha* czigány folytatónban a jelenleg aspirált initialis ugyanazon szempont alá esik, mint a *χ*-ból fejlett φ. Hasonló megitéles alá esik a skr. *gnaph*, *gnep* czigány folytatónja (F. I., 77) feltéve, hogy az etimológia helyes. A czigány *kher*, *kar* számára pedig visszamegy skr. *kharā* (z. *kharā*-ra) (F. I., 452) skr. *gardabha*-val pedig nincs semmi köze.

Attérek Ascolinak ama bizonyitékaira, melyeket egyes szók történetéből völ merithetni. Igy e prákrt forma *dhidā* Tochter initialis *dh*-ja ō szerinte ama két hangból van összetéve, melyek az ōs alakban *duhitā*-ban tisztán megkülönböztettetnek s egymástól elkülönítve állanak. (*Vorlesungen* 10. §. 125.) E szóban pr. *bahī* nővér skr. *bhagī* pedig az adta volna magát elő, hogy a *h* az initialis explosivától elvándorolt a gyök végén állóhoz, (— a postulált alak e szerint **baghī*) mely utóbbit (t. i. az explosivát) végre ki is szorította. A vándorlások bizonyításául a §. 30, 8 jegyzetében Ascoli a *dhak* elérni-re utal *dagh* mellett, de kiki tudja, hogy itt egy oly gyökkel van dolgunk, melyben eredetileg két u. n. aspirata állt, melyek közül a görög a gyök végén állót, az ind pedig hol az elsőt, hol a másodikat változtatta zárhanggá¹⁾. Nézzük először is e szót *duhitā*, mely ō-ind alak Ascoli szerint egyszersmind amaz ōs alaknak volna tekintendő, melyre a prákrt forma szüksékgép visszamegy, mig a skr. *bhagī* helyébe, miután a kivánt célnak nem felel meg, általa egymás alak substituáltatik, mely a bizonyításnál felhasználható, s csak annyiban alkalmatlan, hogy az *aspiratio* visszavándorlása következetében keletkezetté teljesen nélkülöző minden analogiát, mit azonban a bizonyító figyelembe nem vett. Az hogy a **dhugh+tar* szónak g; öke (Fick I, #120,347) két u. n. aspiratát tartalmazott, nem szenvéd kétséget; s így a *dh* initialis nem egyéb mint réshangból fejlett zárhang, melynek keletkezése későbbi időkre mutat; később történt pedig, az initialis eme zárhanggá változása azért, mert a gyök vég-hangja igen korán vált mediává; a pálí *dhitara* és *dhītara* (a skr. *dhidā*, legalább B. és R.-nél²⁾) a prákrt *dhīa*, *dhūdā* h. *dhī*, *dhīyā* p. g. id. s. *dhiu*, *dhiya* b. *jhī* o. *jhīa* (Beames I, 192) mindenügyi **dhugītar-ra*³⁾ megy vissza v. 6. *θryātηρ*

¹⁾ Fick I^a, 104 és 631 skr. *daghyati*, *daghna θιγγάρω θιγγαρ*.

²⁾ Szövegen azonban ez alak elő nem kerül. De hogy az ō indben a *duhitā* szó kétagónak is szérepelt, azt tudjuk a versmértekötőtől, v. 6. az *Atharva-Veda* 2, 14, 2. — 10, 1, 25 és a *Story of Cunah-cepā* 6-ik verset.

³⁾ A *g*-nek s általában a zárhangoknak kiesetről vocales között I. Beames I, 201.

mig a skr. *duhitā* **dughitar*-ból keletkezett¹⁾). Mi e szót skr. *bhagini* nővér illeti, megjegyzem, hogy Beames I., 187 csak is e prákrit alakot *bhaṇī* közli, mely ép ugy mint a p. *bhainā* (*bainha* mellett Beames I., 202) s. *bhenū* o. *bhaṇī*, *bhaṇī* a gyöknek **bhag* alakulatára mutat vissza, mig a h. *bahina* p. *bainha* (*bhīna* mellett) g. *bēhena* m. *bahīna* b. *baṇī* a gyöknek **bagh* alakulatára volna visszavezetendő; ámbár azt is lehetne vélni, hogy itt egy kora időkben réshangból zárhanggal lett initialissal (*b*) van dolgunk, a *h* pedig a hiatus kikerülésére ejtetik²⁾), a mint az a *y*-ről csakugyan áll. Magam mindenazonáltal azt vélem, hogy eredeti **bhugh* gyökből lehet és kell is kiindulnunk.

Nézetem szerint ugyancsak a szó elején ép úgy, mint a szó végén (miről fennebb volt szó) épen a spirans e (közönségesen *bh*-val lesz átirva) őrizte meg réshang természetét legtovább; átalakulása zárhanggal csak későn s India keleti részében egyáltalán nem állott be; legnagyobb hajlamot a zárhangu alak felvételére ellenben a gutturalis réshang (*gh*³⁾) tanúsított, mig a palatalis (*gh*¹) réshang legnagyobb hajlamot tanúsított a reductióra. Igy történt, hogy az indgerman *bhugh*, mely mellett a gót *biugan* teljesen bizonyító tanúságot tesz, az

¹⁾ Mellesleg megjegyzem, hogy Cowell >*A short introduction to the ordinary prákrit of the sanskrit dramas*. London, 1875., 36 oldal, a skr. *duhitā*-nak megfelelő prákrit formákat közli; ezek: *dhidā*, *dhīā* és *dhādā*. Ép ez utóbbit alak, mely az *v* hangzót conserválta, valószínűlenné teszi Ascoli magyarázatát, hogy a *dh* itt *d+h*-ból lett. De tegyük, hogy Ascolinak igaza van, s lassuk mily keveset bizonyít a *dh* initialisnak összetoldása folytán keletkezése. Nem egyebet mint azt, hogy a *dh*-val átirt jegy bizonyos időben *dh*-nak lett ejtve, mint azt nem is tagadja senki. De evidens, hogy a *dh* (*d+h*-ból) épen nem bizonyít amikorra nézve, melyben a kérdéses hangból (nézetem szerint a hangzatos spiransból) a szó elején zárhang fejlett, mig az a szóban reducáltatott. A *dhidā* initialisa (a *dhādā*-t Ascoli nem közli) tehát ép a kérüléses pontra vonatkozólag — ez pedig a *dh*-nak régi, tán *ős* hangéről — nem bizonyít semmit. (A *dh* mai kiejtését közölte Ellis.)

²⁾ Igy értelmezi Beames, 202: h. *bahina* for *bhaṇī*. Érdekes volna tudni, mikép keletkezeti Ascoli a skr. *bija* (seed)-ból a h. *bikana* m. *bī*, *bī*, p. *bīka* *bikau* v. *bikana-t*, mintán ez esetben az gyökinitialisről épen nem lehet az aspiratiót elszedni, s pedig azért, mert a *v* itt nem változott soha media aspiratává.

ó-indben átváltozott *bhuj* gyökké. A jelentés azonossága: hajlítani, biegen nem enged sémmi kételyt a felett, hogy ugyanama szóval van dolgunk.¹⁾ Az örmény չ, mely a szintén gyök-höz tartozó *bužel* heilen, befreien, retten-ben²⁾ előfordul, *gh*-ból is keletkezhetik (*Ztschrft* XXIII. 27.), mint e szóban *džrel*, *džel* betrügen, fehlen, sich vergehen (szkr. *druh*³), *drogha*, z. *druj* és *druh*, *draogha*) kétségtelenül történt. A *bhuj* *bhunakti*, *bhunjati* élvezni, fungor eredeti *bhugh* gyök-alakulata mellett a h. *bhūkh* — (szanszkrit *bubhukṣa* éhség) czigány *bokh* — *bokhala* éhes, bizonyít, s pedig azért, mert a czigány *b* csakis gyökinitialis *bh*-nak dissimilációja lehet; beállott pedig e dissimilatio, mert a gyök vég-hangja szintén u. n. aspirata volt, a mint ezt Ascoli *Ztschrft* XVII. 245. is magyarázza. Ugyan így viszonylanak egymás-hoz szkr. *dhraj*⁴) dahin ziehen, streichen (von Wind, Vögeln) és *dīrgha*⁵⁾ hosszu z. *daregha* lang és *drajanh* Lünge; az ind-german ős alak tehát mégis csak *dhargh*, nem pedig *dharg*, mint ezt Hübschmann (*Ztschrft* XXIII.) 388. állítja. Mindez áll eme gyökről *bhagh*, szkr. *bhaj*, görög ἡρα; or-ról is,⁶⁾ szkr. *bhaga*, z. *bagha* isten, rész örmény *baž* rész. A p. p. p. *bhakta* ép azon alapszik, hogy a *gh* már rég *j* [g]-vé lett, noha a *gh* + *t*-nek *kt*-vé váltá épen nem volna lehetetlen. V. ö. z. *dughdhar* ujp. *dukhtar*, örmény *distr*, litv. *duktė*-vel; avagy nord. *mätta* *Vmagh* Fick, I^a 168. — *dugdha* *Vdhugh* Fick, I^a 638.

¹⁾ Hübschmann *Ztschrft* XXIII. 388. ezeket mondja: Urform also *bhug*, stimmt daher nicht zu got. *biuga*, mihex osatlakoznám feltéve, hogy ez alatt *þeulak*, Hübschmann nem értené az indgerman ősalakot, mire a gótnak szükségkép vissza kell mennie. Ha már most a gót *g* csakis *gh*-ból eredhet, világos, hogy az indgermán ősalak — bármilyen legyen az ázsiai alak, mely belőle eredt — *bhugh*.

²⁾ Ugyane jelentése van a *bhuj* gyöknek a *nīs* praepositióval összetéve Hübschmann szerint, ki e tekintetben a Grassmann szótárt követte, z. *buj* ablegen, retten, phl. *boktan* retten, befreien.

³⁾ Fick I^a 120. ags. *driogan*, an. *draugr*.

⁴⁾ Fick I^a 117. görög *θίλω*, v. ö. *Θελήν* és *Τελέω* n. pr.

⁵⁾ Fick I^a 107. *ðóležož*, *dlugā*.

⁶⁾ A görögben a *γ* itt ép úgy a spiráns helyett áll, mint a φρογγα-ban. A *bhugh* biegen gyökkel v. ö. a szkr. *bhaj* sich wohin begeben fliehen gyököt, melynek j-szintén *gh*²-ből lett; bizonyíték a litván *bēgu*, *bēgti*.

Ezen kívül Ascoli az aspirata kiejtést még az újabb eran nyelvekből törekszik bebizonyítani. Ámbár az ő deductioja közvetlenül csak a palaeoceranra vonatkozik, mégis természetes, hogy annak kimutatása, hogy az újabb eran nyelvek egyes tüneményei csak az aspirata kiejtésből volnának megfejthetők; nagy nyomatékkal birna annyiban, a mennyiben ez által be volna bizonyítva, hogy az indgerman nyelvek egyikében mégis csak e fölöttéssel bírunk boldogulni. A *Studj Iráni Articolo primo* (Estratto delle *Memorie del Reale Istituto Lombardo — Classe di lettere e scienze morali e politiche*, Vol. X. — I. della serie III. Fascicolo IV. Milano 1866.) jelenleg kezem közt vannak, és épenséggel nem bizonyítanak Ascoli tana mellett.¹⁾ Kivonatát e dolgozatnak a *Ztschrift XVII.* (1868.) 135—142. old. találni. Tavaly csak ezt ismertem s így nem mertem végitéletet mondani.²⁾

III.

Miután mindenkor érveket, melyek a *gh*, *dh*, *hh*-val átirrt betűk media aspirata-féle kiejtése mellett felhozatalak, felsoroltam volna, áttérek arra, vajon a kérdéses betüknek hangzatos részhang értéke mellett felhozhatnának-e egyéb indgerman nyelveket, melyekben a hangzatos részhang netalán tényleg constatálható. Csakugyan a német nyelvek terén nemcsak léteznek hangzatos részhangok, de tovább fejlett folytatónak is ugyanazok, mint az ind nyelvökben.

Ismeretes, hogy az előbbi időkben áma theoria uralkodott, hogy az u. n. aspiratae mediae a németben egyszerű mediákká³⁾ lettek általában, ahol pedig a német nyelvökben e

¹⁾ A *dh*-nak *j*-vé, illetőleg *i*-vé változása (p. vjp. *rōjam*, z. *raodhā*), mellesleg mondva kérdezés, vajon itt a gyök finalis nem *gh*!, — *rōi* viso, volto z. *raodha*, mai vino z. *madhu*! épügy, mint a *gh* i-vé válta legalább e tulajdonmányban *Rai* z. *Ragha* (città meda) helyett, csakis bizonyíték a spirans mellett. — A zenei spiransok *h*-vá válta ritka p. *nīhādāu* porre *Vāha*, *Bhīṣṭu* = *baughaṭīna*.

²⁾ L. Mayr: *A legy aspiraták kiejtéséről a zeneiben*. Budapest, 1876. 9. old. 1. jegyzet.

³⁾ Mellesleg felelőtlenségen tartom, hogy a régi runa írásnak közzönségesen d és g -vel átirrt jegye, nézetem szerint csak szért nem vételelhető át a latin álfabetből, mivel a hangok, melyeket a runák irói jelölői kivártak,

mediák mellett hangzatos részhangok jelentkeztek, ott azt állították, hogy az illető nyelvnek special törvénye folytán állott be e változás, mihez képest a hangzatos részhangok új fejleményeknek lettek feltüntetve, melyek csak az egyes német nyelvek terén belül keletkeztek. Újabb időkben azonban Paul *zur Lautverschiebung* (a Paul és Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur* I. Halle a. S. 1874. 147—201. old.) című értekezésében kimutatta azt, hogy a német nyelvek terén belül a hangzatos spirans megelőzi a zárhangot; ⁴⁾ hogy tehát ez utóbbi, t. i. a zárhang bizonyos posíciókban, nevezetesen a szó elején, a szóban ⁵⁾ azonban általában csak nasales után, valamint a geminatióban — hangzatos részhangból fejlett.⁶⁾ Miután ő az indgermanra nézve bebizonyítottan hiszi a medialaspirata kiejtést (195.), de másuttal elismeri azt, hogy az aspiratio nem szokott nyomtalanul eltünni (198.), közvetítő lépcsőnek az affricatát veszi fel, mely a szó elején és a szóban egyaránt spiranssá vált.⁴⁾

a latin *g* és *d*-nek nem felelik meg. E tény annál nyomatékosabb, mivel a régi runa álfabet kimutathatólag nem egyéb, mint a latin álfabet modifikációja. L. Wimmer: *Runeskriftens oprindelse og udvikling az Aarhøjer for nordisk oldkyndighed og historie* 1874, évi kötetének 1 és 2. füzetét.

⁴⁾ Paul, 192. Természetes, hogy az indgerman tenniesből fejlett hangtalan spiransok, mielőtt mediákká váltak, hangzatosakká lettek. Hogy a hangtalan spiransok sorában csak az *s*, *t* válik a niederdeutschban *vocales* között *d*-vé, míg az oberdeutschban a spiransok általán zárhangokká lettek, az ismeretes. A svédben nemcsak a *z*, de nagyrészt a gutturalis spirans is zárhanggá (*y*-vé) lesz. (Érdekes, hogy maga Schleicher a *b*-t és *g*-t hangzók között, valamint a *b*-t *r* és *l* után spiransnak ejtette; ő azonban e kiejtést nézte ujabbnak. L. Schleicher: *Die deutsche Sprache* Stuttgart, 1869. 212. old.)

⁵⁾ Az *s* átváltozott hangzatossá és folytatóság zárhanggá; ez utóbbi átváltozása a spiransnak *d*-vé a VIII. században vette kezdetét Fejed-Németországban s a XII. végéig elterjedt egész az éjszaki tengerig. Braune *Zur Kenntnis der Fränkischen Beiträge* I. 54—56. L. A hangtalan részhangok hangzatossá vdlá és a grammaticus exere-ről az *Egyetemes philologoi köszönyben*. Budapest, 1877. 154. old. általam közlötteket.

⁶⁾ A *gd* fél csoporthozról alább. A legrégebbi nord ezenben két hangzatos spiransi ejtett egymás után.

⁷⁾ A másik féltevés az, hogy (Braune, 197.) az u. n. aspirata a szó elején elvesztette a hechezetét, a szóban ellenben affricatívá s folyton

E spiráns szolgál Paulnak kiindulási pontúl. Elisméri, hogy az indgerman u. n. aspiraták, a fenlevő bizonyítékok szerint, kezdettől fogva már folytatókat tüntetnek fel a szó elején, mint a szóban (194), noha épen nem bizonyos, hogy a gótok a szó elején tényleg már explosivát ejtettek. (A 151. oldalon ama nézetének ad kifejezést, hogy a szó elején egyáltalán és nasalis és liquida után a szóban is, a gótok bizonyos átmeneti hangokat ejtettek, melyek a réshang és zárhang közé esnének; indokolja pedig e kiejtést avval, hogy a hangzatos spirans ugyanama jeggyel jelöltetett, t. i. β , γ , δ .) Az angolszászban (179.) a gutturalis a szó elején nemely szókban még conserválva volt. A nordra vonatkozólag felhozom, hogy régi kéziratokban ámbár ritkán a $\ddot{\theta}$ (x^4) még íratik, p. *ðar*, *dian*, *ðegar* (l. *An Icelandic-English Dictionary* by Cleasby, Vigfusson, Oxford 1874, 93. old.).

Braune érvei a góth β , γ , δ spiranticus kiejtéséről ezek: 1) a görög jegyek ez időben spiranst jelöltek, 2) a transscriptio a gótból és gótba, 3) ama tény, hogy a góth ugyanama szóknál (in denselben Wörtern), a szóban (im Inlaut) *b*-t és *d*-t, a szó végén pedig és a nominativus *s*-e előtt *f* és *p*-t használ (151.). 1) Világos tehát, hogy a *b* és *d* az *f* és *p*-től csak a hangnak (Stimmon) hozzájárulta által különböztek, ép úgy, mint a niederdeutschban azt mondjuk *daghe* és *leiwe* hangzatos réshanggal, ellenben *dach* és *leif* hangtalan réshanggal. 2) Te-

tólag spiranssi vált; így adta ezt elő Sievers már az 1871/72. tanév téli felében. Természetes, hogy azok, kik az u. n. aspiratának eredeti affricata értékét tulajdonítanak, a szó elején álló affriciat kénytelenek egyszerű zárhanggá változtatni. De jól jegyzí meg Braune, hogy a homorganicus spirans eleste ép oly gyanus, mint a hechezet.

¹⁾ Ez szabály csak *m*, *n*, *r*, *l*, *s* után szenvéd kivételt, miből következik, hogy a *b* és *d* e hangok után már zárhanggá vált (194.), s így a szó végén vagy *s* előtt már nem válthatott hangtalan spiranssá.

²⁾ Mintán az oberdentschban a szóban hangzatos zárhangot ejtünk; a szó végén is zárhangot mondunk, természetes, hogy hangtalan. A mittelhochdentsch e különbséget az írásban is feltüntette, p. *lip* gen. *libes*, *tae* gen. *taes*. L. Pfeiffer = *Hafn's Mittelhochdeutsche Grammatik** Frankfurt a. M. 1875, 14. old.

hát góth *bindan*¹⁾ de *baup*, *redan*²⁾ de *rairop*. *þaurbam³⁾ de *þarf*, mely szókban az eredeti indgerman hangzatos spirans a szó végén hangtalanná vált. De ép oly rendes a csere az eredeti indgerman tenuisból fejlett spiransnál, mely a szóban hangzatossá válik, (hacsak nem áll hangsúlyozott szótág után J. Verner Ztschrft XXIII. (1876.) 97. és kk. old., de v. ö. *aihan* és *aigan*, *guþa* és *guda*) p. *aigh*⁴⁾ de *aigum*, *staþ*⁵⁾ de *stadir*.*

Paul azt, hogy a hangzatos zárhangok, a mennyiben a német nyelvekben előfordulnak, hangzatos réshangccból (illetőleg hangtalanokból, melyek megelőzőleg hangzatosakká váltak) fejlödtek, az összes német nyelvkből mutatta ki. Bizonyításában, természetes, oly nyelvekre kellett fösülyt fektetnie, melyek a réshangot saját írmodorukkal kétségen félül helyezik. Nem fogjuk e helyen bizonyítékait teljességekben felsorolni, de tekintettel arra, hogy a nord nyelv története szolgáltatja a spiransnak zárhanggá változása mellett a legszembeötlőbb példákat, megjegyezzük, hogy a nord a labialis hangzatos spiranst⁶⁾ *f*-vel írja. Spirans volta e szerint nem is vitatandó; hangzatos természete pedig kitűnik abból, hogy nemelykor *v* helyett íratik, s megfordítva, máskor a hangzatos labialis réshang *f* helyett *v* áll⁷⁾; 2) az *f*-nek *m*-mé és az

¹⁾ Fick I⁸⁾, 162. indgerman **bhudh*.

²⁾ Fick I⁹⁾, 191. ó-persa *rād* das Beschlissen, denken, rázda, raditi sorgen, fürsorgen, beraten.

³⁾ Fick II¹⁰⁾, 370. trébū nōtig, trébā negotium.

⁴⁾ Fick I¹¹⁾, 6. és 28. ind. *īgh*, *īȝe*.

⁵⁾ Fick I¹²⁾ 244. ind. *sthiti*, station, stávæt.

⁶⁾ Hogy a régi indgerman semivocalicus e reducált vocalis a németben is sokáig még e kiejtéssel birt, arra a bizonyítékokat Paul állította össze, *Beiträge I. 158.*¹³⁾ jegyzet. Ezekben kívül felhozandó, hogy fenmaradtak nyomai annak, hogy e hajdan vocalissal alitterált. Cleasby Vigfusson, 672. b. col.

⁷⁾ Paul u. Braune *Beiträge I. 160*. Wimmer *Fornordisk formála* §. 5. 4) ann. 2) p. *huna*, *lica* — *hafa lifa* helyett, *l* után p. *sjálfuas ipsum*; In the 14th century this was common, but did not continue; in Swedish it prevailed, hence mod. swed.: *gifva*, *drifva*. L. Cleasby Vigfusson 137. a. col. — Wimmer 5. §. 9. 1. ann. *svjófar nives*; de előfordul ez a szó elején is, p. *carit* p. p. p. a *fura*-ból Cleasby Vigfusson 142. a. col. egyéb példák, u. o. 673. a. col.

m-nek *f*-fél váltá, ¹⁾ 3) az *lf* és *rf* helyett némely régi kéziratok *lb* és *rb*-t használnak, of our own time a few people of western Seeland speak so (Cl. V. 49. a. col.). 4) Δ mai hangzatos kiejtés és pedig minden *nord* nyelvben. 5) Felemlitendőnek tartom a faeroei szójárást, mely a legrégebb időktől fogva az *f*-t csak a szó elején használja, a szóban és a szó végén pedig mindig *v*-t ír, p. *góvu* an. *gáfu*, *liv* an. *líf* ²⁾.

A dentalis hangzatos zárhang az ujabb runa alfabetben hiányzik. Az igen régi islandi kéziratok a hangtalan spirans jelével fejezik ki a hangzatos spiranst is. A 12-ik század végén a *d* át lett véve az angol-szászból, a XIV. elején pedig általánosan használtatott mind a szóban, mind a szó végén, (*In-* und *Auslaut*), de csakhamar *d* lépett helyébe s nyomtatványokban is csak 1772 óta fordul ismét elő a *d*; az öregebb nép még most is *d*-t ír. A norvég kéziratok azonban a hangtalan *þ* (*s⁴*)-nek jegyét soha se használják ott, hol hangzatosat ejtenek, t. i. a szóban és a szó végén.

Az ujabb *nord* nyelvek e betű hangzatos volta mellett mindenkoran tanúskodnak. A mellett, hogy a *þ*, melylyel a régi islandi hajdan a *z⁴*-t is jelölte, spirans volt, szól 1) gyakori átváltozása *h* és *f*-fél³⁾; e tüinemény az által lel magyarázatot, hogy a spiransok egymás közti cseréje igen gyakori⁴⁾; 2) az *n*-nek *d* előtti kieste, mely az angol-szászban és ó-szászban általános, de a *nord*ban is előfordul; mint ismeretes, e tüinemény zárhangok előtt nem fordul elő, de igen *s* és *f* előtt, a *nord*ban a *þ*-n kívül csak *s* előtt. Emez érv nemesak a *d*-k, de a *þ*-knek spiranticus volta mellett is felhozható, minthogy a *d*-k egy része *þ*-kból fejlett. — Folytatónak a hangtalan *f* át is változhatik *þ*-vé, p. *fifrildi* *fíþrildi* (lepke) mellett⁵⁾

¹⁾ P. *uofn* nomen, Holtzmann *Altdeutsche Grammatik* Leipzig, 1870. 118. 112. — *helmingr* a half. V. ő. Wimmer 33. old.

²⁾ Heyne *Kurze Laut- und Flexionslehre der algermanischen Dialekte* Paderborn, 1874. 146. old.

³⁾ Paul, 184. — *nord.* *nál* Fick III. 229. got. *mahl*; *n.* *nál* g. *nefla* III. 156.

⁴⁾ Példákat l. Paul 184. A *þ*-nek *f*-fél váltá ismeretes az oroszban; a *nordra* vonatkozólag v. ő. gót *þliðhan* n. *þyja*-val.

⁵⁾ an. *þír* Gefieder, mhd. *cívaltere* Schmetterling v. ő. rihd. *Tog-falter*, *Nacht-falter*. Fick III. 182. l. Paul, 186.

fjós mod. *þjós* the carcase of a whale. De a hangzatos *d* is átváltozik más spiranssá; nevezetesen pedig átváltozik a *d* (azaz *z⁴*) *z³*-vé, mely folytatónak *r*-ré lett, p. *bar* orabat gót. *bidjan þap*; Fick III. 200.; így értelmezi Gislason a 3. sg.-nak *r* személyragát is (gót *þ*, *d* helyett v. ő. angol-szász *d*, ó-szász *d-t*, a 2. személy raga *r* szintén *z* (*s*-ból fejlett).¹⁾ Ép így lépett a *d* (*z⁴*) *z³* helyére a pron. pers. 2. személyének többesben, feltéve, hogy a gót alak az eredetibb²⁾: gen. pl. *yðar* dat. és acc. *yðr* pron. poss. *yðarr* got. *izvara*, *izvis* s ép így magyarázandó a p. perf. p. *fredinn* *þjósa*-ból angol *frozen* mhd. *gefroren*, *hrüðaz* a fáfnismál 6-ik versében a Codex Regiusban, *hröraz* helyett, mely esetekben Gislason (um frumparta isl. tóniga 217. old.) szerint a *d* *r*-ból keletkezett volna. Spirans változást kell látnunk abban is, ha néha *g* *d*-vé, avagy *d*-vé vállik. (Gislason 118. 2.)³⁾

A guttural spirans megjelölésére a *nord* nem alkotott új jegyet, mint az ujabb angol-szász és annak folytatóna a régi angol; ⁴⁾ a réshang és zárhang tehát ugyanama jegygyel, t. i. *g*-vel jelöltetnek. Különben a *g*-nek kiejtése a jelenlegi islandiban háromféle⁵⁾ és pedig Cleasby Vigfusson (186. old. a col.) szerint 1) kemény, azaz zárhangzó kemény hangzók előtt, *gar* p. *dr*, és a szó végén consonansok után, p. *sorg*⁶⁾ 2) lágy, azaz réshangú, ha egyedül áll hangzó után, *dag*, vagy ha két hangzó közt áll, melyeknek másodika kemény, p. *dögum*⁷⁾, de ha a hangzók mindenkoran a hangzók mindenkoran követ-

¹⁾ *Ztschrft* XXIII. 122.

²⁾ V. ő. Leskién »Die Declination im Sloewisch-Litauischen und Germanischen« Leipzig, 1876. 155.

³⁾ A példákat Paul, 186. nem közli: Elcímű ismeretes *g þ* helyett: *þjörgr* gót *þidvör* négy n. *þjörir* és *þjörar* mellett, Fick III. 184. — *jágr*, *jár* mhd. úter nhl. *Ester oððar*; ind. *udhan* F. III. 33. — *d* pedig *g* helyett e szóban *buðar* előfia gót *bagms*.

⁴⁾ Paul, 177.

⁵⁾ Wimmer 5. §. 1); ugyanazt találni Paulnál, *Beiträge* I. 175.

⁶⁾ A svédben a *g* általában zárhangnak ejtik, kivéve *r* és *l* után, hol *þ*-nek hangzik. Paul, 177. — Wimmer azt véli, hogy a régi kiejtés consonansok után az esetek többségében aspirált volt; Cleasby Vigfusson szerint a *g* kiejtése az *ry* és *ly* csoportban lágy volt, mi mellett az angol *holy*, *sovere*-t is felhozhatja.

⁷⁾ Wimmer szerint a két esetben a kiejtés aspirált.

kező lágy (egy *i vocalis*), akkor a *g* hangja elvész s pedig vagy teljesen elimináltatik, vagy pedig assimiláltatik a megelőző vocalishoz, mely ilykép kettőshangzóvá válik; ugyanez történik akkor is, ha a *g-t* követi; *dagi* tehát ép úgy hangzik, mint *dæi*, *eygja* mint *eyja* (innét magyarázható a *deigiféle* írásmód *degi* helyett); 3) aspirált: mint initialis, ha lágy *vocalis* vagy *j* előtt áll,¹⁾ *gefa*, *gjörd*; mint finalis: a kettős *g*²⁾ (*gg*) avagy *g* consonans után mindenig aspiráltaik, ahol az egyszerű *g* elvész, p. *laggir*, *margir*, *engja*. A *g*-nek spiranticus kiejtését a dán is ismeri, s pedig a szó végén hosszu *vocalis* után, a szóban pedig általában hangzók közt, p. *eg* (Eiche, tölgy), *drog* (Zog), *sage* (suchen, keresni), *stegen* (gestiegen).³⁾ A *g*-nek e hármas kiejtése daczára, a *g*-nek eredeti spiranticus volta mellett — eltekintve a többi német nyelvktől — magából a nordból is meríthetni bizonyítékokat. mindenütt, ahol régebben (a gótnak szerint) a szó végén állott a *g*, ott elveszett, a megelőző hangzó pedig ha rövid volt, megnyúlt. A *g* és *h* tehát egyenlő bánasmód alá esnek, p. *draga dro*; *miga*, *mē*.⁴⁾ Hosszú *vocalis* után a *g* j előtt nemelykor kiesik, p. *teyja teygja* ducere helyett, ép így *vocales* közt, p. *stia*⁵⁾ (Stall), *oask*⁶⁾. Ezen kívül felhozhatom e szót *knega*⁷⁾ *knā*

¹⁾ Wimmer szerint ez esetben palatal *g + j* ejtetik. E kiejtés régiisére szerinte kitűnik abból, hogy már régi kéziratok is *i-t* szírnak közbe p. *giefa*, *gefa* mellett. Cleasby Vigfusson szerint a *gi* az aspirata kifejezettsére szolgált, a *gh* pedig a lágy kiejtés (Wimmer szerint az aspirált) kifejezettsére lett volna használva, p. *dagh*, *deghi sagha*. A *gh* általában a norvég kéziratokban fordul elő, (továbbá a gothlandiakban, Heyne, 147.) s csakis némely islandiban. A mellett, hogy a *gh* spirant jelöl, a *dh* és *th* ily használata is tanuskodnék.

²⁾ *gg* Wimmer szerint mindenig kemény.

³⁾ Möbius *Dänische Formenlehre* Kiel 1871. 35. old., ki azonban a spiranticus kiejtést aspiráltnak nevezi.

⁴⁾ V. ö. *slá slō* gótlalban. Ha a dánban *slög* iratik, ez csakis téves helyesírás, mely a plur. *slog-e-n* alapzik; az élő nyelv e *g-t* nem ejti. Mühlins *dän. Formenlehre* 36.

⁵⁾ *stiga stig* és *stē* (steigen) stagnálta *steg* Fick. III^a, 347.

⁶⁾ *agi* (Unruhe) *egga* (bang sein) got. *ogan*, *āzogai* Fick. III. 12.

⁷⁾ Az infinitiv nem fordul elő; de a többes *knegum* a conj. *kuega* teljesen megegyezik a mega *mā mōta* ugyanaz alakjaival. L. Wimmer, 149. old.

knätta ahd. *intchnāan*, *irchnāan* (erkennen), *znaję*, *znałi*¹⁾, melyben a *g + j* helyére lépett; továbbá a faeroeit, hol e szókban *faji capio*, *fajid capite*, *tvøji lavo a g helyébe*²⁾ *j* lépett. Mindehhez járul, hogy a nordban, mint a következőkben látni fogjuk, két egymás után következő spirans közt az egyik, s pedig általában az első, zárhanggá szokott dissimiláltatni. Ez történt a spiranticus *g*-vel a *j* előtt s pedig már igen régen. Már Holtzmann (109.) felismerte azt, hogy e *gg* *j* előtt ép oly kevessé lehet valóságos geminatio³⁾, mint a *v* előtt fejtett, avagy a gótnak megfelelő *gg* s azt vél, hogy ez a *g*-nek és pedig valószínűleg *nasalis* modifikációja. Paul (177.) e *gg*-ben nem lát egyebet, mint módot, melynek segélyével a zárhangot törekedtek kifejezni.

A nordban tehát a rezhangos rezhangok ugyanazon fejlesztésfolyamat tüntetik fel, mint az indben. A szó elején átváltoznak zárhangokká, valószínűleg itt is legelőször ama gyökökben, melyeknek nemesak initialisuk, de finalisuk is rezhangos rezhang volt;⁴⁾ legalább e mellett tanúskodik az ó-ind, mely régebben csakis e gyökök initialis rezhangjait változtatta zárhangokká, mik a többi gyökök initialisait csakis a történet későbbi folyamában érte ugyanaz a sors, de német téren belül ezt kimutatni már nem lehet; a szóban pedig megmaradtak rezhangoknak s csakis ujabb nord nyelvekben érte őket e pozícióban is a változás. Igy a svéd ma zárhangú *g-t* és *d-t* ejt, s csakis a *v-t* érzi meg; az islandi a gutturalis és

¹⁾ Fick III. 41.

²⁾ Nord. *jā fēkk fēngum*, gótlalban *fahan*, z. *paç* (binden, fesseln). Fick III. 170., nord. *thvā thevo tho thōgum thevginnu*, gótlalban *theahan*, mhd. *dwahen*, *twhen*, nhd. bajor, *zwagen*. F. III. 142.

³⁾ Ezt bizonyítja az ily igék multideje p. *hyggja*, *hugda* (gótlalban *hugjan* v. ö. ind. *hue*, Fick IV. 77.) i umlaut nélküli, mik a *v + CC*-ra végződő gyökök ezt feltüntetik, p. *drækja*, *dræktia* (etränken). Hogy *ug*-fele kiejtésre nem gondolhatni, bizonyítják az *ug-re* végződő gyökök, p. *lengja*, *lengda*. — Más példák *leggja*, *legg* Fick III. 262., *steggja* 358., *hyggja* 85., *biggja* 129., *dregy* 153. — Igen érdekes az ó-svéd *döggja*, gótlalban *daddjan* mellett, *doj*, *dödi*, *đor* (je 145).

⁴⁾ A görögben csakis e gyökök rezhangjai lettek zárhangokká, a rendben az initialis rezhang általában zárhanggá lett.

palatalis részhangot, hol megőrizte,¹⁾ hol zárhanggá változtatta át; a dán a részhangok közül szintén csak a gutturalist változtatta át bizonyos esetekben zárhanggá, de összeségen vagy megőrizte a részhangokat, vagy pedig — ép úgy mint az ujabb ind nyelvek — reducálta azokat. Igy a *g*-nek aspirált kiejtése mellett (aspiráltnak nevezi Möbius a spiranticus kiejtést) előfordul egy másik, mely azt hol vocalisnak ejti, hol pedig teljesen reducálja,²⁾ p. *jeg* (ich), *eget* (proprium), *regner*, (*regnet*), *segel* (Sichel), *tager tar*, *sagde* ejtsd sa, *tie* hallgatni facere; de a *g* át is változik *u-vá*, p. *lov* (Gesetz), *tav* (ballgass.³⁾ A *d* jelenleg *d*-nek irva igen gyakran reducáltatik, így *fader*, *moder*, *broder*, *lader* (lässt), *beder* (bittet) mellett *fär*, *mor*, *bror*, *Iar*, *ber* fordul elő, mind a beszédben, mind az írásban. — Végre a *v* szintén gyakran válik *u-vá*, p. *svovel* (Schwefel), gyakran pedig reducáltatik, p. *har* (er hat) *haver* mellett, *give gi*, *blicher* (fit) *bli-vé* lesz.

Kérdés már most, miután Paul által a hangzatos részhangok előfordulta a németben ki van mutatva, mily alakulatokat tüntetnek fel e nyelvekben a »hangzatos spirans + *t*« ból keletkezett csoportok. Ismeretes, hogy a németben az *u.* n. *participium perfecti passivi* és az *u. n. összetett mult -ta-val* van képzve.⁴⁾ E -ta képző, mint azt Schleicher *Comp.* 224.

¹⁾ Tekintet nélkül arra, vajon az indgerman nyelvben palatalis és gutturalis állt, jelenleg a kiejtés tija a spiransoknak környezete által határozzatik meg.

²⁾ Möbius, 35.

³⁾ Möbius, 39.

⁴⁾ Möbius, 33.

⁵⁾ Az emez alakokról eddig felállított nézeteket l. Begemann *Das schwache Praeteritum* Berlin, 1873, 1—25. old. A régi tan a multidót összetétel által keletkezettnek tekinti; az összetétel a *dh* gyöknek mult idejével avagy noristjével történt, mely theoria folytán a p. p. p-t, mely egész alakulatban (a gyökében is) a multidóval teljesen megegyezik, vagy uj képzésnek kell tekintenünk, melynek az a többi indgerman nyelvben -ta képzővel alakitott multidejű igenevekkel összefüggése nincs; vagy pedig, ha elfogadjuk azt, hogy a német nyelvben előforduló ta és sa képzők identicusok, az a többi indgerman nyelvben ugyanily értelmében használt képzőkkel; akkor nem marad hátra egyéb, mint a gyök-alakulatnak egyenlőségét, mely a multidó és p. p. p. között a gyökök összegenél s a német nyelvek minden nyelkében előfordul, a véletlen resultatu-

§. maga is bevallja, csakis idők folyamában vált a p. p. p. képzőjévé, és eredetileg melléknevek, *nomina agentis* és *actionis* alkotására is használtatott;¹⁾ alkalmazása a -ta-val képezett igenévnek, mely magában semmi szenvédést nem jelent, söt csakis igenév, a mennyiben annak használtatik, és ép úgy képeztetik a gyökből közvetlenül, mint akár a -ti-vel képzett abstractumok — a mult idő kifejezésére e szerint nem szenvéd semmi nehézséget.

Mintán a nordban *dd* (*z¹ + z²*) ép úgy *dd-vé* lesz,²⁾ valamint a *z + d* (*z³ + z⁴*), a mint a német nyelvekben általában a hangzatos spiransok a geminatioban zárhanggá vál-

mának tekinteni, ami teljesen valószínűtlen; de ide járul még az is, hogy a multidó *dha*-jának, a p. p. p. -ta-jának, vagy -ta vagy -sa vagy *du* vagy *z-a* felel meg, és mégis bármely ige minden a multidóból, minden a p. p. p.-ben a négy forma között ugyanazt alkalmazza. Megfejtendő volna továbbá ami kérdés, mikép történt az, hogy oly alakokból, mint **may + ða* (avagy **magh + dha*)-ból, gót *mahto* vagy **þurj + ða* (turbh+dha)-ból, gót *þaufla* fejlődhettek. Maga Paul *Beiträge* I. 199. elismeri azt, hogy itt a *d* (=*) nem vállhatott assimilatio folytán hangtalanná; de az sem ill, hogy két spirans között a második hajlandó arra, hogy zárhanggá változzék. Paul a nordból tudhatja, hogy ép az első spirans szokott sokkal nagyobb geographicus területen zárhanggá változni, mintsem a második; de folytatolag nem lehet megnyugodni ami nézetében sem, hogy a spiransnak zárhanggá váltá ez esetben már a lautverschiebung előtt történt volna, miután még jelenleg is vannak islandi dialekták, melyek a két hangzatos spiranst egymás után ejlik, s így a föltövés, hogy a *d-t* a lautverschiebung változtatta *t-vé*, elejtendő. Természetes, hogy az így keletkezett *t*-nek kellett volna a hangzatos spiranst hangtalanná változtatnia, és így sikerül csak — két be nem bizonyítható, söt önkényes közbeneső lépésön át — a tényleges alakhoz jutni.

¹⁾ A példákat l. Schleicher *Comp.* 419. és Begemann 108. p. ind. *sthita* álló *caktá* (vermögend, mächtig), a gótból *nahts* e jeletlésben *ðoraróz* (vermögend, fähig, im Stande) *skulds*, *þaufls*; l. Begemann 105. — A -ti képző, mely rendesen *nomina actionis*-t képez, e mellett *nomina agentis*ben is fordul elő, p. tő gót *gadcahti* (Krieger) *fadí* (ür) ind. *páti*.

²⁾ Wimmer, 25. old.

³⁾ Wimmer, 27. old. »Götiskt zd motsvaras af dd. Hogy azonban a gót d z¹ ből lett, azt bizonyítja a körülékes szóknak más nyelvükkel, összehasonlítása l. nord. *hodd* Fieh III 79. v. ö. latin *custos*, *gadd* 106. v. ö. latin *hasta*, *broddr* 207. v. ö. ind. *thrsti*, *rödd* 252. v. ö. ind. *rasita* és *oddr* v. ö. ind. *vas* (schneiden, vágni). E magyarázat mellett szól a gót *mizdon* 240. *muðða* z. *mizlha* is. V. ö. Holtzmann, 113. v. ö. Ztscheft XXIII. 87.

nak (Paul, 193.) a következőkben csakis a guttural és labial spiransra végződő gyökökre lehetünk tekintettel. A szabály, mely hangzatos betűknek hangtalanokkal összeütközésénél érvényesül, az, hogy az egész csoport vagy hangzatossá, vagy hangtalanná válik.¹⁾ Hogy más nyelvből vett példával éljek, a lengyelben a *magh + t̄* (batalom) -ben az egész csoport hangtalanná válik s *moc-nak* hangzik, holott a *magh + ti* (können) infinitivusban a hangzatos réshang assimilálja az utána következő *t*-t s hangzatos csoportot nyerünk, t. i. *módz-t.*²⁾ Igy tudjuk, hogy a németben az u. n. verba praeterito-praesentia vagy perfectiva a mult időben a hangtalan csoportot kedvelik; köztük (a gót alakban idézek) *ogan* Fick III. 12. és *magon* F. III. 226., és *faurban* F. III. 131. hangzatos réshangra végződő gyökök.³⁾ Hozzájok csatlakoznak más, eredetileg *g*-re végződő igék,⁴⁾ melyek a praeessential töt *ja*-val képzik; ezek: *fugkjan* és *fugkjan*,⁵⁾ *brūkjan*,⁶⁾ *vaurk-*

¹⁾ Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 140. E szó *furchbar* szerinte majd *furzpar*, majd *furzbár*-nak ejtik. A szanszkritban általában a hangzatos zárhang változtatja át az utána következő zárhangot (*t*) hangzatossá és réshanggá, de vannak esetek, hogy a *t* assimilálja a megelőző hangzatos réshangot p. a dual. act. *dhattas* a 3 sg. med. *dhatté*-ben, mely esetekben a *dh*-nak zárhanggá vált a régi, miért is a szó elején álló réshang sokáig conserváltatott s csak később lett aspirált zárhanggá, v. ő. a 2 pl. med. *dhaddhe-t dhugdhe-v*, holott *dugdhs dhuagdhé-t* mondunk. Más példa talán a 2. sg. pf. *ātthu ah* gyökből v. ő. latin *aje, adagium, iju* de örmény *asel* Ztschoft XXIII. 392. (Fick I³ 9.) v. ő. Schmidt *Vocalissus* II. 474. — A nordra nézve Wimmer 167. oldalára és Begemannra 56. utalok, mely utóbbi az oly alakot, mint 2. sg. pf. *bast* (*binda-hoz*) *d+st*-ből magyarázza. A *z*⁷⁾ tehát a következő *s*⁸⁾ előtt *d*-vé dissimiláltatott volna ép úgy, mint az az ó-indben történik, p. 2 sg. med. *dhatsce*.

²⁾ Ebel Ztschoft XIV. 253. azt mondja: *módz dessen d̄ die Media bewahrt hat. De épon Ebel magyarázatából kitűnik az, hogy a t lett assimiliálva, világos tehát, hogy előbb hangzatossá kollett válnia,*

³⁾ *aian* vagy *aijan* Fick III. 3. hangtalan réshangra végződik.

⁴⁾ *briggan* és *bagjan* rokonai, a többi indgerman nyelvekben vagy nem léteznek, vagy ismeretlenek, miért is a szövegben ez igéket nem idézem.

⁵⁾ Fick III. 128. lat. dial. *tongēre nosse, tangitio cognitio*; osk. *tanginnd* abl. sg. sententiā.

⁶⁾ Fick III. 218, latin *fruges, fruar* v. ő. Begemann 43.

*jan.*¹⁾ Emez igék mult idei (illetőleg *ta*-val képezett személyragozott alakjai): *ohta* (csak a gótból mint verbum perfectivum, a nordban szintén hangtalan csoporttal képzett szók *ōtti* fear, *dread* *ōtask* to fear, *ōask* to dread, fear mellett) *mahta* *faurfta*, *þahta* és *þahta*, *brōhta*, *vaurhta*. Ép így képeznek emez igék a nordban, csakhogyan *ht tt-vé* válik, tehát: *mätta*, *þurfta*, *þattá*²⁾ *þotta* és *orta*. (Wimmer, 155. §. A. és B.) A többi igék a nordban a hangzatos csoportot tüntetik fel és pedig eredeti gutturalis spiransra végződnek *uggda* Fick III. 12.,³⁾ *baegda* F. 199., *beygda* F. 213., leggja *leggda* F. 262., *lengda* F. 265. — u. n. *bh* azaz labial spiransra; *kembda* Fick III. 41., *hverfda* F. 93., *deyfda* 151., *leyfda* 278., *veifda* 305.; — ellenben eredeti indgerman *k* tehát german hangtalan spiransra végződnek *hangda* 58. hékk mellett *heygda* Fick III. 77. (unter einem *haugr* d. i. Hügel begraben, — n. *hár*, gót *hauht* magas) *hyggja* *hugda* 77., *teygda* 123., *þagda* 128., thröngva *thröagda* 139., *noegda* 157., de *gnött* (-i tō Genüge, Fülle) *fylgda* 182., *fleygda* 195., *vígda* 303., *roegda* 310., *segia sagda* 316.; eredeti indgerman *p*-re tehát német hangtalan spiransra végződő gyökökből képezvék: *hafa hafda* Fick III. 63., *helfda* 94., *lifda*? 271.

Magu Begemann (65) úgy véli, hogy amaz alakok, melyek *ht* és *ft*-t tüntetnek fel, az egyes német nyelvek szétválása előtt keletkeztek s így közös ősgerman birtoknak volnának tekintendők. Ha e tant el is fogadjuk, még mindig fenmarad azon különbsége a hangtani alakulásnak, mely szerint a régi idő hangzatos réshangnak hangtalan zárhanggal találkozásánál hangtalan csoportot képzett, mik újabb időkben tehát a nord külön léte idejében hangzatos csoportot nyerünk.¹⁾

¹⁾ F. 293. *q̄z̄or* z. *varez* (wirken).

²⁾ Begemann emez alakot nem találja az irodalomban, 41. old. ***) jegyzet. Cleasby-Vigfusson szerint *þatti* előfordul 4-szer 1. sub. *þekkjá*.

³⁾ Nem pedig **uggda* 1. Cl. V. 648.

⁴⁾ Megiegyszéndő, hogy Begemann a *ja*-val képzett u. n. verba deriyata-nál a perf-ben és a p. p. p.-ben előforduló *i*-t (p. gót. *nasida*, *nasiþs*) egyenértékűnek tekinti az iel. *danūtās* latin *domitus*-ban előforduló *i*-vel, szóval pusztá köthangnak; (158.) miért is ő a *rōcid voc.*

+ *Cons.* rā végződ u. n. rövid gyököknek i umlaut nélküli képezett multideit, (151), a mennyiben ilyenek az ó-szász, angolszász és althoch-

Természletes, hogy e szerint minden szók, melyek *ht* illetőleg *ft*-t tüntetnek fel, a közös ősgerman szókincshez számitandók. Begemann e szókat *Das schwache Praeteritum der germanischen Sprachen* 46. illetőleg 51. és k. k. oldalain sorolja fel. Elutasíthatlan bizonyítéka e szók annak, hogy a

deutsch-ban előkerülnek, régebb alakulatoknak tekinti, mint az az illy-féle gyökökból rendesen i umlauttal képzett multidőket; ép így régiebbek szerinte a nem hajlított p. p. p.-nek i umlaut nélküli alakjai. Mint ismeretes a hajlított p. p. sokkal gyakrabban tünteti fel az i umlaut nélküli alakokat, Hahn's *Alt hochdeutsche Grammatik*, Prag 1875, 62. old. — A »hosszú vocalis + C« avagy »rövid voc. + C. C.«-ra végződő gyökök az i umlaut nélkül képezik a multidőt. V. 6. Schleicher *Die deutsche Sprache*, 293. A neu hochdeutsch a multidőt »p. p. p-t az u. n. hosszú gyököknél is i umlauttal képzi, és pedig azért, mivel a praesens e vocalis modificatiót tünteti fel. Úgy látszik, hogy a nyelvben azon öntudatlan nézet fejlődött ki, hogy a praeteritumnak a praesensból kell képeztetnie. (Begemann, 165.) A nordban a rövid gyökök általában umlaut nélkül képezik a multidőt s a p. p. p-t (Wimmer, 135. old.) kivéve e két igét: *selja* és *setja*: *selda* *selir*, *setta* *settr*; ez utóbbi azonban a dánban (Möbius, 106.) és svédiben *satte*-t képezi v. õ, ahd. *sazte*. A p. p. p. emez igák közül néhányánál *idr*-re is végződik. Wimmer azt mondja (§. 144. anm.), hogy az -*idr* a legrégebbi nyelv sajátja; Cleasby Vigfusson szerint főleg költői használják — azonban igen rég, sőt nemely igéknél kizárolag *dr* (-*dr* -*tr*) fordul elő.

Emez *idr*, Wimmer és Cleasby Vigfusson szerint, később átváltott *inn*-re. Begemann 115. az Eddából is idéz -*in* alakokat, és azt állítja, hogy ezek u. n. erős alakú igékre mennek vissza. S csakugyan kimutathatni ily -*inn* particípiumokat u. n. erős igéknak gyengé alakú igenevei mellett is, p. nord *hefja*, *hif*, *hafinn* és *hafitr* (Wimmer 116. old.) v. õ, gót *hefja*, *hof*, *hafans* (Fick III.² 62.) ó-szász *hebjjan* és *heffjan* *hob*, *hof*, *hnob* és *hnuf*, Schade »Altdeutsches Wörterbuch«,² Halle, 1866. — 244. mhd. *heben* és *heven*, *huop*, *gehaben*, *gehelt*! Hahn's *mhd. Gramm.*³ 107. §. — n. *skapa* és *skepja*, *skop* és *skapta* -*inn*-re végződő p. p. p-nal nem bír, *skapindr* és *skaptr* — őzenkívül *skapada*, *skapadr* v. õ, gót *gaskapjan* -*skap*, -*skapans* F. III, 331., Továbbá Schade, 520. az ahd.-ban a gyengé praet. *seajta* még ritka, mhd. *seuof* *seaf* p. p. p.: *geschaffen*, *geschleppet* — n. *seerja* *esküdni*, *sör*, *svör*, *sevarinn* és »pract. *sevari* p. p. p. *sevard* also frequently occurs in old writers, but in modern usage the strong form alone is used! Cleasby Vigfusson 610. Fick III, 562; gót. *svarau*, *svor*, *sevarans*, ó-szász *seerjan*, *swor*, ahd. *swarjan*, *swor*, *gisworan*, mhd. *geswaru* és *gesworn*. Schade, 584. — n. *fara*, *for*, *farinn*, *varid* a XV. századtól Cl. V. 143., de *ferja* óverszóra p. p. p. *fardr*, *faedr*, *ferjadr*. Wimmer, 145., v. õ, got *fara*, *for*, *farans* és *farjan*, *farida* F. III, 173.;

p. p. p. a német nyelvekben -*ta*-val lett képezve, mint ez a többi nevek (*tar-ti* -*ta*-val képzett főnevek, -*ta*-val képzett mellék-nevek) képzésénél resultáló consonans csoportokból kitűnik. — Hangzatos gutturalis (avagy palatalis) részhangra végződő gyökökből képezvék nord. *gott* ajtó, F. III. 99. *dottir* Tochter

Schade 100., mely utóbbit példánál a ja-val képzett iga transitív jelenettel bír a nordban, és a jelentés ugyanazonossága nem létezik; a *varit* pedig igen késő alak, melyet Begemann ugyan nem ismert, de melyről Cl. V. állítja, hogy a *furit*-ból (az -*ira* p. p. p. neutrum sg.-a) fejlett. — Nem kutatom, vajon *hafr* (haben), *lafrda*, *hafdr*, (v. õ, F. III. 63., Schade, 232. és pedig főleg az ó-szászt, mely a segéd igét ja-val képzi: *hebjjan*) összefügg a *hefja* igável, (A 1. sg. prae. *hef* régi iróknál a personalis és a negativ suffix előtt használtatik: *hefk* és *hefka*, Cl. V. 228. Wimmer téved (132. old.) ha állítja, hogy egy 3. sg. *hefr* előfordul. Vajon azonban »*hef*-ja praeiensból eredt, avagy erős a gyökből származik, avagy *hef* hollyébe lépett, mely mellett *hefr* is fordul elő — v. õ, 2. sg. imper. *lif* és *lif* — a jelen nyelv csak *hefr* és *hefur*-t ismer — azt itt nem akarom eldönteni), de a többi német nyelvükkel összehasonlitása a n. *hafdr* — *skaptr*, *skapidr*, *skapadr* — *sevardr* alakoknak a mellett szól, hogy csakugyan vanak a nordban -*tr* és *idr*-re végződő alakok, (v. õ, *faril* és *varil*) melyek az -*ira* alakoknál újabbak; és ha special nord térien a *sevardi* és *sevardr* csak is a régi nyelvben használtatik, és még is kétségtelen a többi német nyelvük tanúsága szerint, hogy az erős alak *avör*, *sevarin* régebb vagy legalább is egykoru, ugy Begemann azon állítása, hogy az -*inn* alakulatok a mennyiben -*idr* és -*ir* mellett fordulnak elő, elveszett erős igékre mennek vissza, nem fog többé oly vakmerőnek látszani.

Folytatálag azt völgy Begemann (116), hogy az i nélküli alakok (*dr*) régiebbek, mint az i-vel képzettek (*idr*) és pedig azért, mert 1) az i-vel képzett alakok ami 34 igénél, melyek dr mellett *idr*-t tüntetnek fel, esik is azon esetekben fordólnak elő, melyek az -*im* p. p. p. declinatiojában az i-t megörizték. Kiindulási pontuk a neutrum sg.-a szolgált volna, mely -*re*, — az -*ira* p. p. P-knál pedig *it*-re végződött; emez -*it* mellé most *idr* alakok lettek képezve, a mint a -*t* mellett dr alakok álltak. (E declinatio I. Wimmer §. 144.) — 2) az i umlaut hiánya szintén a mellett bizonyítana, hogy az i későbbi beszűrás. Itt ellenvetésül az i névtőkre lehetne utalni, melyeknek egy része az i umlautot szintén nem tünteti fel; Heyne, 305. és W. §. 41. b. és 44. — másrészről az -*igr* és -*agr* végződő adjektivek declinatiojából, W. §. 80. B. lehetne érveket pro és contra meríteni, mibe it: nem bocsátkozhatok; csak azt jegyzem meg, hogy az -*igr*-re végződő adjektivek részben *agr*-ra végződtek p. audigr gót audags, hogy a kiesett n. nyoma megnarad p. ncc. sg. t. *ildga* stark v. õ, nökken ace, sg. m. — Feltehető minden esetre, hogy az i kiesett volna minden casusban, minél tömög-

F. III. 149. *drött* f. Gefolge, Leibwache F. III. 154. *dröttinn* Fürst, König, *möttr* Macht 227, *Utr* leicht 264, *lötta* in die Höhe heben — *g-re* végződő gyökre megy vissza; (Begemann szerint *vöttr* tanu, gót. vahtvōn, Wache; a jelentések eltérése, ép úgy mint a képzők különbsége azonban ép a mellett biz-

tására csak a később előforduló *n kdr*-re lehetne utalni. Ha az u. n. hosszú gyökök a nordban feltüntetik az *i* umlautot, mik a többi német nyelvek ezt ép e gyököknél nélkülözik, épen nem volna lehetetlen, hogy az umlaut a jelen időből lépett a multba, mint ez a *nhd*-ban történt, noha az *i*-nek egykor előfordult a hosszú gyököknél épen nem bizonyít a mellett, hogy az a rövid gyököknél kiesett. Ép az, hogy a nord és a többi német nyelvek (kevés rövid igétől eltekintve, melyek a többi német nyelvekben sem bírnak i umlauttal) az *i* umlaut-ra nézve egymással ellenkezésben vannak; nézetem szerint a mellett bizonyít, hogy a *to* és *ita* alakok egyenértékűek s egymás mellett használtattak. Braune (L. C. B. 1873 — 53. sz.) azon állítása, hogy az *i*-vel képzett alak azért is eredetibb, mert a szlávban *-iti*-re végződő igék vannak, avval volna támogatandó, hogy a *-ja* igék az *i-ti* igékkel a szlávban szembe állíttatnának s összetartozásuk bizonyítattnak; attól, hogy szláv *i* nem felel meg a német *i*-nek, Schmidt *Vocalismus* I. 12. itt eltekintek; azt sem említem, hogy *ja* a gótból a szóban soha sem lesz *i-vé*, Begemann 158; hogy amaz igék, melyek a nordban a *ja-t* átvizsgák a p. p. p.-be az *i*-umlautot feltüntetik p. *farja* överföra *ferjadr*, Wimmer §. 152., holott az ugyanazon igéhez tartozó *fariadr*-ben az *i* umlaut ép oly kevssé fordul elő, mint a *fardr*-ban; hogy az *i* umlaut előfordul oly igénél is, melynél a *-ja* sem mint praesentialis, sem mint derivativ képző nem fordul elő, t. i. a praeterito-praesens *skolu* ige mulidejében *skylda* (Wimmer §. 155. de *munda*) mely alaknál a többi német nyelvek egyike sem mutat i umlautot, a mint e tünnemény a perfektiv igék multidéjében különben is általában ismeretlen, l. az alakokat Begemannnál 40. old. és k. k., v. ö. Fick III. 334. — (Nem kutatom, vajon ez *y* az *x* vagy az *o* umlautja, miután mindenki lehetséges, Wimmer §. 12., esak azt jegyzem meg, hogy esak az *o* alakok *skolu*, *monu* használtatnak a legrégebbi kéziratokban, Cl. V. 560, 439.) — 3) A mellett, hogy az *i* esak betoldás, Begemann még felhozza az evel derivált igéket (p. gót *fahan*, *pahaida*, tacére — Wimmer §. 150.) is, melyek a multidőben a képzőt a gyökhöz függesszük, mik a p. p. p.-ben *a-t* tüntetnek fel, p. *þagða* de *þagat* ritkán *þagt*, mit a későbbi beszűrásnak vél. Támaszkodik a *hafja* ige *hafdr*, *haft* p. p. p.-ára, mely mellett *hafat* az Eldában (mint Cl. V.-ból kitűnik az egész nord irodalomban, 228.) esak egyszer fordul elő. A *segja* szenge p. p. p.-je *sagðr* *sögðr* *sugt*, doubtful forms are *sagaðr*, *sagat* Cl. V. 518., miért is ez alakok nem vétethetnek figyelembe. Ezenkívül ismeretes ugyan, hogy Holtzmann szerint *altd. Gramm.* 108. a *ja* itt

nyit, hogy a két szó az illető két nyelv saját képzete, miből kitűnnék, hogy *g + t* az ősgerman idő után is adhatott *ht* combinatoriát. A gyököt: indgerman *rag1* F. III. 280.) *sútr* einig, versönh F. III. 314., *sátt* és *saett* Vertrag, Vergleich, *sótt* Krankheit Gram (325) csak a német nyelvekben előforduló gyökből, és

újabb, de a többi német nyelvekben is előfordulnak, mint *-ja* mint *ə*-vel derivált alakok, F. III. 316., a *þegja* esak a praesens pluralisában tüntet fel a nordban *-ja* alakokat, a többi német nyelvekben is az ə derivatumok szerepelnek, de az ə-szászban *ja* alaknak találunk, Fick, III. 128., mely mellett Schade 56. *þagón-t* is idéz. E példák közül tehát esak a *hafdr* nyomma, mely mellett ugyanban a *hafja* igéről nem szabad megfelejtkezniük, s így esak a verba perfectiva (Begemann, 119.) *kunna*, *unnat*, *sunat* mellett, *sunat*, *cifadr*, *cifjat* p. p. p.-ök jönenek tekintetbe, melyek kétségtelenül új képzések, v. ö. *öltr* s *mátt*, Wimmer §. 155. *kunnn* és régebbi *kuðr* adj. Cl. V. 359. Csakugyan a mint a nordban vannak erős igék, melyek mellett gyenge alakok fordulnak elő, melyeket a *-ja* derivatunokhoz szokás sorolni, p. *kefja* older form *keffja* pras., *kefr* prae., *kefði* part., *kefðnn* to dip, put under water, *kefðr* drowned Cl. V. 335. niederd. *Qyðba* beim Tritte zitternder Moor — oder durch versteckte Quellen aufgeschwemmter Grund, Weigand *Deutsches Wörterbuch*, Giessen, 1876, ámbar igen kérdéses, vajon a *ja* nem pusztta praesential képző, mi mellett *segja* és *þegja* is látszanak szólázi; (felhozhatnám még *hnyggja* stóth, Fick III. 81. *tyggja* to chew dán. *tygge* engl. to *tug* (at food) Cl. V. 646.. Wimmer 112. — *klyðja* spalten, F. III. 52. *laka* tilsluta, F. III. 274., W. 121. — és *sperna* to spurn, kick with the feet, F. III. 353., W. 111., igéket továbbá *holgja* uppblásza, *hvelfa* hvälfva és *kreppa* krympa igéket, melyek a multidő gyengén képzik de *holginn*, F. III. 208., *holgjan* és *hvelfdr*, F. III. 94., *kreppa*, Cl. III. 50.: úgy vannak erős igék, melyek kétségtelenül átlépték az *a* igékhez; először pedig felhözöm *fregna*, *frð*, *frágum*, *fréginn-t* W. 115., F. III. 189., mely már igen régen *fregndi-t* képez, Cl. V. 172. Wimmer szerint természetesen a hosszú gyökű *ja* tök szerint; a praesential *n* itt kétségtelenül bizonyítja, hogy ez új képzés; közbevetett *i* itt soha sem fordulhatott elő — később *fregnaða*; számos egyéb példa közül felelmitem *trega* bedröfva, F. III. 125. v. ö. Wimmer §. 12. ann. 3. *seima*, *ljarga*, *hjálpu* — *aka*, F. III. 8., *gaaya* F. III. 159. igéket stb. megjegyzem, hogy a *troda* (F. III. 125. treten, svéd. *träda*, dán. *traede*) erős ige Wimmerrel idézett (§. 119. 145.) gyenge alakjai *tradda* és *traddr* Cl. V.-nál 641. nem fordulnak elő. Feltelette érdekes I. Wimmer 113. *feta* to step, with the notion to find one's way in a fog or darkness *fat*, *fátua* és *fetada* vagy *fata* (v. ö. *ceitta* Wimmer 25. old.) Fick 171. v. ö. *fet* a pace, step szembefinő tehát, hogy a *fata* nem derivált képzés, egy *ja* praesens nem is létezik; de hová jutott a multidő *t-je*? nem valószínű-e, hogy itt nem is fordult elő soha

a Begemann által nem idézett *thrōtr*. Kraft, Stärke F. III. 138. — Hangzatos labial spiransra végződő gyökből erednek n. *gipf* Gabe, Geschenk F. III. 100., továbbá a Begemannál nem idézett *grōptr* Begräbniss, Grab 109., *vefr* és *veptr* Einschlagfaden, woof. Magam Begemann azon nézete ellen, hogy a

(v. ö. *valda*, *olda* és *olla*, I. Begemann, 164.) — *frelo*, *frat*, *frelofa* vagy *frata* pedere de *frētr* m. F. III. 179. — Egykor erős igéből valók az u. n. p. p. p. emez alakjai dat. sg. *lifnum* (vivo) acc. pl. *lifna* vivos, e mellett előfordul a dativ. *lifnum*, a n. participii pedig *lifat* (Cl. V. 388.) a praet. *lifda* a praesens az ével derivált igék szerint conjugáltatik, az imperativ *lif* és *lif*. A többi német nyelvek (gó. *liban*, *libaida*, ó-szász *libbian*, *libda*, ags. *lifian*, ahd. *libjan* és *lebēa* F. III. 211.) hol és hol já alakokat tüntetnek fel. Ha valaki azt állítja, hogy az -iér alakok régiebbek mint a -dr alakok, akkor az -adr alakoknak is régiebbeknek kellene lenniük a mellettük előforduló -dr alakoknál; még is kétségtelen, hogy a fensorolt esetekben a történet a dr alakok elsősége mellett szól. Ha a praet. *dugda* mellett előfordul a p. p. p. *dugat* v. ö. ahd. *tohta* angolszász *dohte* (gó. *dang*, ahd. *toukt*, *tukun*, Graff adh. *Sprachschatz* V. 369—371. szerint, Hahn ahd. *Gramm.* 73.) Begemann 60., 119. azt véli, hogy az a be van toldva, s csakúgyan csak a nordban lépett át ez ige a praesensben az é igék conjugatiójába, különben perfectivum. A *dugda* directe, a *dug* gyökből F. III. 149 lett képezve a *dugat*-ban, az a ép oly beszürás mint a többi perfectiv igéknél p. *uunt* és *uunal*, és ép így nord. új képzésnek tekintendő a 3. sg. perf. reflexivi *ðadisk* Cl. V. 469. (ogada Begemann-nál 42. old. g-vel már nem fordul elő). — Végre előfordul egy a góiban reduplicáló ige n. *hang*, *hékk* (F. III. 58. gó. *hahen*, *haikuh*) *héngum*, *hangiuu*, mely a praesenszt mindig az é igék szerint képzi *hangi*, Wimmer 122. némelykor régi íróknál *hangdi* which form is still heard about Reykjavík Cl. V. 238. — Az a betoldása mellett még az is szólann, hogy a gó. *ai*-nak a praesens indic. sg.-ában emez igéknél i felel meg, hogy az erős igék optativusában általában gó. *ai* helyébe i lép, az *ai*-nek (érts hosszú é-t) a-vá válta pedig a nordban különben sem fordul elő. (Arra nézve, hogy a nord némelykor de csak e, h, r előtt gó. *ai* helyett á-t tüntet fel, I. Holtzmann 85, Schmidt *Ily. Vocal.* II. 406. *)).

Még emez igére *kappa* akarok utalni, mely a nordban a praesensben úgy conjugáltatik, mint *raki* (III. osztály, Wimmer §. 151. b) de a multban *keyptat* képez umlauttal, p. p. p.: *keyptr*. Megjegyzendő, hogy a III. osztályhoz csak emez egyetlen ige tartozik, melynek gyökében diphthong fordul elő; hogy a többi német nyelvnek -ja praesenszt is ismernek, p. ags. *cedjan*, ófr. *kápja*. A multidő s p. p. p. egyáltalán minden -i és -ir végződik d vagy þ-nek nincs nyoma. A p. p. p. nézetem szerint ita-val lett képezve, ép így a multidő is egy -ita-val

ht és *ft* combinatio régibb fejlemény s általános német, míg a hangzatos consonans csoport ($\gamma\delta$, $\beta\theta$) későbbi fejlemény, mely az egyes nyelvek keretén belül jött volna létre kapcsolatban a már felhozott n. *vátrr* fónévhez — megjegyzem a következőket. Ha a lengyelben *módz* Macht *moc* könen mellett for dul elő, ám bár mindenkor *gh* + *t*-re megy vissza, F. II. 429. — és tekintettel eme szóknak előfordultára a szláv nyelvek minden-

képzett névtő conjugatiójánál nem egyéb. Nem kutatom, vajon a gó. *kaupjan* a *kaipa*-val összefügg (Grimm *Rechtsaltertümer* 606.), de felhozom a p. p. p.-jét *kaupatidu* a multidő *kaupasta* mellett, mely utóbbi alak *s + d* (= *z*) sebogy sem fejlődhetett volna.

Ujabb Begemann nézetét a verba perfectiva multidéjének képzésére Windisch is elfogadta, (J. Kuhn *Beiträge* VIII. 456), ellenben a *sokida*-t a *dha* igével tekinti összetettnek. Szerinte tehát a németben -ta perfectum (mint az az irban is előkerül) és azonkívül -da perfectum léteznék; a -da perfectum conjugatióját a -ta is követte volna. Elismérem magam is, hogy a gó. *-dedum* 1. sg. pl. sat. személyragok alkattani szempontból a Begemann theoria mellett nehézséget okoznak; de miután ez alakok csak a góthban fordulnak elő, hajlandó vagyok ezekben egy gó. specialitást felismerni, mely még megoldva nincs, egyáttal megjegyezvén, hogy azt is valószínűtlennek tartom, hogy a sg. személyragai az aoristhez tartozzanak míg a plural egy *dad*-nak perf.-a volna v. ö. Scherer G. D. S. 200. v. ö. *deduu* #*daidan*-ból *Beiträge* VIII. 460. Ebellel szemben arra utalok, hogy valószínűtlen az, hogy a nord. *sóttia* s gó. *sokida* az ó-szász *dohta* és nord *dugda* két külön képzést tüntetne fel, s a lengyel *módz*-ra emlékeztetek *moc* (hatalom) mellett, míg a többi szláv nyelvnek a *posset* és a *poteslas*-t hangsúlyos csoporttal képzik, továbbá az újpersa *duktur*-ra z. *dughdar* mellett.

Még mielőtt e hosszadalmas jegyzetet befejezném, fel kell hoznom, hogy Begemann *Zur Bedeutung des schwachen praeteritums der germanischen Sprachen*, Berlin, 1874. című munkája utolsó fejezetében — magam nem bírom — kimutatta azt, hogy a -ta névtő az újabb eran nyelvekben is conjugáltatik, p. huzv. *burt* = latus de tuli is v. ö. ó-ir. *burt* = tuli. — Arról, hogy a -ta képző eredetileg nem szolgált a praesens thema képzésére, értekezett Bragmann *Zur Geschichte der Praesensstamm bildender Suffixe*. Curtius *Sprache. Abhandlungen* Leipzig, 1874. p. gó. *skeljan*, *skoh* skr. *ksatr* 167. old. v. ö. *lidjan*, *bab* 163. old. — Különben már Begemann is bizonyította, hogy névtők directe mult időnek használtattak, 162. old. p. ahd. *dursta* szomjaztam, ahd. *durst* gó. *baurstei* szomj mellett; az ige a góiban *baurjan*; később telen, hogy az ó-szász *thursta* régibb mint *thurstida*, ép így régibb alak a mhd. *durste* impf. *dürste* praes. mellett, mint az újnemű *dürste*, mely a praesensből lett képezve.

egyikében épen nem állíthatni, hogy a módz újabb képzés és pedig annál kevesebb, mivel a fönév *mahts* a német nyelvben is található; úgy a hangtalan és hangzatos csoportoknak egymás mellett előfordultából a németben, sem meríthetünk indokot azon következetesre, hogy eme combinatiók csak régibb időben keletkezhetett. Az eredmény, melyhez jutunk, ha a *ht*, *ft* csoportokat régiebbeknek fogadjuk el, valóban meglepők; így a n. *dugða*¹⁾ új képzés volna, mig az angolszász *dohte* és ahd. *tohta* régi, — ha ezt átvizsgszük az eran térré, a z. *dughða* *Tochter*, új alak, holott az új persa *dukhtar* régi; a n. *sóttá*, *sóttor* perf. és p. p. p. *soekja*-hoz régi képzés az indgerman **sug-*ból, F. III. 314, holott a gót. *sokida* új, ép úgy mint a nord nyelv összes többi *k*-ra végződő gyökeinek perfectumai és p. p. p.-ai.²⁾ Ismeretes, hogy csak a nordban fordul elő a **knega* ige (az infinitiv nem fordul elő) mint verbum perfektivum, mégis a mult időben nem csak *knáddi* de *knátti* is fordul elő, F. III. 41., Cl. V. 345. De ha concedáljuk is, hogy a hangtalan csoport a hangzatosnál régibb; még mindig épségen marad azon téTEL, hogy a nordban egy bizonyos időtől kezdve a szóképzés terén a hangzatos réshang gyözedelmeskedett a hangtalan hang felett.³⁾ Azt lehetne folytatolag

¹⁾ A fönév n. *dygð*, svéd *dyggd*, dán. *dyd*, a többi német nyelvben is megörizte a g-t. Cl. V. 110, Schade 613, Weigand II. 943, F. III. 149., ófrics. *duged* ahd. *duged* (az e némi) ags., *dugaz* és *dugod*. E -ti-vel képzett nönenmű fönév e szerint daczára annak, hogy előfordul a különféle német nyelvben, szintén új képzés volna; holott épen a *dyggd* bizonyít a *dugða* régisége mellett.

²⁾ Begemann (60) a nordi alak régiség mellett ó-szász *sóhta* ags., sókte ófrics, sóchte-re hívatközök. Ennéz alak a gót. *sakan*, *sók*; *sakans* streiten, zanken-hoz ép oly viszonyban van mint a gót. *ohtu* (*ogau* sich fürchten verb, perfectivum, nord *wygga uggti* Cl. V. 648: to fear suspect, óask óaðisk Cl. V. 469, to dread, fear) az *unaganda* p. præs. aet.-hez egy más-hol nem használt **agan* igéből. Mindenesetre bizonyos, hogy a *k*-nak (indgerman *g*) a *t* előtt kellett állania, hogy *h-vá* váljék; a gót *sokida* tehát csak is parallel képzemény, és épen nem tékinthetők a gót i-vel képzett alakok a többi nyelvnek i nélküli alakjainak szükségesképi előzői.

³⁾ Történt ez pedig nem csak a szóban, de az összetételeben s a mondataban is. Igy azt mondjuk (Cl. V. 729): *Vaftrúdnir* e helyett *Vaf fráðair* the mighty in riddles, the name of a giant (v. õ. *þrúðigr*

kérdezni, vajon a hangtalan réshangokból fejlődhettek-e hangzatos, s miily körülmenyek között volt-e az ékezet befolyással a -ta képzőnek hangzatossá váltára, mint azt Verner állítja¹⁾; Zschrft XXIII., 123. ? mi volt az ugynevezett

doughty) *hugdekkir* e helyett *hugþekkr* endeared to one, after one²⁾ heart (v. õ. *þekkr* gratus, acceptus; ahd. *dechi* lieb wert, F. III. 128.) — ej *þá* (si tu) *eh* dú-nak (előbb tehát es dú-nak), ejtetik. Cl. V. 49). A mellett hogy a *þu* initialis eredetileg csakugyan hangtalan réshang volt, bizonyít a modern neorei diákvet és a többi német nyelv F. III., 134. — A *þi*-nak megelőző szókhöz hozzá olvadásáról, a initialisának ahhoz képest való változásáról, l. Wimmer §. 26. b).

¹⁾ Az indiben »a hangzatos réshang + t vagy ih« (mint kimutatottam e ih akkor még t volt) félé combinatióból keletkezett *gth*, *dth*, *bdh* csoportoknál a t (illetőleg ih) rendesen szézzett szótag előtt áll; így a 2 dual. -*thas* a 2. pl. -*tha* a med. 2. sg. -*thas* személyragai, a p. p. -*ta* képzője előtt, a *teñ*, *teyga* és *tei*-re végződő absolutivákban. Delbrück *Das ultimative Verbum*, 228, és a -ti képző előtt. (Hogy a -ti-vel képzett alakok csaknem minden oxyton voltak, kitűnik abból, hogy a Vedában kirté, itt, pakti, sat. még oxyton, holott később paroxyton I. Zschrft XXIII., 124). — Ellenben hangtalan a 3 sg. -ti személyraga, továbbá az infinitiv -*tave*, -*tos* és -*tum*-mal képzett alakjaiban. Mint az infinitivnek a három képzője, mint *tavai* előtt a gyűs-hangemelt alakban jelentkezik, mi a mellel látszik tanúsodni. Hogy régóta magán viselte az ékezetet. Mégis lehetséges, hogy a -*tave*, -*tos* és -*tum* is meg voltak ékezve. Felőltő ugyanis, hogy a *tavai*-val képezett infinitivknél p. *étavai*, minden gyökön, mint a képzőn is van ékezet. Delbrück 224. Mielőn már most a gyökön, mint a képzőn is van ékezet, Delbrück 224. Mielőn már most a -tavai-, -tavai-, -tavai-, -tos képzők ily tünnék fel, mint egy **tu*-nak ese-tei: nincs kizáryva anna lehetőség, hogy a **tu* casusával képezett infinitiv alakok mindegyike (nemesek a *tavai*-ra végződő) kezdetben két ékezetet viselt, — hogy a gyök és képző esakis később a *gh+i*, *hh+i*, *ih+i* esetpolit hangzatosi válta után képezték szorosabb egységet, vonattak egy ékezet alá. Fejtéve már most, hogy -u tővel van dolgunk, azon kérdés merül fel, hol viselik az oxyton a tök az ékezetet? Mire azt feleljük, hogy az illetőleg -u-nak hangemelt volt (p. *agude*, paracége-ból kiderül, hogy a hangsúly a gyök utáni szótagon nyugodott, mi mellett a -*táye* és -*áye* infinitivek is tanúsodnak, Delbrück, 224 és 225). De tegyük, hogy e feltévésem a **ta*-ból képzett infinitivek képzőinek hangsúlyozott voltáról el nem fogadtainék: még akkor is, mint emez infinitiv alakokat illetőleg, (18 infinitiv alak között számuk nem több a 4-nél) mint a 3 sg. -ti ragával szemben a többégre hívatközhabnám, mely a minoritásnak is mérvül szolgált; mihez járul, hogy a *dh*-val kezdődő személyragok, a *hh*-val kezdődő esetragok folytan is sokhangzatos zárhang + hangzatos réshang-félé csoport létesült kez-

lautverschiebung, mely az indgerman hangtalan zárlango-kat ugylátszik először csakis hangtalan réshangokká változ-tatta; nem szolgáltak-e eme tüneménynek kiindulási pontjául egyes esetek, melyekben a spirans talán per assimilationem keletkezett, (mint ez a p. p. p.-knél, a mennyiben hangzatos réshangra végződő gyökükkel képezettek, lehetséges)? Mind-eme megoldatlan kérdésekkel szemben, a nordban előforduló tényleges alakokhoz fordulok, melyek terén a megelőző betűnek befolyása a következőre senki által kétségbe nem vonható. — Ha a *γθ βθ* (*gð* és *fð*) csoportoknál ezek szerint kérdéses lehet, vajon a dentalis hangzatos spirans létrejöttét a megelőző hangzatos spiransnak köszöní; az hogy conservatioja csak is ennek rovására esik, a nord nyelv bármely ismerői előtt a vita tárgyát nem képezheti.

Az *fð gð* csoportokban hajdan két hangzatos spiranst ejtettek egymás után. Az *fð*-re vonatkozólag ezt az írás kétégen fölül helyezi, de ép ugy volt ez a *gð*-nél; (v. ö. azt, mit fennebb a *g* spirantikus volta mellett felhoztunk), tanúskodik e mellett a mai kiejtés is. Míg ugyanis Island keleti részében a nép még mai nap is két hangzatos réshangot ejt a *gð* csoportnál¹⁾, addig a Snæfells Sýsla nevű félszigeten sokan a *g*-t ejtik réshangnak, melyet *d* zárhang követ, (és ugyanezt fogjuk látni a zendben) míg Island legnagyobb részében a *g* zárhangot a *d* réshang követi²⁾; (ép így változtatta meg az ind a két hangzatos réshangból álló csoportot) beáll pedig e

detiol fogva, melyek analogiáját az itt tárgyalt eredetileg *t*-re végződő kombinációk is követték.

¹⁾ Cl. V. 186 in the east of Iceland people say *sag vi lregða*, pro-nouncing *gð* both soft; this is no doubt, the best pronunciation, and accords well with the modern English *said*, *laid*, and the like.

²⁾ A »zárhang + réshang« kiejtés a hangzatos kombinációban e szerint a legkedveltebb. A *d* csakis *f*, *g* és *r* után maradt meg a nordban, különben pedig *d*-vé vagy *t*-vé lón; — így *t* és *n* után, ha hosszu vocalis előzte meg *d*, később *t* áll; eellenben ha rövid vocalis előzi meg hajdan *d*, később *d* állott; a *d* jellemz az *t* és *n*-re végződő verba perfectivast is. — Ha később az *lg* és *ng*-re végződő gyököknel *d* iratik *p*, *fylgði*, (*fylgja* folgen, begleiten igéhez F. III, 182. Wimmer *Fornnordisk Formlära* §. 21., 2.) oka abban rejlik, hogy két consonans között a *g* nem ejtett ki, Cl. V. 186.

változás nemcsak a szóban, de az összetételeben s a mondataban is, így *ef þú* (si tu) *eb ðu*-nak lesz kiejtve, (Cl. V. 49) ép ugy, mint *hafði* közönségesen *habði*-nek lesz ejtve, noha Island nyugati részében kevesen *hadrn-t* (réshang+zárhang) ejtenek. Igy tehát a nordban a »hangzatos réshang + eredeti indgerman hangtalan zárhang« melyből német téren hangtalan réshang lett, »zárhang + réshang«-féle, hangzatos csoportba alakult át. Ellenkezőleg az indgerman mediák, melyek helyébe *k*, *p*, *t*, lépett, az utánok következő — német téren fejlett hangtalan réshangot (eredeti indgerman hangtalan zárhangból) átváltoztatták zárhanggá, maga a hangtalan combinatio pedig jelenleg »réshangot + zárhangot« tartalmaz;

tehát *gð* és *bð*

de *yt* és *þt*

mivel az islandi a spiráusokat már most *t* előtt is hangzato-soknak ejti³⁾.

¹⁾ Begemann 151*) azon nézetöt fejezi ki, hogy a *kt* csoport a *kt* csoportnál régibb; íly alakok mellett mint *rakta* (nord. rekja F. III., 249, entfalten, entwickeln, erklären), *dýpt* (got. dýpija engl. depth, F. III., 150: *rakfi*, *dýpp* csak kivételesek volvának, s a *t*-nek hason alakban elterjedtségeből magyarázandók. De Wimmer állítását, hogy a régibb kéziratok általában *k* és *p* után *t*-t írtak megerősíti Cl. V. 93. Igaz, hogy a *d* csak is a 12 századnak vége felé lett az angel-szászból átveve, és a 14 század előig *b* és *d* vegyesen használtattak, némely kéziratok pedig általán még *þ*-t használtak, miért is maga Cl. V. beisméri, hogy az islandiak vagy *dýpt* vagy *dýpp*-t ejtettek; — de azért a réshanguak a zárhang előtti prioritással mégis csak constatálva van. Csak hangzatos volta marad kérés. De föltéve, hogy annak ejtették; bizonyos hogy ez más szók analogiájára történt, tehát: *dýpp* itt-ott *dýfd*, mert engl. theft, Diebstahl, F. III., 133, *feigð*, ags. *fagð*, bevorstebender Tod, F. III., 169 sat. De csakhamar a *k* és *p* után *t*-t ejtettek, az *s* után pedig a *t* nem is változott volt *þ*-vé (de a runákban előfordul *raisþi*, nord. *reista* n. *reisa* aufrichte, aufbauen, F. III., 245). E csoportokban (*k* és *p*) azonban a *k* és *p* csakhamar réshanggá vált, mely később hangzatossá is lón, Cl. V. 94. A régi *kt*-nek *tt*-vé vált, valamint az, hogy *ft* tényleg előfordul az írásban; nem engedi, hogy Cleasby Vigfusson nézetéhez csatlakozzam, mely szerint »*pt* and *kt* are only addressed to the eye; « ha csak úgy nem értem, hogy e látszat csak idők folytán állt be. Mi több a 137. lapon azt állítja Cl. V., hogy a »*pt* is against the sense and etymology and is an imitation of Latin MSS.« Az e helyen idézett példák-

A mint a nordban a hangzatos réshang hátraható assimilációja folytán a mult idő és p. p. p.-jének *t*-je, mint hangzatos réshang jelentkezik, míg a hangtalan *k*, *t*, *p* és *s* után *t* áll¹⁾, ép azt találjuk a többi német nyelvben p. ószász²⁾ *habda* és *lagda* de *wahta latta*, angolszász³⁾ *hafde* és *lidge* de *veakte* és ép ugy volt az az ónémethen⁴⁾ is, ám bár a d már sokkal ritkább.

ban a nordban *pt* áll szemben a norweg kéziratokban szokásos *f*-vel, és ez utóbbihoz csatlakoznak az újabb nord és kezdettől fogva a többi német nyelv, p. *opti* after, F. III., 19, *opt* oft 34, *heipt* bittrer Hass 56, *haptr* got, hafts behaftet 63, *kraptr* Kraft 49, *thopto* Runderbank ahd. dofta 137, *thrapt* ags. thrafft Geschwätz 139, *dupt* mhd. duft 150, *nipt* a female relation, sister 165, *lopt* Luft 277, *skapt* Schafft 331, *scipta* heftig bewegen, engl. swift 366, *gipta* to give a woman in marriage v. ö. — Ép így van ez a zendben is, hol a latin kéziratok befolyása ki van zárva; így azt mondjuk *qapta*, *gerepta*, ind *Vṣrap*. F. I., 257, z. *Vṣara*, F. I., 74 — a kéziratokban itt-ott előfordul *gerepta*. Spiegel Grammatik der althabsrischen Sprache §. 70., 1.) 67 old. — míg az uppersa csak *khusta*, *glvīta*-t ismer. Spiegel a Beiträge zur vgl. Sprachforschung IV. kötetében, 459 old. — Megfordítva *pt* helyett igen ritkán *bez*, *schlagen*, *erschlagen*, mhd. treffen, F. III., 153; — *kegfti*, *keppti* 1 sg. perf. ind. helyett, *kanpa* igéhez, de I. C. V. 333, és Wimmer, §. 151. b). — A mellett, hogy a *pt* kombinációban a nordi csakugyan valaha *p-t* ejtett, felhözhatnám még a nordban előforduló *kt*-ket, szemhogy az *f* + előtt is *p*-vé válthatik, p. nord. *ups* engl. caves Dachrimme mond Heyne Laut- & Flexionslehre 2147); — ép így válthatik *h* + előtt *k-v* p. össz Achsel, F. III., 11, össz Achsel 12. *uxi*, *oxi* Ochs 32, épugy, mint a nhd. kiejtésben Zechrif, XIII., 257. — Arra vonatkozólag, hogy *a pt* lépett az *ft* helyére, és alig lehet a *pt* conserválásáról szó 1. a zendre nézve értékzésemet a lágy aspiraták kiejtéséről a zeolben 15 old. a nordra nézve *gipt* F. III., 100, *gröpt* 109, *veptr* 289-en kívül *dlpt*, *dlft*-ra utalok F. III., 28, ahd. albiz, ószláv lebedi, latin. *albus*, numbr. alfu, F. II., 27.

¹⁾ Példákat, hogy *s* és *t* hangtalanítólag hat az utána következő *g-re* is I. Wimmer, §. 21., 5) b. p. *kratki* livad helst, quodque, noha e szócska különben általán *gl-*nek ejtetiük Cl. V. 192. — §. 80. B. *máttkic* nom. pl. m. *máttigr* mächtig-hez.

²⁾ A példákat Begemannnal, 120 old.

³⁾ Begemann, 125.

⁴⁾ Begemann, 131, Isidorból közli *chihordu*, *scoldie*-t a színes

Még felemlitem, hogy »a részhang + zárhang« helyébe a görögben is zárhang + réshang lépett e szóban: *βιτθόντος περίσημον* Hesych. (dialect. a *νοτόν* helyett¹⁾ *βιτθόντος πλήθος* Hesych. *βνοτόν* helyett *βνέων* βίνε stopfen igéhez, gyök *βνε* Kühner Grammatik der griechischen Sprache Hannover, 1869. 789 old. — Közölve Curtius Studien IV., 202 old. — (v. ö. *ἴτθει* Hesych. *ζαθίσαι* Mor. Schmidt szerint azonban *ζαθησθαι*, mely esetben *t* a előtt finalis *s*-ból keletkezett²⁾). F. I., 26 ind. *āste* 3 sg. med. Ép így jött létre az indben: *dhangdhe, vatsyāmi* *✓ ḫang* és *✓ vas*-ból.) — Különben a »zárhang + réshanguak« átváltozása sem volt a görögben ismeretlen, így a ζ helyébe *οδ* lépett Kühner 128, e szóban *μαζός* Hom. Brustwarze, mely mellett *μασδός* *μασδός* és *μαστός* fordul elő, ha csak nem viszszük vissza a *μαζός*-t **madja*-ra, a többi alakokat pedig **madta*-ra, mint Fick II., 182. teszi; de kétségtelen a *οδ*-nak föllépte ζ helyett a lesbosi dialectben, I. Kühner 129. — Épugy tudjuk, hogy az u. n. ószláv, szemben a többi szláv nyelvkel »zárhang + réshang« helyébe »réshang + zárhangot« léptetett: *st* és *zd*-t. Schleicher Comp. §. 182. 4. Zschrft XIV. 253. Miklosich Vgl. Grammatik der slavischen Sprachen I. Wien, 1852, 184. old. p. orosz *noč*, szerb *noć*, lengyel *noc*, de ószláv *noštī*.

Visszatérök az ó-indre. Ez értekezésben I., 3 alatt felállított possibilitások között, melyeket a *dugh+ta* átváltozásában *dugdhá-vá*

netán követett, azt fogadom el, hogy a »zárhang + réshang« combinatio, melyhez a szanszkrit hangzatos réshangnak hangtalan zárhanggal s pedig *t* veli találkozásánál jutott, »réshang + réshangra« megy vissza³⁾ Vélem pedig ezt, mert 1.

i-vel képzett perfect alakot rövid gyökből: *chiframida* stb.; továbbá Notkerból (a 140 oldalon) *sciendia* utána; ez utóbbinál a *d*: *m* és *n* után fordul elő.

¹⁾ iúv ind. uṣṇa, ustus, F. I., 35, II., 37.

²⁾ I. Curtius Das Verbum der griechischen Sprache, I., 102. (Leipzig, 1873.).

³⁾ A szövegben felhozott okokon kívül, melyek csak azt mutatják, hogy az ind »zárhang + réshang« combinatio a »réshang + réshang«-ból fejlett; török érv, mely a »réshang + t« »réshang +

ugyanazon folyam észlelhető a hangzatos zárhangnak *t*-vel kombinációjánál a nordban is. 2. Ide járul, hogy a gyök initialisának kora átváltozta zárhanggá csak is abban leír magyarázatát, hogy a gyök finalis betűje réshang maradt. A *yt*-nek illetőleg *δt*, *βt*-nek, a *γθ*, *δθ*, *βθ* közvetítő lépcson keresztül átváltozta tehát sokkal valószínűbb¹⁾, mint a mondott csoportoknak e közvetítő lépcső nélküli átváltozása *gδ*, *dθ*, *bθ*-vé. 3. Még maga Vararuči, midőn a *v*-nek a zárhangokkal való combinációjáról szól a prákritban III., 3 alatt²⁾, e példákat hozza fel: *loddhao*, *pikkam* — *lubdhaka*³⁾, *pakva*⁴⁾ helyett. A labial réshang, mint tudjuk késő időkig megtartotta kiejtését, s India keleti részében még most sem vált aspirált zárhanggá; Beames *A comparative Grammar of the modern Aryan Languages* Vol. I., 264. (London, 1872.), s így történt, hogy Vararuči a »réshang + réshang«-ból keletkezett combinációt »réshang + aspirált zárhanggal« ejtette, körülbelül ép ugy mint Island nyugati részében *vd*-nek ejtik a

*s**-vé való átváltozása mellett szól. Ez pedig azon tény, hogy a tehet átváltoztatta zárhanggá p. *Vāsh*, *xeśθu*-ban — épügy hatott már a hangzatos spirans az utána következő *t*-re. Tehát csak spiransok gyakoroltak előrehalászott assimilationális befolyást, a monyenyiben az utánok következő zárhangot homogenné változtatták; különben a képző *t*-je változtatta át a hangzatos zárhangot hangtalaná, tehát hasonló intenzitásúvá, a nyelvtörténet további folyamában pedig homorganná.

¹⁾ Hogy két spirans összeütközénél az első válik zárhanggá p. *dhugdhee* 2. pl. med. az ismeretes. E változása finalis spiransnak következő spirans előtt réshanggá — régibb, mint az initialis spirans zárhanggá válta a két aspiratát tartalmazó gyökökben; miért is az initialis ily alakokban, mint *dhugdhee* — (természetes, hogy későbbi időben) — aspirált zárhanggá lett.

²⁾ Beames, 284, 318.

³⁾ *lubdhaka* és *lubdhā* vadász, *Vāsh*, ein heftiges Verlangen empfinden, auss der geordneten Ruhe kommen; *lubdhā* ein Verlangen, empfindend, gierig, habösüchtig, B. & R. F. I., 414. Ijubū got. iuhs, latin iubet.

⁴⁾ *nēsas*, praecoquus fröhlich, F. I., 133.

különben rendesen *bt*-nek ejtett *fd*-vel írt combinációt. 4. További bizonyíték a zend.

A hangzatos réshangnak *t*-vel való hangtalan combinációjától p. z. *bačta*, z. *gerepta*, újpersa *girifta*, újp. *duktar* itt eltekintek. Igaz ugyan, hogy a zendben két hangzatos spirans egymást követheti, (*γθ*, *γζ*, *δθ*, *βθ* Spiegel, *Grammatik der altbactrischen Sprache*, §. 75.), de általában a két réshang másodika zárhanggá lesz; tehát ép ellenkezőleg mint az indben, hol az összeütközö réshangok eljárat éri e változás. Ha már most oly esetekben, hol »hangzatos spirans + *t**-nek kellett eredetileg állania, az ind »zárhang + *z⁴-t*« a zendben »réshang + *d-t*« tüntet fel a tényleges alakokban, úgy műltán azt véljük, hogy e két eltérő alak egy közös átmeneti lépcésből t. i. »hangzatos réshang + hangzatos réshangból« fejlődött. Ez okoskodásunk a két nyelv szoros rokonsága által is nyer támaszt, a mennyiben ez, a hangtani alakulatok folytatónak különbsége dacára, azok eredeti egységes voltát mintegy postulálja.

Elvitáthatatlan a két spirans másodikának zárhanggá válta, mint amaz esetekben, hol redukált *u* vocalissal van dolgunk, mely valaha szótagot képzett, később pedig spiranssá vált p. e szókban *zbaya* ind. *✓ h̄va γpēñca*¹⁾, továbbá e szókban *zbar* ind. *✓ h̄var*, *viçpa* ind. *viçva*²⁾ stb., melyekben a *v* egykor vocalicus természetét a metrika segélyével a szöveg csekély terjedelme folytán nem lehetett megállapítani, de azért az indgerman *v*-nek emez egykor értéke általán ki van derítve, spiranticus volta pedig kétségen fülli.

De ép ugy mint a *z + v* csoport-nál, (melyben a két hangzatos spirans másodika átváltozott zárhanggá), történt hogy egyéb csoportoknál is, bármely organum spiransai kerültek is össze. Ha p. e tőböl z. *vīc*³⁾ abl. pl.-t képezünk e raggal -*bhyas* **vīžbyōt* nyerünk⁴⁾, mi epenthesissel a tényleges

¹⁾ Mayr *Resultate der Silbenzählung aus den vier ersten gathik*, Wien, 1871., 6 és 32 old.

²⁾ e *γ* után *p-v* lesz Schleicher Comp. §. 126., 193 old.

³⁾ F. I., 429, z. *vīc* Haus, Clan. — ind. *vīc* id. és a házhoz tartozó — szláv *vīsi*, *vīcū*.

⁴⁾ Spiegel §. 78. A zendnek előszeretete a »réshang + zár-

alakot *vízibyō-t* adja, az indben¹⁾ ellenkezőleg *szárhang + réshanggú* válik a két spiransból álló csoport p. instr. pl. *vībhīs*, ép így a loc. pl.-ban *vīṣu*²⁾. Emez alakban *gerezdūm* a 2 pl. imp. med. *-dhvam* személyragának *dh*-ja *d*-vé lett, holott a gyök spiranssa változatlan maradt³⁾, — *āṣdyai* akár tartozék e gyökhöz *aṣ*⁴⁾, mint Jolly állítja, akár e gyökhöz *agh* hová Fick sorolja⁵⁾; *dazdyai* inf. *dā* és *dhā* gyökhöz⁶⁾;

hang-féle csoport-alakuláshoz, kitűnik abból is, hogy a *szárhang + réshang* helyébe szereti léptetni, p. z. *t̄bis de daibīś* gyülölni, ind. *drīś, ḥ̄b̄vāas̄θ̄m̄*, F. I., 110, — z. *oṭ̄ista* olme Groß, ind. *deiṣta* verbaszt, feindlich, F. I., 349, — dat. dual. z. *bren̄hyām* személők. maced. *āṣḡn̄t̄s̄*, *anuvaṭ̄yā* Schleicher *Comp.*, §. 133., 183 old. *hadhbīs* instr. pl. a part. prae. act. *haṇt̄* (ind. *sant̄*-ból *Vāṇi* — A t spiranticus természetét L. 1876-ban megjelent értekezésében, 15 old.) jegyzet.

¹⁾ Emez alakról *mīdhīcōṣe* p. p. act. *Vāṇi*-ból, alább L. Fick, I., 178.

²⁾ M. Müller *Sanskrit Grammatik*, §. 174, 3. Emez alak különben új képzés; a Rg. Vedában csak a régebbi alak *vīṣu* fordul elő.

³⁾ Justi *gorez* ergreifen gyököt állít fel *Handbuch der Zend-sprache*, Leipzig, 1864, 102. — Ha a jelentés helyes inkább *goredb* lett volna felállítandó l. az ind. *Vāṇi*-t, F. I., 274 alatt, noha a zendben a *dh* *z*-vé vált előfordul p. *guṇ*, ind. *gadh*, F. I., 315, épügy a *z* *dh*-vált a zendp. Gl. *dhādhanha* (the backside) szavában z. *za-**danh*, F. I., 264, ind. *had* *Zīṣ̄*. Jolly a Kuhn-féle *Beiträge*, VII., 422 oldalán e szót *vénekelni*-vel fordítja. Nem akarok itt azon kérdés taglalásába bocsátkozní vajon előfordul-e a zendben egy *zdēm*-félél személyraga a 2 pl. med.-ának vagy sem, hanem csak azt jegyzem meg, hogy egy eredeti **dhvam* személyrag szintén bizonyít általáson mellett, hogy két spirans között a második a zendben zárhanggá válik, v. b. görög *οὐτε*.

⁴⁾ ind. *Vāṇi*, F. I., 4.

⁵⁾ F. I., 210, z. *az̄da* begéhirt, ind. *ihate* 3. sg. med. sikh bestreben, beghren, v. ö. *Zschrif.*, XXIII., 394.

⁶⁾ Az első esetben t. i. *Vāṇi*-ból, bizonyítéka annak, hogy a zend *szárhang + réshang* helyébe *részhang + zárhangot* szeret léptetni, v. ö. *dazdi* 2. sg. imper. act. Schleicher *Comp.* §. 139., 3. — Csak az utóbbi eset, melyben *dh* + *dh*: *zd*-vé válik, t. i. **dadh + dhvam* tartozik ide. Igaza van-e Jollynak, ha *Beiträge*, VII., 437 és *Infinitiv* 87 azt állítja, hogy *bázdyai* infinitiv alakban a képző *-ṣdyai* volna s megfelelné a görög **θac*-nak, azt itt nem tárgyalom. A nyi

*mazdāo*¹⁾ Ahurô-mazdâo isten, (ópersa *auramazdā*). Ide tartoznék Hübschmann magyarázata szerint e szó *nazda* is²⁾, ha pedig *nah* + *ta*-ból keletkezett, a következő szók sorába volna fölveendő, melyekben a gyöknek hangszeres réshangu finalise a hangtalan zárhangu *t*-vel ütközött össze.

Még felhozandó két szó, melynél azonban annak eldönthése, vajon az első spirans csakugyan hangtalan volt-e, mint Fick véli vagy pedig nem, bajos. Ezek *mīḍla*³⁾ Lohn *μισθός*, mīzda, got. mīzdōn ags. meord F. I., 178, 726, III⁴⁾, 240; v. ö. ind. *mīḍha* Kampf, *Wettkampf ursprünglich wohl Kampfpreis*⁵⁾. (Grassmann *Wb. zum Rg. Veda* Leipzig, 1873, ki azonban *Vāṇi*-ból vezeti le); — *myazda*⁶⁾ Opferleisch? Hangtalan az első spirans ez alakokban *marčdā* megbecsá-

bizonyos, hogy a *-aṣṭai*-nak *ṣdyai*-vált szintén a mellett bizonyítana, hogy a zendben két spirans között a második zárhanggá válik; *marčdyai* és *haptaṣdyai*-ra, mit Jolly szintén felhoz, Curtius nem reflectál; l. *Das Verbum der griechischen Sprache*, II., Leipzig, 1876., 115 old., — *cāṣdyai* maga Jolly szerint visszamegy *Vāṇi*-re 436, *cāṣdyai* pedig *Vāṇi*-ra, ind. *cas*, censco, got. hazjan, F. I., 2435 avagy *Vāṇi*-ra latin cédere *zāzudor*, F. I., 256, *Beiträge*, 445. — Megjegyzendőnek tartom, hogy emez infinitis *-dhyaṇi* a Rg. Vedában igen gyakori, de csak *-a*-ra végeződő tökhöz csatolva fordul elő. Delbrück, *Das altindische Verbum*, Halle, 1874., 226; csak *irādhyai* (*irādhi zu gewinnen suchen*) képezzne kivételt *Vāṇi*, (F. I., 219, 410), így B. & R. — ha csak nem tartozik *Vāṇi*hez, v. ö. ar. *rnoti*, F. I., 219.

¹⁾ *Zschrif.*, XXIII., 393 old. ²⁾ jegyzet, *madh* + *dhā*-ból. Az ind. *asuramedhas*-sal már Benfey *Glossar zum SāmaVeda*, Leipzig, 1848., 150 old. állította össze, F. I., 167, *śauḍor*, *ṇagniṣṭīṣ* medeor, ind. *medhas* Verstand, Einsicht, *medhā* id. B. & R.

³⁾ *Zschrif.* XXIII., 394, **nadh + dha*. — Fick, I., 224 & 358, *nah* + *ta*, *Vāṇi*, v. ö. Kuhn, *Beiträge*, VI., 12.

⁴⁾ Fick azt mondja: Herkunft dunkel. Ép így nyilatkozik Pott *Zschrif.*, XIII., 349. — Az első spirans hangtalan volta mellett, fel volna hozható *neiṣṭha* litván, pyzdà, pisti coire ind. pas F. I., 2672.

⁵⁾ v. ö. *svāmīḍha* herrliches Gut als Kampfpreis habend 2. Kampf um herrliches Gut, v. ö. *Zschrif.*, XXIII., 87.

⁶⁾ F. I., 239, Opferspeise, vielleicht besonders Opferfleisch, v. ö. *medha* Fleischsaft, Brühe B. & R. — v. ö. *māṁsa* hús, óporosz monsa és menso — mezo got. *mimza*, F. I., 212.

tani, *marzhdika* irgalom, *mereždikā* Mildthätigkeit ind. *mard* és *mrljka* (v. ö. ind. *marš mrišyati*, geduldig ertragen, vergessen litv. *mirshti*, *marszas* m. das Vergessen¹⁾.

Következik a hangzatos spirans combinatioja *t*-vel. Az ujabb eran nyelvek és az örmény, épugy mint a német és szláv²⁾ nyelvek az indgerman **dugh* + *tar*³⁾ Tochter szóban hangtalan réshangot tüntetnek fel a *t* előtt, a litvánporosz pedig hangtalan zárhangot. A zendben a nom. sg. *dughdha* (2-szer) és *dugedā*⁴⁾ az acc. sg. *dughdharem* a loc. sg. *dughdhairi* és a gen. pl. *dugedrām* fordulnak elő. Itt a *gh dh* átmeneti fokozatot a nyelv még tényleg feltünteti; a szokásos »réshang + zárhanghoz« azonban elérkezett a nyelv a Bundeheš-ben előforduló tulajdonnévben *dughda* ujpersa *doghdó* (Zarathustra anyja). Két zárhanggá a »spirans+*t*« még átváltozott e p. p. p.-ben *ubda*⁵⁾, de rendes *derewda*⁶⁾, (v. ö. ind. *drbdhi*, das Winden, Flechten, An einander reihen⁷⁾,

¹⁾ F. I., 484. — A *Zschrft*, XXIII., 386 oldalán a *z̄d* eredeti *z̄d*-ból lesz levezetve, t. i. *mareš* + *dd*-ból.

²⁾ A szláv dūšti-re nézve, I. *Zschrft*, XIV., 253.

³⁾ F. I., 437; II., 586; ujpersa *duktar* got. *dauhtar* litv. *dukte* porosz *duckti*. — Örmény *distr*. A *Zschrft*, XXIII., 24 szerint a *gh* gutturalis volna, de *dauhtar distr* a palatalisra, látszanak utalni; v. ö. Schmidt *Vocalismus*, I., 174 és *Journal Asiatique* Sixième Série, Tome 16 (Paris, 1870.) 162 old. — A *kt* és *pt* csoportok átváltozásról Ebel írt *Zschrft*, XIV., 241—255. A görögre nézve v. ö. *z̄kintys*, ujjörök *z̄līp̄tys*, got. *hliftus* tolvaj, *z̄teri* fésű, ógörög *z̄retz*, *z̄terz* — ujjörök *st̄orō* török toll, szárny — *z̄tīzo z̄tīzo* építék.

⁴⁾ Az e későbbi betoldás, mely a versben nem számított, Mayr *Resultate der Silbenzählung*, 28, v. ö. *Atharva Veda* 2, 14, 2 és 10, 1, 25, hol a *dauhtar* csak kétszótágú.

⁵⁾ F. I., 769, II. 231, III. 289: *ñφj*, *ñφairos*, *ñφíçausuau*, nord. vefa, ahd. vēban. — v. ö. *ñrnawabhi* pók (tulajdonképen gyapjuszövő). — Emez alakok *dugedā* és *dugedrām* a gáthákban fordulnak elő. — Vajjon és mennyiben mérvadók a gáthák a jelenlegi alakban arról szólottam értekezésemben. Az amott kifejtettek alapján *dugdāt* a *dughdha*-nál későbbinek tekintem, v. ö. Spiegel 345 & 396 old.

⁶⁾ F. I., 338 ind. *darbh* klémpfen, winden flechten, ahd. *zarþjan* drehen.

⁷⁾ F. I., 3107.

*gerezdar*¹⁾, *azda* p. p. p. *V̄az*²⁾, *dazda*?³⁾, *kaožda* (Kante, Zacke.)?

Volt-e a zendben az ékezet is befolyással arra, hogy a képző *t*-je (legyen az *-ta* vagy *-tar*) helyébe hangzatos zárhang lépett avagy sem? Annyi bizonyos, hogy a *t* réshanggá válta csak réshang után szokott előfordulni⁴⁾. A fennebbi példák mindegyikében a *t*-ból lett *d* a réshangot ((*gh*, *z* vagy *w*) közvetlenül követi; e *d* szintén réshangból lett a mint a *dh* a *dughdhar*-ban meg is maradt. De ezeken kívül előfordulnak más alakok, melyek a *-ta* képzőben szintén hangzatos réshangot tüntetnek fel, noha a gyök finalis consonansa hangtalan

¹⁾ Jelentése Neriosengh szerint *gr̄itar* huzy, *gr̄iftar* Ergreifer, nézetem szerint *V̄az*-ból ind. *gr̄ihyati* ausgreifen, streben nach, gierig sein, F. I., 74.

²⁾ Ugyan e gyökből: *ñdyāt* inf. F. I., 10.

³⁾ F. I., 341: Gabe (ind. *datta*) erweicht auss *dačta*. De azért Fick is *dad-ra*, tehát a reduplicált alakra viszi vissza. Nézetem szerint a *dazda* új képzés (v. ö. zend *dāta*, mely nemesak az indben *ptvāndāta*, hanem a többi nyelvben is fordul elb *ðorōz*, *datus*, porosz *datus* litván *dūtas*) és *dgh*-ra megy vissza; ez alakot ölti a reduplicált gyök a zend hangtörvények szerint a szóban. Különben maga ez alak *dazda* csak is az ismeretes *gsthā ñhu vairyo*-félé imában használtatik.

⁴⁾ *z̄eredha*, tulajdonnév, mely eddig megmagyarázva nincsen; *kageredha* gyöke nincs meghatározva, és így nem is állíthatni, hogy a képző *ta*, mint Justi *Handbuch* 251.¹⁸⁸ alatt teszi. — Ép így nem áll Justi nézete a *z̄eredha* Schaar szóra nézve v. ö. ind. *çardha* hatalom sereg, ópersa thrada, éréda got. hairda, — *çaredha* (év-)vel pedig ind. *çarad* és *çaradā* (ösz, év) lévén rokon e szó képzője sem *-ta*; ép oly kevésbé foglal ez helyet a *çpādha* hadsereg szónál, melynek etymologiáját Justi nem közli; valószínűleg a *spā* gyökhöz (sich ausdehnen, spannen, ziehen; Raum, Erfolg haben) tartozik v. ö. ind. *sphāyi*, *ñrāv*, *spatium sp̄ja* sp̄eti, adh. *spuoti*, ags. *spōvan*. Ide járul, hogy a *çpādha* (ópersa *çpāda*) *dh*-ja ugyanazon változást szennyezi az ujabb eran nyelvben, mint a többi szók, melyeknél kimutathatólag *z*, *dh*, indgerman *d* vagy *dh*-ból lett, (l. e szókat Ascoli *Memorie del Reale Istituto Lombardo* Vol. X. Fascicolo (Milano, 1866. 6 old.) Az ujabb dialectek tudványosleg *ta*-ból lett *dh*-et nem ismernek. Mit jelent *kayadha*, (Justi szerint: *Iasterhaft*) mi a gyöke és a képzője azt nem tudjuk. Nem is állíthatni tehát, hogy képzője *-ta* mint Spiegel 96 old. teszi.

volt. Igy emez alakok *ukhta* és *tafta*¹⁾ (tupta) mellett — és csak ezeknek vannak az ujabb erán nyelvben folytatotik — elő kerül *ukhdha* (\sqrt{vak} loqui²⁾) és *thrāfedha* (z. \sqrt{tramp} , ind. *trampati*, *tarpati* sicc sättigen, *rōpa* és *rōgwa*) *pukhdha* ötödik (ind. *pancan* litv. *penki* öt) *berekhdha*³⁾ p. p. p. *berejaya* igéhez kivánni z. *bereja* kivánás, sóvárgás, flagitare, blagū). Épigy történt a nordban is, hogy a *t* nemcsak hangzatos, de hangtalan spirans után is *d-vé* vált. Valószínűnek tartom, hogy a nordban is a hangtalan spirans után e változás később állott be, mintsem a hangzatos után; az eran nyelvben terén a -*ta* hangzatos zárhanggá válta csak a zendre szorítkozik, de itt is előfordulnak még a *kht* és *ft* (*pt*) csoportok; — világos tehát, hogy a *kh dh* és *f dh* új fejlemény. Az, hogy már most a *dh*-t megelőző spirans is hangzatossá lett, alig észleljük a zendben, ha csak nem hozzuk fel e tulajdon nevet *çugholla*, mely Justi szerint *que*⁴⁾ gyökből ered.

¹⁾ Előkerül a kéziratokban, Spiegel, §. 70, 167 old. *Vāp* ind. *tapati* wärmen; quilen ujpersa *thāftan* scheinen, glühen; leugen, drücken *tīpā* hamu, *tepātus*, összláv *topili*.

²⁾ ind. *vakti*, vivakti szólani, vox, porosz evavakémál 1 pl. prae, evaváhnu; — z. *hukhta* gut gesprochenes huzy, *hukht* parsi hukhta.

³⁾ A g a p. p. p. -a-ja előtt *kh-vá* lesz általában p. *yukhta* *Vāy*.

⁴⁾ Fick I^o, 438, ind és z. *que* égni, — ujpersa *sōg* örmény, *sōg* füjdalom ind. *cōka* v. ö. gót *huyjan* sinnen & *hahrus* nhd. *Hanger*. — A *dh*-nak ily visszaható hatása észlelhető e szóban *vaghāhanem* is, mely azonban etymologice homályos. Justi szerint *vac+dāna* (*Vād*)-ból.

Még felhozhatnám a fennebb fejtégetett *marśdu*, *marśdiká* alakokat, emez infinitívket *vōčyái*, *çazdyái*, *buldyái* és *āstyái* z-t feltéve, hogy hangtalan gyökökből eredtek, mint ezt Jolly állítja. *Beiträge VII*, 436, 445, 437, 422, — e szókat *yaosza* és *yaosda* feltéve, hogy Justi etymologicus magyarázata *yaos+dāha* helyes, — miérdha ha **misdhā*-ból eredt.

Még fölemlítem itt eme szókat *nakhedhra*, *tafedhra*, *rafedhra*, *rakhedhra*, *hakhedhra*, *balkhedhra*, *yaakhedhra* és *vakhedhra* végre e tulajdon nevet *bākhdi*, ópersa *bākhtris* Bactra városa és emez abl. sg.-t *nafedhrai* (v. ö. ind. *noptar*, esch neti niéco). Megfejtését e szóban mutatkozó hangtünetnek (*khdr*, *khdkw*, *fdr*) máskorra halásztván, csak nehézségeit hozom fel. Ismeretes, hogy a zendben következő *r* és *w* előtt spirans szokott állni; Schleicher *Comp.* §. 139, 2 (mégis *r* előtt *d* nem válik minél *dh*-vá Spiegel §. 37, Anm. — Épp oly kevessé válik *t* min-

Csak azt akarom még fölemlíteni, hogy az ujabb ind nyelvek a *gdh*, *ddh*, *bh* csoportokban a spiranst átváltoztatták zárhanggá, (mint Beamesból, 286 kitűnik a media, hol

dh *th*-vá e előtt, Spiegel §. 35. Anm. 2, vagy *y* előtt Spiegel §. 74.), de figyelembe veendő azon megszorítás is, mely szerint Spiegel (§. 74.) szavaival élve: Dancernd ist die Aspiration ausgeschlossen, wenn dem *y* ein Doppelconsonant vor geht p. *akhya* *pistrō*, de ép ugy van ez e előtt is p. *khsteō* (sextus) *zarstračna*. Az lehetne már most vélni, hogy a képző ije csak az epentheticus e közbenyomulta után vált *dh*-vé, de ezen hypotesissel ellenkezik 1. hogy az epentheticus e sok helyütt a *kh* illetéleg *f* és *dh* között nem is fordul elő. 2. E szóban *berekhdha* p. p. p. *berejaya* igéhez az *r* és *kh* között szuratott be, miből következik, hogy a *kh* csoport régibb fejlemény, mint az e-k- epenthesisére. Azt lehetne vélni, hogy e p. p. p. ama theoria szerint, mely a verba deriváta ez alakját *i-ta-vil* képi valamikor *i-t* tartalmazott. Egy pikkantás Justi 209, 69, §.ára és Spiegel §. 88, 29 és 40-ik pontjára azonban meggyőz ben, nünket arról, hogy *ita* a zendben gyérén alkalmaztak; arról pedig, hogy az i más mint köthang, nem is lehet szó. De dato non concessu, hogy az i valamikor a gyök finalisa és a -ta között állt, ki kellett neki esnie még mielőtt a *t dh* vált, mintán a *kh*-ép a *t* előtt fejlődött ki; (v. ö. *ukhta*, *yukhta* p. p. p.-ket). 3. Ki nem matatható, hogy a *t* egyebütt vocales között *dh*-ví lett, v. ö. Spiegel §. 88, 65.

Az *r* illetéleg *w*-nek befolyása kétségtelenül helyet nem foglalhatott oly alakokban, mint *ukhdha*, *thrāfedha*, hol azonban a *t dh*-vá váltá megis beállott.

Nem marad más hátra, mint ami föltévés, hogy a gyök finalisa réshanggá válván, a következő *t* előtt, később réshanggá változtatta a következő *t*-t; a képzőnek *th* réshangja pedig a-similálódván az utána következő sonora vagy félsonorához — hangzatossá vált. Lehetséges, hogy az ékezet is befolyással volt, v. ö. Verner értekezését a *Zscherft* XXIII. 97 és kk. oldalain, mely szerint a németben a hangtalan spirans az ékezett vocalis előtt hangzatossá válhatik, de nem ha ékezett vocalis következik. Az ind után itélve pedig ékezve volt a *ti* XXIII. 123 és *tcī* képző u. o. 125. Muntán a változás nem áll be szükségkép, a képző *thīca* alakulata (Spiegel §. 88.₄₅) ez ellen nem bizonyítana. A -*tra* képző az indben, hol oxyton, hol paroxyton szókban fordul elő, (Számuk az Rgvedában: 14, illetéleg 1z) a zendben a -*thra*-val képzett szók száma messze túlnyomó. Spiegel §. 88.₄₅ Justi 241.₄₅ A -*dhra*-ra végződő szóknak az indben a képzőn kellene viselni az ékezetet; csak *vaktrā* Mund, *Gesicht* fordul elő, melynek jelentése a zendben Justi szerint Wort, Rede, L. F. I^o, 415. A zend *yaokhedhra* (J.: stark, streitbar), az ind. *yōktra* (Grassmann Strang, Strick)-val nem fogható össze. — A *ti* képzőről l. *Zscherft* XXIII. 124. Vajon a zendnek -*dhī*-re végződő szavai *ti*-vel képzvék, azt igen kérdésesnek tartom, v. ö. Spiegel §. 88.₄₅ pont.

aspirált, hol nem az) a mint ezt a *gd*-re nézve feltünteti a svéd is. Az ind *għi* avagy *gd* (a két alak fejlett *ż-đ*-ből) a nyelvtörténet további folyamában *dh*-vá, illetőleg *d*-vé lön¹⁾.

— Végre áttérek a *-tar* képzőre, mely az indben nagyrészt magán viseli az ékezetet, miért is Osthoff a képző *a*-jának kiéstét az u. n. gyenge esetekben (p. instr. sg. *náptar*) avval veli magyarázhatni, hogy emez esetekben az ékezet a ragon volt, I. Paul & Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur* III., 42 old. Mintán az indben *náptar* paroxyton, még az esetben is, ha elfogadjuk Osthoff tanát, fel kelleménytelenünk, hogy a zend *náptar*-t mondott, s e helyen meg is ūrizte az ékezetet mindaddig miíg a képző *tjének* *dh*-vá változását nem eredményezte.

¹⁾ A skr. *dugdha* tej, prakrit *duñdhā*; h. *dādh* m. g. *dādhā* o. *dudhā*, p. *dudd* s. *dōthi*, b. *dudhā*, *dud*, *dudu*.

MAGYARORSZÁGI

HUMANISTÁK

ÉS

A DUNAI TUDÓS TÁRSASÁG.

DR. ÁBEL JENŐTÖL.

(Olvastatott a m. t. akadémia 1880. jan. 5-én tartott ülésében.)

BUDAPEST, 1880.

A M. TÜD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.